

บทที่ 4

ประวัติศาสตร์สังคมของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์

(พ.ศ. 2416 – 2440)

การศึกษาค้นคว้าเรื่องประวัติศาสตร์สังคมของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ โดยศึกษาจากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรของพระยาพรหมโวหารนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์สังคมของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์จากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร จำนวน 9 หัวข้อ โดยเริ่มจากสภาพทางสังคม โดยทั่วไปของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ผู้วิจัยศึกษาวิเคราะห์เรื่องของคนในสังคม ในเรื่องของชนชั้นและกลุ่มชาติพันธุ์ นอกจากนั้นเป็นเรื่องของสังคมโดยรวมที่ปรากฏในคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ประกอบด้วย ระบบเงินตรา ประตุมือง พิธีทูลพระขวัญ คนตรีล้านนา ประเพณีสงกรานต์ และเรื่องสำคัญที่จัดเป็นแกนหลักของเรื่อง และเป็นกฎเกณฑ์สำคัญในเรื่องของหลักฐาน คือ การใช้ฤกษ์ยามและการใช้ปฏิทินทางจันทรคติ ซึ่งผู้วิจัยจะได้อธิบายเป็นลำดับต่อไป

1. สภาพทางสังคมโดยทั่วไปของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์

มณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ. 2416-2440) ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453) หรือสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระเจ้าอินทวิชยานนท์เป็นพระเจ้าเชียงใหม่องค์ที่ 7 รัชสมัยของพระองค์เป็นยุคสมัยของการเปลี่ยนผ่านก่อนที่ล้านนาจะเปลี่ยนสถานภาพไปเป็นมณฑลพายัพ จากหัวเมืองประเทศราชไปเป็นมณฑลเทศาภิบาล เป็นมณฑลหนึ่งของราชอาณาจักรสยามและสิ้นสุดการมีเจ้าผู้ครองนคร เมื่อพลตรีเจ้าแก้วนคร เจ้าเชียงใหม่องค์สุดท้าย (องค์ที่ 9) ถึงแก่พิราลัย ใน พ.ศ. 2482 ซึ่งเป็นการสิ้นสุดตำแหน่งเจ้าเมืองประเทศราชเชียงใหม่อย่างสมบูรณ์ (สร้อยศรี อ่องสกุล 2553 : 478)

สังคมของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เป็นสมัยราชวงศ์เจ้าเจ็ดตน สังคมของล้านนาแบ่งคนออกอย่างกว้างๆ เป็นสองชนชั้น คือ ชนชั้นมูลนายและพวกที่ไม่ใช่มูลนาย โดยชนชั้นมูลนายโดยทั่วไปหมายถึงคนที่ไม่ใช่ไพร่ ทาส ภิกษุ หรือข้าพระและอยู่ในฐานะที่มีอภิสิทธิ์เหนือสามัญชน มูลนายจะมีลำดับชั้น เริ่มจากระดับมูลนายชั้นผู้น้อยที่อยู่ได้บังคับบัญชาของมูลนาย

ซึ่งมีระดับความรับผิดชอบสูงกว่า แต่อยู่ใต้การควบคุมของขุนนางหรือเจ้านายอีกต่อหนึ่ง มุลนายมี 2 พวก คือ มุลนายโดยกำเนิดและมุลนายโดยตำแหน่ง ส่วนพวกที่ไม่ใช่มุลนายนั้นได้แก่ ไพร่ และ ทาส ไพร่เป็นกลุ่มคนที่มีจำนวนมากกว่าทาสและเป็นการสำคัญในเมือง

ในคราวรับเสด็จพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้า ประวัติศาสตร์สังคมของมณฑลพายัพสมัยพระหาอินทวิชยานนท์ ในส่วนของกลุ่มคน 2 หัวข้อ คือ 1.ชนชั้น และ 2. กลุ่มชาติพันธุ์ ดังจะได้นำกล่าวต่อไป

2. ชนชั้นในสังคมมณฑลพายัพ

จากการศึกษาวรรณกรรมคราวรับเสด็จ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่น พิชิตปรีชากร อย่างละเอียด พบว่า เนื่องจากวรรณกรรมเรื่องนี้เป็นวรรณกรรมที่แต่งในราชสำนัก ชนชั้นที่ปรากฏใน คราวราชจึงเป็นชนชั้นสูงเป็นส่วนใหญ่ได้แก่ กลุ่มเจ้านายและกลุ่มขุนนาง ในตอนท้ายของคราวจึงมีการกล่าวถึงไพร่เมืองหรือประชาชนในมณฑลพายัพ โดยเฉพาะเมืองลำพูนและเมืองเชียงใหม่

เรื่องการจัดระดับชั้นทางสังคมนั้นนักวิชาการด้านสังคมวิทยาอธิบายว่า

“มนุษย์ในทุกรัฐจะมีฐานะหรือสถานภาพสูงต่ำไม่เท่ากัน ไม่ว่าจะเกิดด้วยเหตุใดก็ตาม เปรียบเสมือนกับชั้น (Strata) ของดินที่ซ้อนกันเป็นชั้นๆ.... สังคมไม่ได้ประกอบด้วยกลุ่มคนเท่านั้น แต่ยังประกอบด้วยชนชั้นต่างๆ ซึ่งบางกลุ่มอาจจะจัดอยู่ในระดับสูง บางกลุ่มก็จัดอยู่ในระดับต่ำ การจัดระดับชั้น (Stratification) เป็นเรื่องที่มีอยู่ทั่วไปในสังคมมนุษย์”

(สุพัศตรา สุภาพ 2531 : 27)

ส่วนชนชั้นในสังคมเอเชียโดยเฉพาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์และสังคมวิทยา อธิบายไว้ดังนี้

“ชนชั้นในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อาจแบ่งอย่างกว้างๆ ได้เป็น 2 ชนชั้นด้วยกันคือ ชนชั้นผู้ปกครองกับชนชั้นผู้ถูกปกครอง ในระดับอาณาจักรแล้ว ชนชั้นผู้ปกครอง ประกอบด้วย พระมหากษัตริย์ เจ้านาย ข้าราชการและผู้นำทางศาสนา คนกลุ่มนี้ เป็นผู้กุมอำนาจทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจมีสถานะสูงในทางสังคม เป็นที่ยกย่องและเคารพนับถือของคนทั่วไป สิทธิและอำนาจของชนชั้นผู้ปกครองได้รับการรับรอง และสนับสนุนทั้งทางโลกและทางธรรม ทางโลกก็คือมีกฎหมายที่ระบุสิทธิและหน้าที่ในการปกครอง เช่น มังรายศาสตร์ ระบุว่าสังคมล้านนามีการบังคับบัญชาตามลำดับชั้นจากแต่ละคนที่เรียกว่าไพร่ ต้องมีนายขึ้นไปเป็นลำดับจนถึงพระมหากษัตริย์” (อัญชลี สุสาธิต 2552 : 14)

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์และสังคมล้านนา อธิบายถึงชนชั้นในสังคมล้านนาหรือมณฑลพายัพว่า แบ่งออกเป็นสามชนชั้นคือ

- “1.ชนชั้นสูงผู้มีอำนาจในการปกครองได้แก่กษัตริย์ เจ้านาย และข้าราชการ
- 2.ชนชั้นกลาง หรือชนชั้นผู้ถูกปกครองได้แก่ ประชาชน หรือไพร่เมือง
- 3.ชนชั้นต่ำสุดในสังคม ได้แก่ พวกข้า หรือทาส” (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว 2519 : 92)

ส่วนพรพรรณ จงวัฒนา กล่าวถึงสภาพของชนชั้นในสังคมเชียงใหม่แตกต่างออกไปบ้างดังนี้คือ

“ในสังคมเชียงใหม่ประกอบด้วยชนชั้นในสังคม รวม 4 ประเภทคือ ทาส ไพร่ พระ และชนชั้นปกครองทาส จัดว่าเป็นชนชั้นต่ำที่สุดในสังคม ได้แก่ คนในบังคับของล้านนาส่วนใหญ่มักเป็นพวกชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงขาว (White Karen) ตลอดจนพวกเงี้ยว ไพร่ หมายถึงสามัญชน ซึ่งจัดว่าเป็นพลเมืองส่วนใหญ่ ของล้านนา พระ ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์ ในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับความเคารพนับถือจากพุทธศาสนิกชนทั้งปวงชนชั้นปกครอง ได้แก่ บรรดาเจ้านายที่สืบเชื้อสายมาจาก พญาสุลวะระ ฤาไชยสงคราม (หนานทิพย์ช้าง) ซึ่งเป็นต้นตระกูลเจ้าเจ็ดตน และเป็นผู้ฟื้นฟูดินแดนล้านนา”

(พรพรรณ จงวัฒนา 2517 : 57-58)

2.1 ชนชั้นในสังคมที่ปรากฏในคร่าวรับเสด็จพระเจ้ามังราย

กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

2.1.1 ชนชั้นสูงผู้มีอำนาจในการปกครอง

1). เจ้าผู้ครองนคร เจ้าผู้ครองนครเป็นชนชั้นสูงสุดของสังคม ปรากฏในคร่าวทั้งสามเมืองสำคัญคือ เชียงใหม่ ลำพูน และลำปาง ดังนี้

- (1). เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ.2416 – 2440)
- (2). เจ้าผู้ครองนครลำพูน เจ้าดาราคิเรรัตนไพโรจน์ (พ.ศ.2414-2434)
- (3). เจ้าผู้ครองนครลำปาง เจ้าพรหมภักย์ธาดา (พ.ศ.2409-2430)

(1). เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่

เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ในคร่าวรับเสด็จพระเจ้ามังราย กรมหมื่นพิชิตปรีชากรคือ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ.2416-2440) แต่พระยาพรหมโวหาร ผู้แต่งคร่าวเรื่องนี้ไม่ได้เอ่ยถึงนามของพระองค์อย่างตรงๆ เลย แต่ใช้คำว่า “พ่อเจ้าชีวิต” “พระองค์เจ้าช้าง” หรือ “จอมพิงค์ชัย” ดังกวีบรรยายว่า

ส่วนพายของคน	พ่อเจ้าชีวิต	เสวยราชย์ห้อง	เมืองฟังก์
		(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 47)	
ยามเมื่อคน	พระองค์เจ้าช้าง ³⁷	เสวยราชย์กว้าง	เมืองฟังก์
		(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 75)	
คันรอกแล้ว	นิเวศนไส	จอมฟังก์ชัย	พระองค์อยู่เกล้า
		(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 87)	

การที่พระยาพรหมโวหาร ผู้แต่งคร่าวรับเสด็จไม่ได้เอ่ยพระนามของพระเจ้าอินทวิชยานนท์อย่างตรงๆ เหมือนเจ้าผู้ครองนครลำพูน และเจ้าผู้ครองนครลำปาง อาจเป็นเพราะว่าพระยาพรหมโวหารเป็นบุคคลที่อยู่ในราชสำนักเชียงใหม่ การเอ่ยพระนามพระมหากษัตริย์โดยตรงนั้นเป็นสิ่งที่ไม่พึงกระทำ เป็นเรื่องของกาลเทศะความเหมาะสม การกระทำที่ผิดจากธรรมเนียมปฏิบัตินั้น ล้านนาเรียกว่า “ซิด” หมายถึงเสียด จัญไร อปมงคล (อุดม รุ่งเรืองศรี 2534 : 173) สอดคล้องกับที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชอาชญาไว้ว่า “พระนามพระเจ้าแผ่นดินในกรุงสยามนี้ แต่เดิมมาเป็นที่หวงห้ามเกี่ยวกันไม่ให้คนทั้งปวงเรียก ถ้าขึ้นเรียกก็เป็นความหมิ่นประมาทต่อพระเจ้าแผ่นดินคนทั้งปวงที่เป็นข้าราชการเป็นราษฎรบางคนจะเรียกพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งได้ดำรงศิริสมบัติอยู่ในเวลานั้น ก็ต้องเรียกพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว แลสิ้นเกล้าสิ้นกระหม่อม ฤาพระเจ้าอยู่หัวเปล่าๆ ขุนหลวงบัวก็มี” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อ้างในปรมินทร์ เครือทอง 2553 : 101) ส่วนการที่พระยาพรหมโวหารเอ่ยพระนามเจ้าผู้ครองนครลำพูน (เจ้าดาราคิเรรัตน์ไพโรจน์) และเจ้าผู้ครองนครลำปาง (เจ้าพรหมภักษ์ธาดา) นั้นเป็นอีกกรณีหนึ่งเนื่องจากพระยาพรหมโวหารไม่ได้อยู่ในราชสำนักของทั้งสองเมืองนั้น

(2). เจ้าผู้ครองนครลำพูน

เจ้าผู้ครองนครลำพูนในคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร คือ เจ้าดาราคิเรรัตน์ไพโรจน์ (พ.ศ.2414-2434) กวีเอ่ยพระนามไว้ตอนที่ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ประทับอยู่ที่ลำพูนดังนี้

³⁷ พระองค์เจ้าช้าง เป็นคำเรียกขาน พระเจ้าอินทวิชยานนท์

³⁸ หมายถึง เจ้าดาราคิเรรัตน์ไพโรจน์ เจ้าผู้ครองนครลำพูนองค์ที่6 (พ.ศ.2414 - 2434)

³⁹ เองซะ เป็นคำยืมจากภาษาพม่า หมายถึง อุปราช

พระเจ้ายาเธอ
วิสัยพะ

กรมพิชิต
ปลิตา

สถิตอยู่ห้อง
ฝ้ายองค์ดารา³⁸

ลำพูนรัฐธา
เองชะ³⁹วังหน้า

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 73)

ภาพที่ 4.1 เจ้าดาราคิเรกรัตน์ไพโรจน์ เจ้าผู้ครองนครลำพูนองค์ที่ 6

ที่มา : wikipedia/th.thumb

(3). เจ้าผู้ครองนครลำปาง

เจ้าผู้ครองนครลำปาง ในคราวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร คือเจ้าพรหมภิกษย์ธาดา (พ.ศ.2409-2430) กวีเอียนามไว้ขณะที่รับเสด็จ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิต ปรีชากรดังนี้

อีกทีก	มากมายหนาหน้า	เกณฑ์จ่านทำ	ขบวนแห่เจ้า
เจ้าพรหมา_	ภิกษย์องค์เหง้า	แห่นำเอา	พละ
...			
พรหมภิกษย์	พระองค์ราชะ	ก็ไปไฟเฝ้า	ทังวัน
โกโกชนพร้อม	ของสวายน	สารพัน	เปรี้ยวหวานผาดลัม

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 53)

2). ขยายของเจ้าผู้ครองนคร

สำหรับขยายของเจ้าผู้ครองนครในสามเมืองหลักคือ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง ปรากฏนามคนเดียว คือ “แม่เจ้าทิพไกรสร” ขยายของพระเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ถึงแม้ขณะนั้นแม่เจ้าทิพไกรสรกำลังประชวรอยู่และถึงแก่อสัญกรรมในตอนท้ายของคร่าว แต่ก็แสดงให้เห็นความสำคัญของนาง เพราะไม่ว่าจะมีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้นหรือจะทำกิจการใด พระเจ้าอินทวิชยานนท์จะต้องปรึกษาแม่เจ้าทิพไกรสรอยู่เสมอ ดังกวีบรรยายไว้ว่า

	(1) ส่วนพายของคันทน	พ่อเจ้าชีวิต	เสวยราชย์ห้อง	เมืองพิงค์
พระทัยใฝ่รู้	ความแน่วความจริง	คิดกระนิ้ง		ตริกตรองออกเข้า
จึงปรึกษาเสง	เทวีแม่เจ้า	ก็หันลายเงา		วาทะ

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 47)

อธิบายความ

“ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ มีพระทัยใฝ่รู้ความจริง เมื่อได้ตริกตรองแล้วจึงปรึกษารื้อกับแม่เจ้าทิพไกรสร ก็ได้เห็นแนวทาง ” (ผู้วิจัย)

	(2) คัศรอดแล้ว	นิเวศนโส	จอมพิงค์ชัย	พระองค์อยู่เกล้า
ก็เล่าอาการ	ห้ององค์แม่เจ้า	สดับรับฟัง	พร้อมพริบ	

(ยุทธพร นาคสุข 2547: 87)

อธิบายความ

“ ครั้นเมื่อมาถึงคัมภลวงแล้วพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ก็เล่าเหตุการณ์ให้แม่เจ้าทิพไกรสรฟังอย่างละเอียด ” (ผู้วิจัย)

	(3) หลอนเจ้าลูกเชื้อ	ทิพไกรสร	บ่มิ่งเมื่อมรณ	อยู่เย็นเป็นเจ้า
ก็จักสนุก	สุขเสิบเส้า	เมื่อสมโภชองค์	น้าวโน้ม	

(ยุทธพร นาคสุข 2547: 97)

อธิบายความ

“สาเหตุมาจาก แม่เจ้าทิพไกรสร ถึงแก่กรรมไปแล้ว ไม่เช่นนั้นงานสมโภชทูล
พระขวัญพระเจ้า น้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรก็จะสนุกสนานมากกว่านี้” (ผู้วิจัย)

จะเห็นได้ว่าไม่ว่าแม่เจ้าทิพไกรสรจะอยู่ในสภาพอย่างไร นางก็คงความสำคัญไว้อย่าง
สม่ำเสมอ

3). เจ้าขันห้าใบ

เจ้าขันห้าใบที่ปรากฏในชั้นสูงผู้มีอำนาจในการปกครอง ปรากฏ
สองลักษณะคือ หนึ่ง ปรากฏนาม และสอง ปรากฏตำแหน่ง

(1). ปรากฏนาม

เจ้าขันห้าใบปรากฏนามในคราวรับเสด็จพระเจ้า
น้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร พบสองคน คือ เจ้าราชบุตรขัตติยะและเจ้าสุริยะเมษะ

ก. เจ้าราชบุตรขัตติยะ

เจ้าราชบุตรขัตติยะ หรือเจ้าขัตติยวงศ์เป็นราช
บุตรของพระเจ้าอินทวิชยานนท์กับเจ้ารินคำ เป็นเชษฐาของเจ้าสุริยะเมษะ ท่านมีคำสั่งให้พระยา
พรหมโวหารแต่งคร่าวันนี้ขึ้นในขณะที่ยังดำรงตำแหน่งเจ้าราชบุตร กวีบรรยายไว้ว่า

เรื่องราวคร่าวันนี้	เจ้ายอดตระกูล	दनทรงบุญ	ราชบุตร ⁴⁰ เจ้า
มีอาชญาปลง	วางลงเหนือเกล้า	หื้อพรหมละคร	ม่อนไต้
หื้อจัดแจง	แต่งสร้างทำไว้	เมื่อศักราชได้	พอพัน
ปลายสองร้อย	สี่สิบแถมปัน	หกตัวทัน	เท่านั้นเนื้อเจ้า

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 101)

อธิบายความ

“คร่าวันนี้ เจ้าราชบุตรขัตติยะมีคำสั่งให้พระยาพรหมโวหารเขียนขึ้นเมื่อ จ.ศ.1246”
(ผู้วิจัย)

⁴⁰ เจ้าราชบุตรอธิบายไว้ในส่วนของปรากฏนามแล้ว

ข. เจ้าสุริยเมษะ

เจ้าสุริยเมษะเป็นราชบุตรของพระเจ้าอินทวิชยานนท์กับเจ้ารินคำ ดำรงตำแหน่งเจ้าราชบุตร ต่อมาเมื่อพระเจ้าอินทวิชยานนท์ถึงแก่พิราลัย จึงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ลำดับที่ 8 (พ.ศ.2444 – 2452) และเลื่อนยศเป็นเจ้าอินทวโรสุริยวงศ์ (ยุทธพร นาคสุข 2547 : 47) ในคราวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร พระเจ้าอินทวิชยานนท์ โปรดให้ไปรอรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ที่เมืองละคร(ลำปาง) ดังคร่าวบรรยายว่า

จักรานตน
ห้อยกย้าย

เจ้าสุริยะ
เป็นฝ่ายโคจร

บุตรครั้นเจ้า
ไปเมืองละคร

ภูธร
ที่นั่นคอยถ้ำ

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 47)

ภาพที่ 4.2 เจ้าอินทวโรสุริยวงศ์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ 8

ที่มา : Chiangmai Thailand.net

(2). ปราบภูตตำแหน่ง ตำแหน่งเจ้าชั้นห้าไปพบทุก

ตำแหน่ง คือ เจ้าอุปราช (องเชียงสือ) เจ้าราชวงศ์ เจ้าบุรีรัตน์ และเจ้าราชบุตร

ก. เจ้าอุปราช

ตำแหน่งเจ้าอุปราช ปรากฏที่เมืองลำพูนซึ่งพระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรประทับเป็นเวลาห้าคืน เจ้าอุปราชเมืองลำพูนในสมัยเจ้าดาราดิเรกธรรณไพโรจน์ คือ เจ้าเหมพินทุไพจิตร (เจ้าคำหยาด) ซึ่งได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เสด็จอยู่หัวให้เป็นเจ้าอุปราช นครลำพูนไชย เมื่อวันที่ 6 เดือน 6 ขึ้น 10 ค่ำ ปีกุน สัปตศก ศักราช 1237 ตรงกับวันที่ 14 พฤษภาคม 2418” (วรเทวี ณ ลำพูน 2553 : 94)

ในคราวรับเสด็จกวีใช้คำว่า “เองเซะ” ซึ่งเป็นคำยืมจากภาษาพม่า แปลว่าอุปราช (ยุทธพร นาคสุข 2547 : 73) ดังบรรยายไว้ว่า

พระเจ้ายาเธอ	กรมพิชิต	สถิตอยู่ห้อง	ลำพูนรัฐฐา
วิสัยชนะ	ปลิดา	ฝ่ายองค์ดารา	เองเซะวังหน้า

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 73)

ส่วนเมืองลำปาง (ละคร) และเมืองเชียงใหม่ก็ไม่ได้กล่าวถึงเจ้าอุปราช เมืองลำปางนั้นเป็นเพราะกวีมิได้อยู่ในเหตุการณ์ส่วนเมืองเชียงใหม่ เจ้าอุปราชบุญทวงษ์ซึ่งมีบทบาทและอิทธิพลมากในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ถึงแก่พิราลัยในปี พ.ศ. 2425 (สรัสวดี อ๋องสกุล 2553 : 353) ก่อนที่พระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร จะเสด็จไปประทับที่เชียงใหม่ราวสองปี

ข. เจ้าราชวงศ์

ตำแหน่งเจ้าราชวงศ์ปรากฏที่เมืองลำพูนและเมืองเชียงใหม่โดยที่เมืองลำพูนนั้น กวีกล่าวถึงพร้อมกันสามตำแหน่ง คือ เจ้าเมือง เจ้าอุปราช และเจ้าราชวงศ์

พระเจ้ายาเธอ	กรมพิชิต	สถิตอยู่ห้อง	ลำพูนรัฐฐา
วิสัยชนะ	ปลิดา	ฝ่ายองค์ดารา	เองเซะวังหน้า
ทั้งราชวงศ์	หลายตนบาทหน้า	นัดคาง	หลังน้อม

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 73)

อธิบายความ

“ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ประทับอยู่ที่นครลำพูน ทรงปฏิสันถารกับ เจ้าดาราคิเรรัตนโพโรจน์ เจ้าอุปราชและเจ้าราชวงศ์” (ผู้วิจัย)

ส่วนตำแหน่งเจ้าราชวงศ์หนึ่งในตำแหน่งเจ้าชั้นห้าใบของเมืองเชียงใหม่ กวีกล่าวไว้ใน ตอนที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ประชุมพระญาติเพื่อเตรียมการจัดพิธี “ทูลพระขวัญ” พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิต ปรีชากร ซึ่งผู้ที่มาร่วมประชุม นั้น มีทั้งเจ้าราชวงศ์ เจ้าบุรีรัตน์ และเจ้าราชบุตร ดังกวีบรรยายว่า

ยามพร้านั้น	เผ่าชั้นทั้งโขง	มีราชวงศ์	เจ้าองค์แก่กล้า
ทั้งเจ้าบุรี	ชาติเชื้อเครือเหง้า	เข้าประชุมใน	สำนัก
ทั้งราชบุตร	องค์เจ้าลูกรัก	ทั้งฝ่ายเจ้า	องค์ชัย

(ยุทธร นาคสุข 2547 : 89)

ค. เจ้าบุรีรัตน์

ตำแหน่งเจ้าบุรีรัตน์ หนึ่งในตำแหน่งเจ้าชั้นห้าใบ ปรากฏใน คร่าวคร่าวเดียวกับเจ้าราชวงศ์และเจ้าราชบุตร คือเหตุการณ์ที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ประชุมพระญาติเตรียมการจัดพิธี “ทูลพระขวัญ” พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร กวีบรรยายไว้ว่า

ทั้งเจ้าบุรี	ชาติเชื้อเครือเหง้า	เข้าประชุมใน	สำนัก
--------------	---------------------	--------------	-------

(ยุทธร นาคสุข 2547 : 89)

4). ข้าราชการ

ข้าราชการที่กล่าวถึงในมณฑลพายัพ จากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร คือ พระยาราชสัมภารากร และพระอุดรพิศดาร กวีกล่าวถึงไว้ในพิธีทูลพระขวัญ ความว่า

เจ้าท่ายน้ำ สัมภารากร⁴¹ ทั้งพระอุดร⁴² ประชุมพร้อมหน้า

(ยุทธร นาคสุข 2547 : 95)

⁴¹ พระยาราชสัมภารากร อธิบายรายละเอียดไว้ในส่วนของ “ข้าหลวงสามหัวเมือง” แล้ว

⁴² พระอุดรเป็นกษัตริย์ชาวลังกาเข้ามาอยู่เมืองไทยหลายปี ตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยความที่เป็นผู้ที่มีความรู้เรื่อง พุทธศาสนาและภาษาบาลีอย่างแตกฉานจึงเป็นที่พอพระราชหฤทัยเป็นอย่างมากเมื่อลาสิกขาบท พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 จึงโปรดเกล้าฯ ให้มาดำรงตำแหน่งปลัดเมืองเชียงใหม่ รองจากตำแหน่งพระยาราชเสนา

อธิบายความ

“เจ้าท้ายน้ำ พระยาราชสัมภารากร พระอุดร มาร่วมประชุมโดยพร้อมเพรียงกัน”
(ผู้วิจัย)

ชนชั้นข้าราชการที่ปรากฏนามนอกจากพระยาราชสัมภารากรและพระอุดรพิสดาร
แล้วยังมีปรากฏที่เมืองนครสวรรค์ในตำแหน่ง “ปลัดพระหลวง” และที่เมืองระแหงในตำแหน่ง
“ผู้ช่วยปลัดพระหลวง” ปรากฏนามของ “พระชัย” และ “ปลัดศักดิ์” กวีบรรยายเหตุการณ์ที่เมือง
นครสวรรค์และเมืองระแหงไว้ว่า

เถิงปากน้ำ	เมืองคอนสวรรค์	ฝูงก้านัน	อำเภอแก่งค้ำ
ผักปลาอาหาร	ข้าวเหนียวข้าวเจ้า	ไผ่มีไค	ยี่นนั้น
ท่านบ่ข่มเหง	เต็งเต็กะยั้น	ถวายเป็นเฝ้า	ตามดี
พหูชนะ	บุรุษสตรี	ปิตินดี	ท่งนุ่งท่งเถ้า
ปลัดพระหลวง	เจ้าเมืองเป็นเหง้า	เขษมบาน	ขึ้นยาว

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 41-43)

อธิบายความ

“เมื่อมาถึงปากน้ำ เมืองนครสวรรค์ ก้านัน นายอำเภอ ผู้ใหญ่บ้านพากันมารับเสด็จใคร
มีสิ่งใดก็ถวายสิ่งนั้นทั้งผัก ปลา ข้าวเหนียว ข้าวเจ้า ท่านไม่กดขี่ข่มเหง รับของถวายด้วยความยินดี
ทั้งชาย ทั้งหญิงคนหนุ่ม คนสูงอายุพากันมาเฝ้ามีปลัดพระหลวง เจ้าเมืองนครสวรรค์เป็นผู้นำ”
(ผู้วิจัย)

เมื่อเสด็จถึงเมืองนครสวรรค์ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร มีหนังสือ
กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงเรื่องผู้รักษาเมืองนครสวรรค์ว่าขณะที่
มาถึงเมืองนั้น ผู้รักษาเมืองและกรรมการผู้ใหญ่อยู่ที่กรุงเทพฯ ดังคำกราบบังคมทูลว่า

“เมืองนครสวรรค์ ผู้รักษาเมืองแลกรรมการผู้ใหญ่ ลงไปติดความอยู่ ณ กรุงเทพฯ เกือบหมด
อยู่แต่พระพลผู้ว่าราชการเมือง กับหลวงเมือง หลวงนา อีก 2 นาย กรรมการเมืองนี้...มีอยู่สอง

พวก ๆ พระยานครสวรรค์คนนี้พวกหนึ่ง พระยานครสวรรค์คนเก่าพวกหนึ่ง มีพระพลสงครามเป็นหัวหน้า กรมการที่อยู่เมืองเดียวนี้เป็นพวกพระพลทั้งสิ้น”

(เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 รวมเล่มพิเศษ เล่มที่ 26)

เมื่อพิจารณาจากหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร สันนิษฐานว่า “ปลัดพระหลวง” ที่พระยาพรหมโวหารกล่าวถึงในคราวว่า “**ปลัดพระหลวง เจ้าเมืองเป็นแห่ง**” คือ “**พระพลสงคราม**” ผู้ว่าราชการเมืองนครสวรรค์ พระยาพรหมโวหารคงได้รับข้อมูลเหล่านี้จากผู้ตามเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จถึงเมืองระแหง (เมืองตาก) พระยาพรหมโวหาร กล่าวถึงตำแหน่งและชื่อของข้าราชการอีก 3 คน คือ **ผู้ช่วยปลัดพระหลวง ปลัดศักดิ์ดา และ พระชัย** กวีบรรยายไว้ว่า

ขึ้นรอดท้อง	กลางเมืองระแหง	เขาแปลงชะคราน	ทำเนียบคอยถ้ำ
ผู้ช่วยปลัด	พระหลวงพร้อมหน้า	ถวายนันทา	น้อมนบ
ปลัดศักดิ์ดา	พระชัยเป็นแห่ง	ควบคุมเอา	ลูกน้อง

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 43)

อธิบายความ

“เมื่อมาถึงเมืองระแหง เขาสร้างพลับพลาไว้คอยรับเสด็จ ผู้ช่วยปลัดพระหลวง ปลัดศักดิ์ดา พระชัย ควบคุมผู้คนมาเตรียมการรับเสด็จ” (ผู้วิจัย)

การเดินทางจากเมืองนครสวรรค์ไปเมืองระแหง (เมืองตาก) นั้น พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร มีหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงระยะเวลาในการเดินทางว่าใช้เวลาประมาณ 20 วัน โดยเรือกลไฟ ที่จ้างเรือขึ้นมานั้น มาได้ถึงเมืองพยุห (ปัจจุบันคืออำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์) ก็จะติดน้ำตื้น ต้องใช้เรือแจวขึ้นมามากสองวันจึงถึงเมืองนครสวรรค์ดังคำกราบบังคมทูลว่า

“เรือกลไฟจ้างเรือขึ้นมาได้เพียง เมืองพยุห ติดตื้นน้ำเพียงสองวันหนึ่งหย่อนๆ หาร่องน้ำมิได้ ต้องแจวขึ้นมามากสองวันจึงถึงเมืองนครสวรรค์ ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานสืบดูตามเรือลูกค้าที่ล่องมาแต่เมืองตากได้ความว่า น้ำในลำน้ำตื้นมากน้ำเพียงคืบหนึ่ง คืบเศษเปน

พื้น แต่เรือแม่ปะท้องตื้น ๆ ก็ต้องขึ้นแลดูศุภทายมา ข้าพระพุทธเจ้ามีความวิตกอยู่ด้วยเรือที่ขึ้นมากครั้งนี้เป็นเรือใหญ่ ๆ ทั้งนี้ เกรงที่เป็นที่ลำบากขัดข้องนักได้ปรึกษาผู้ที่เคยไปมา คาคว่ากว่าจะขึ้นไปถึงเมืองตากเหินจะกว่า 20 วัน”

(เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 รวมเล่มพิเศษ เล่มที่ 26)

ชื่อของขุนนาง “ปลัดศักดิ์ดา” และ “พระชัย” ที่เมืองระแหง (เมืองตาก) นั้นปรากฏในพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาวิจิตชลธิ์ฯ ผู้สำเร็จราชการเมืองตาก ความว่า

“เห็นว่าเมืองตากเป็นเมืองสำคัญต่อเขตแดนกับลาว แลเมืองเมะล้าเลิงราชการสำคัญ ๆ มากอยู่จะให้พระพลสงครามลาวเป็นพระยาตากเหินว่าความปรารถนาของท่านจะเกิน ๆ ดังว่ามาแล้ว เมืองก็จะเปนมืองลาวแท้ไป ไหน ๆ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านก็ได้ทรงพระราชดำริห์ ตั้งผู้สำเร็จราชการเป็นไทยไว้แล้ว จึงตั้งพระศักดิ์ดาเรื่องฤทธิ์ ปลัดไทยนายหนึ่ง พระวิจิตรรักษาปลัดลาวนายหนึ่ง ให้กำกับกันว่าราชการบ้านเมือง รักษาเขตแดนพระราชอาณาจักรในหัวเมืองสำคัญ ที่ต่อกันกับเมืองลาว เมืองญวนนั้น...กรมหลวงวงศาธิราชสนิทบอกแก่ข้าพเจ้าว่า พระยาไชยนาท คือตัวท่าน เป็นผู้มั่งคั่ง เรียบร้อย ดี”

(พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาวิจิตชลธิ์ฯ ผู้สำเร็จราชการเมืองตาก ปีระกา พ.ศ.2404 อ้างใน <http://heritage.mod.go.th/king/Rama4/letter4.4.html>)

เมื่อพิจารณาจากพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระยาวิจิตชลธิ์ฯ ผู้สำเร็จราชการเมืองตาก เมื่อปีระกา พ.ศ.2404 สรุป ประเด็นสำคัญเกี่ยวกับ บรรดาศักดิ์ และ ตำแหน่งของขุนนางที่พระยาพรหมโวหารกล่าวถึงได้ดังนี้

1. เป็นชื่อตำแหน่งของขุนนางทั้งไทยและลาว (หมายถึงล้านนา) เช่น ตำแหน่ง “พระพลสงคราม” ซึ่งพบชื่อตำแหน่งนี้ที่เมืองนครสวรรค์ดังกล่าวมาแล้ว ที่เมืองตากพบชื่อ “พระพลสงครามลาว” ชื่อ “ปลัดศักดิ์ดา” ที่พระยาพรหมโวหารกล่าวถึง สันนิษฐานว่าคือตำแหน่ง “พระศักดิ์ดาเรื่องฤทธิ์ปลัดไทย” เพราะตำแหน่ง “พระวิจิตรรักษา” เป็นตำแหน่งปลัดลาว ชื่อตำแหน่งนี้เป็นบรรดาศักดิ์เฉพาะคือผู้ใดมาดำรงตำแหน่งปลัดไทยเมืองตาก ก็เรียกชื่อตำแหน่งว่า “พระศักดิ์ดาเรื่องฤทธิ์ปลัดไทย” ทั้งสิ้น เนื่องจากพระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีไปถึงพระยาวิจิตชลธิ์ฯ ผู้สำเร็จราชการเมืองตาก เมื่อปีระกา พ.ศ.2404 ห่างจาก พ.ศ.2426 ที่พระยาพรหมโวหารแต่งคร่าวรับเสด็จพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ถึง 22 ปี

2. ตำแหน่ง “พระชัย” ที่เมืองระแหง (เมืองตาก) ที่พระยาพรหมโวหาร กล่าวถึง
สันนิษฐานว่าเป็น “พระยาไชยนาท”

2.1.2 ชนชั้นผู้ถูกปกครอง

ชนชั้นผู้ถูกปกครอง ประชาชน หรือไพร่เมือง เป็นชนชั้นที่ปรากฏใน
คร่าวหลายตอนเนื่องจากเป็นส่วนใหญ่ของสังคม กวีได้บรรยายถึงวิถีชีวิต สภาพความเป็นอยู่ไว้
ในคร่าวหลายครั้ง ครั้งที่ชัดเจนที่สุดคือการรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร
บริเวณพลับพลา หอนงหอย นครเชียงใหม่ กวีให้ภาพของ วัฒนธรรมการรับประทานอาหาร การ
แต่งกาย การค้าขาย ธรรมเนียมการตั้งร้านน้ำผลไม้ตามฤดูกาล ฯลฯ ดังบรรยายไว้ว่า

ราษฎร	ใจจรเพื่อน	ใคร่หันเจืองเจ้า	ยามมา
พร่องพอทอดละ	หอเรือนเคหา	หกลงมา	ผ่อพลพวกเจ้า
เหมียงบ่ทันอม	ผมบ่ทันเกล้า	หกลงเรือน	ผ่อท้าว

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 81)

อธิบายความ

“ราษฎรต่างต้องการเห็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรอย่างใกล้ชิดบ้างก็
ละทิ้งบ้านเรือน จะรีบไปดูขบวนของพวกเจ้า เมียงไม่ทันได้ออม ผมไม่ทันได้เกล้ารับลงมาจากเรือน
ไป” (ผู้วิจัย)

แม่บ้านแม่ร้าง	แม่เรือนสาวจี	ทั้งลูกผู้ดี	เจ้ญใจไพร่เจ้า
ทั้งฝูงปานกลาง	หนุ่มรามแก่เถา	เขาคอยเล็ง	แท้หัก

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 83)

อธิบายความ

“ทั้งแม่บ้าน แม่เรือน แม่มาย ทั้งสาวน้อย ทั้งลูกผู้ดี ลูกไพร่คนเจ้ญใจ คนวัย
กลางคน คนหนุ่มคนแก่ ต่างคอยเฝ้าดู” (ผู้วิจัย)

เมื่อพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เสด็จออกทางประตูท่าแพ เพื่อรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรที่พลับพลาหนองหอยนั้น กวีบรรยายสภาพชีวิตของไพร่เมืองและ บรรยายากาสของเมืองเชียงใหม่ไว้อย่างน่าสนใจว่า

คนในเวียง	เกือบเสี้ยงบ่ค้าง	มาพ่อเจ้า	ยามไป
คูมีพระยศ	ปรากฏเรื่องไส	เมื่อล่องลงไป	รับเสด็จเจ้า
มัลลาทอง	ที่เที่ยวไต่เต้า	เดินเกลี้ยงงาม	เลิศล้ำ
สองฝ่ายทาง	มีโรงร้านน้ำ	สุดท่งกว้าง	ยายทาง
หว่างร้านน้ำ	ซ้าแต่งราวกลาง	มีคอกน้ำบาง	ใส่สายผูกห้อย
หลายต่อหลาย	หยาดยายเป็นถ้อย	ทั้งสองริมทาง	บ่อคด
อย่าว่าแต่กิน	เต็มจัดอาบรด	บ่หมดขาดเสี้ยง	วาริ
ที่ท้าน้ำ	แม่พังก์ไสสี	ดีแะวาง	ตะพานใหญ่หมั่น
ทำตันพิน	จ่านแปงข้ามอัน	เสายามยัง	ใส่ค้ำ
สกดตัดขวาง	แผวริมฝั่งน้ำ	สับผูกหมั่น	เดินดี
คูมีพระยศ	สง่าราศี	กับโขงธานี	แลองค์พ่อเจ้า
แม่คำหลาย	ไปขายข้าวเหล่า	ของภูญา	พร้อมพริบ
เปิดไก่อมู	เนื้อส้มยาคับ	เหนือโคกตั้ง	ริมทาง
จักชอบมัก	จืดเค็มเผ็ดจาง	ตามควงทัย	คาวหวานพร้อม
เสี้ยงจักกินสัง	ขุนโอจุกเกลี้ยง	เข้าเอาเรียง	เพียะไว้
สารพัน	ส้มสุกลูกไม้	ขนัดน้อยแห่น	สาเก
อยากสังเค	ดั่งเมหวานส้ม	หากอุดม	พริ้วพร้อม
มะขมคองเกลือ	เมื่ออมเคี้ยวซอม	เมื่อเปลวแตกกล้า	ใจดี
หมากม่วงครุ	ม่วงมันสามปี	มะเฟี้ยวที่	พม่าว่ากลัว
มะพร้าวหมูสี	น้ำดีหวานด้วย	จักยามรวบ	บ่ร้าย
ของบ่ยังมี	บ่คูท่าควาย	แต่ดาพ่อเหยี่ยม	คอยคาย
ยามองค์เบื่องฟ้า	ยาดราพระกาย	สายภาณุ	แคลนร้อนเกล้า
ทำเนียบหนองหอย	ไปคอยอยู่ถ้ำ	จนสุริยา	บ่ายซ้าย

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 77-78)

อธิบายความ

“คนเกือบทั้งเมือง มาคอยเฝ้าชมพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงผู้ทรงศักดิ์ยามล่องลง ไปรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ถนนราบเรียบดี สองข้างถนนมีร้านน้ำเรียง รายตลอดทางระหว่างร้านน้ำ มีกระบอกน้ำใส่สายสำหรับสะพายวางเรียงรายไปตลอดทางทำให้มี น้ำจำนวนมาก อย่างว่าแต่ดื่มกินเลย แม้จะใช้อาบด้วยน้ำก็ยังไม่หมด ที่ทำน้ำแม่น้ำปิงมีสะพานไม้ไผ่ (ข้าวผาตะะ) ซึ่งสร้างอย่างแข็งแรง เพื่อข้ามไปยังท่าตันพิน พระเจ้าอินทวิชยานนท์คูมีสง่าด้วยพระ ยศและราศีขององค์เจ้าเมือง บรรดาแม่ค้าขายข้าว ขายเหล้า เป็ด ไก่ หมู เนื้อส้ม (ແໝ່) วางบนโตก ไม้ริมทาง ใครชอบรสจืด รสเค็ม รสเผ็ด เชิญได้ตามใจชอบ ของคาวของหวานมีพร้อมหมดวางเรียง รายไว้ ผลไม้มีมากมายทั้งส้มโอ ส้มจุก ส้มเกลี้ยงสับปะรด น้อยหน่า สาเก มีขนมตังเม ผลไม้ต้องมี มะยมดอง มะม่วงครุ มะม่วงมัน มะม่วงสามปี กัลยัม มะพร้าวหูลี น้ำหอมหวานดี ของก็ยังอยู่ใน มือไม่สะควกแต่สายตาก็คอยจ้องดูยามที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์จะเสด็จออก แดดยามบ่ายร้อนกล้า คอยกันอยู่ที่ทำเนียบหนองหอย จนดวงอาทิตย์คล้อยต่ำลงไปมาก” (ผู้วิจัย)

เมื่อพิจารณาจากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกล่าวถึง เหตุการณ์ที่ชนชั้นผู้ถูกปกครอง (ไพร่เมือง) มาคอยเฝ้าชมพระบารมีของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ยาม เสด็จออกมาจากเมืองที่ประคองพาเพื่อรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ที่ พลับพลาหนองหอยนั้นจะเห็นภาพสะท้อนทางสังคมของไพร่เมืองที่หลากหลาย พระยาพรหม โวหารบรรยายถึงวิถีชีวิตของผู้คนได้อย่างละเอียดทำให้เห็นภาพสะท้อนทางสังคมทางด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. การคอยเฝ้าชมพระบารมีของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่กับ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร พระอนุชาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ซึ่งเสด็จมาประทับที่เมืองเชียงใหม่ดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษต่างพระเนตร พระกรรณ ในความรู้ลึกของไพร่เมืองย่อมความตื่นเต้นยินดีที่จะมีโอกาสได้เห็น “เจ้าหน้อหัว” ของพวกเขา และพระราชวงศ์ชั้นสูงที่เสด็จมาจากกรุงเทพฯ
2. ถนนหนทางมีความสะอาดเรียบร้อย สองข้างทางมีโรงร้านน้ำ เป็นระยะๆ เพื่อ บรรเทาความกระหายน้ำแก่ผู้คน วัฒนธรรม “โรงร้านน้ำ” ยังมีอยู่จนถึงปัจจุบันแต่ลดจำนวนลงไป มากแล้วตามบริบททางสังคม
3. ภาพของสะพานข้ามแม่น้ำปิง (ทำน้ำแม่พิงค์ไสลิ) ให้ภาพของ “ข้าวผาตะะ” (สะพาน ไม้ไผ่) เป็นภูมิปัญญาล้านนาที่น่าวัสดุจากธรรมชาติมาใช้สอยให้เกิดประโยชน์สูงสุด

4. ภาพชีวิตของไพร่เมือง แม่ค้า พ่อค้าที่ขายของอยู่ข้างทาง เช่น ข้าว เหล้า เป็ดไก่ หมู แหนม ฯลฯ ใส่โตกวางไว้ สะท้อนภาพทางประวัติศาสตร์สังคมในเรื่องนี้ค่อนข้างมีความพิเศษ แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวล้านนาที่ไม่ได้กีดกันไพร่เมืองออกไปจากวิถีของชนชั้นสูงในสังคม ทั้งนี้ผู้วิจัยจะได้อธิบายถึงกลุ่มชาติพันธุ์ในมณฑลพายัพต่อไป

ภาพที่ 4.3 ร้านน้ำล้านนา

ที่มา : Chiangmai-Thailand.net/lanna_house

3. กลุ่มชาติพันธุ์ในมณฑลพายัพ

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดินใน พ.ศ. 2435 แบบการปกครองยังยึดตามแบบอยุธยา ซึ่งใช้มาตั้งแต่สมัยพระบรมไตรโลกนาถ กล่าวคือ การปกครองส่วนกลางมีอัครมหาเสนาบดีที่สำคัญ 2 ตำแหน่ง คือ สมุหนายกดูแลฝ่ายพลเรือน และสมุหกลาโหมดูแลฝ่ายทหาร ต่อจากนั้นเป็นกรมจตุสดมภ์ เวียง วัง คลัง นา การปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งลักษณะหัวเมืองในภูมิภาคออกเป็นเมืองเอก เมืองโท เมืองตรี เมืองจัตวา การปกครองหัวเมืองประเทศราช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ 2) ทรงเอาแบบอย่างมาจากกรุงศรีอยุธยา คือ ให้ส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองมาตามกำหนด การดูแลหัวเมืองประเทศราชนี้ให้หัวเมืองเอกที่อยู่ในภูมิภาคใกล้เคียงกันเป็นผู้ดูแล และรายงานไปยังเสนาบดีที่รับผิดชอบเพื่อจะได้กราบบังคมทูลต่อไป

หัวเมืองประเทศราชทางเหนือได้แก่ หัวเมืองล้านนา คือ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน เชียงราย เชียงแสน ทางตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ หลวงพระบาง เวียงจันทร์ จำปาศักดิ์ (มัลลิกา มัสสุดี 2542 : 345-348)

อาณาเขตของราชอาณาจักรสยามนั้น ทางเหนือจึงสิ้นสุดที่เมืองระแหง (ปัจจุบัน คือ จังหวัดตาก) เมื่อเข้าเขตเมืองลำปางแล้วจึงเป็นเขตแดนของล้านนา ซึ่งเป็นหัวเมืองประเทศราชมีเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง ผู้วิจัยได้วิเคราะห์เรื่องชนชั้นในล้านนาหรือมณฑลพายัพว่า ชนชั้นในสังคมของมณฑลพายัพนั้น แบ่งออกเป็นชนชั้นสูงคือ ผู้มีอำนาจในการปกครองกับชนชั้นผู้ถูกปกครอง ในคราวรับเสด็จ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ยังกล่าวถึงคนอีกกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏในคราวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร มีหลายชาติพันธุ์ เช่น ไทย ไทยเหนือ ไทยใต้ กลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ เช่น ขอม พม่า (ม่าน) เม็ง (มอญ) ลาว และ ขมุ

ความหลากหลายทางชาติพันธุ์นี้ นักวิชาการอธิบายถึงสาเหตุที่อาณาจักรสยามมีความหลากหลายทางด้านชาติพันธุ์นั้นเป็นเพราะว่า

“ตั้งแต่สมัยโบราณ เขตแดนของอาณาจักรสยามมีชนชาติอื่นอาศัยอยู่หลายกลุ่ม คนพื้นเมืองเดิมของท้องถิ่นคือพวกเงาะป่าชาวไท และชาวเล อีกพวกหนึ่งคือกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลมอญเขมร เช่น ขมุ ถิ่น ลัวะ หรือละว้า มาลาบรี (หรือผีตอเหลือง) ชาว⁴³ ส่วย เขมร มอญ ฯลฯ คนพื้นเมืองดั้งเดิมเหล่านี้มีลักษณะแตกต่างไปจากชาวสยามทั้งด้านกายภาพ ภาษา และวัฒนธรรม”

(ศุมิตร ปิติพัฒน์ 2544 : 44)

สาเหตุที่มณฑลพายัพหรือล้านนาในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ.2416 – 2440) ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มนั้น สาเหตุหนึ่งมาจากการที่พระเจ้ากาวิละซึ่งปกครองเมืองเชียงใหม่ระหว่าง พ.ศ. 2324-2358 ได้รวบรวมผู้คนมาไว้ในล้านนา เพื่อการสร้างบ้านแปงเมือง นักวิชาการอธิบายเรื่องดังกล่าวนี้ไว้ว่า

“ในระหว่างทำสงครามพระเจ้ากาวิละได้รวบรวมหรือกวาดต้อนผู้คนจากเมืองต่างๆในรัฐฉาน ประเทศพม่าและจากเมืองหลายเมืองในแคว้นสิบสองพันนา ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ให้ผู้คนเหล่านั้นมาตั้งถิ่นฐานในเมืองเชียงใหม่และเมืองหลายเมืองในล้านนา การรวบรวมผู้คนของพระเจ้ากาวิละในครั้งนี้ รู้จักกันดีในเชิงเปรียบเทียบว่าพระเจ้ากาวิละเก็บผักใส่ตะกร้าเก็บทาสเขลมาใส่บ้านเมือง จึงมีสำนวนว่า “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ทำให้เมืองในล้านนาสมัยสองร้อยปีมานี้ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่ม ได้แก่ คนพื้นเมืองเดิม คือ ไทยวน หรือคนเมือง คนลัวะ คนยาง (ปกากะญอ/กะเหรี่ยง) คนเม็ง (มอญ) คนไทลื้อ คนไทเงิน และคนชาน หรือคนไทใหญ่ เป็นต้น

⁴³ ไม่มีกลุ่มชาติพันธุ์ “ชาว” สันนิษฐานว่าเป็นชนเผ่า “ซอง” หรือชนเผ่า “จ้วง”

ต่อมามีคนกลุ่มชาติพันธุ์อื่นอพยพเข้ามาอาศัยในล้านนา ได้แก่คนจีน คนฮ่อ คนแคว (ญวน) คนแขกอินเดีย ชาวฝรั่ง และชาวไทยภูเขาเผ่าต่าง ๆ ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ในเขตเชิงใหม่และลำพูนของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆที่ถูก “เทครัว” เข้ามา โดยไพร่ที่ถูกกวาดต้อนมานั้น หากเป็นช่างฝีมือหรือไพร่ชั้นดี กำหนดให้อยู่ในเมือง เช่น จีน บ้านนันทาราม อยู่ระหว่างกำแพงเมืองชั้นในและกำแพงเมืองชั้นนอกด้านใต้อพยพมาจากเชียงตุง เชื้อชาญการทำเครื่องเงิน ขวนที่บ้านฮ่อม มาจากเชียงแสน อยู่ระหว่างกำแพงเมืองชั้นในและกำแพงเมืองชั้นนอกด้านตะวันออก เชื้อชาญการทำดอกไม้กระดาษ อาหาร และการค้า กลุ่มไตหรือไทใหญ่มีอาชีพปั้นหม้อและการค้ามาแต่เดิมได้ตั้งถิ่นฐานบริเวณข้างฝือก ข้างม่อย และบ้านวัวลาย”

(สร้อยศรี อ่องสกุล 2553 : 328)

ใน พ.ศ. 2446 กระทรวงมหาดไทยได้สำรวจจำนวนประชากรของไทยจำนวนเพียง 12 มณฑลโดยแบ่งตามเชื้อชาติ ผลการสำรวจปรากฏว่าประเทศไทยประกอบด้วยกลุ่มคนหลากหลายชาติพันธุ์เช่น ไทย ซึ่งมีจำนวนมากที่สุด กลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ เช่น แขกมลายู จีน เขมร มอญ กะเหรี่ยง ฯลฯ รายละเอียดตามตารางดังนี้

ตารางที่ 4.1 จำนวนประชากรที่สำรวจในปี พ.ศ. 2446 (เพียง 12 มณฑล) แบ่งตามเชื้อชาติ

เชื้อชาติ	จำนวนประชากร/คน
ไทย	2,677,987
แขกมลายู	289,423
จีน	195,498
เขมร	78,704
มอญ	29,156
กะเหรี่ยง	19,257
ญวน	4,757
แขกจาม	1,601
เงี้ยว	991
พม่า	607
แขกเทศ	518
แขกชวา	371

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

เชื้อชาติ	จำนวนประชากร/คน
ฝรั่ง	178
ทวาย	45
ชาติอื่นๆ	8,936

ที่มา ดร.จักรกฤษณ์ นรนิติผดุงการ “สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กับ กระทรวงมหาดไทย” หน้า 432

จากตารางจะเห็นได้ว่าประเทศไทยมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์เป็นอย่างยิ่ง จากการสำรวจใน พ.ศ.2446 ซึ่งเป็นตอนปลายสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศไทยมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์อย่างน้อย 14 เชื้อชาติ กระจายอยู่ทั่วประเทศ

หลังจากที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จประทับอยู่ที่เมืองลำพูนเป็นเวลาห้าวันจากนั้นจึงเสด็จต่อไปยังเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองจุดหมายปลายทางที่เมืองเชียงใหม่มีประชาชนชาวเมืองเชียงใหม่มาคอยรับเสด็จเป็นจำนวนมากโดยมีการตั้งโต๊ะบูชา ปลูกข้าว ผู้คนที่มามีหลากหลายเผ่าพันธุ์ทั้งไทย ลาว พม่า ขมุ ดังคร่าวบรรยายว่า

หยาดยายเรียง	บนเตียงตั้งม้า	ปลูกวาดผ้า	ขาวพราว
แม่เรือนแม่ร้าง	แม่หม้ายผ่องสาว	ทั้งไทยทั้งลาว	เย็บยัดดูเจ้า
พม่าขมุ	หลูไหลไต่เต้า	เข้าแลเล้ง	แท้ทัก

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 85)

อธิบายความ

“ของภูษานี้วางเรียงรายบนเตียงตั้ง ปลูกด้วยผ้าขาว พวกแม่เรือน แม่ร้าง แม่หม้ายและบรรดาสาว ๆ ทั้งไทย ลาว เบียดเสียดเย็บยัดกันมาดูพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร นอกจากนี้ยังมีพวกพม่า ขมุ หลามไหลเข้ามา มาดูเป็นจำนวนมาก ” (ผู้วิจัย)

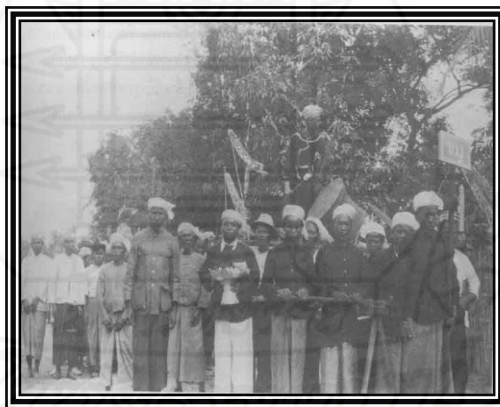
ในคราวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกล่าวถึง พม่า และ ขมุ ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างกลุ่มชาติพันธุ์ ขมุ เนื่องจากเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ยังคงเป็นชนกลุ่มน้อยอยู่จนถึงปัจจุบัน

พม่า (ม่าน) ซึ่งเป็นประเทศหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และมอญ (เมง) ซึ่งปัจจุบันยังมีชุมชนมอญหลายแห่งในประเทศไทย

3.1 กลุ่มชาติพันธุ์ขมุ

ชาวเขาหรือที่ปัจจุบันทางราชการไทยเรียกว่าชนเผ่า นั้น มีอยู่หลายชนเผ่า เช่น ม้ง เย้า อาข่า มูเซอ ลีซอ ขมุ ชนเผ่าขมุ นั้นเป็นชื่อชนชาวเขาเผ่าหนึ่งในตระกูลมอญ-เขมร (ราชบัณฑิตยสถาน 2538 : 128) สาเหตุที่ชาวเขาเผ่าขมุเข้ามาอยู่ในล้านน่านนั้น เนื่องจากถูกเกณฑ์มาเป็นแรงงานในการทำป่าไม้ของบริษัทป่าไม้อังกฤษ แรงงานในการทำป่าไม้ที่เป็นชาวขมุ นั้นมีสาเหตุดังนี้

“แรงงานในการทำป่าไม้ของบริษัทป่าไม้อังกฤษส่วนใหญ่ได้จากขมุซึ่งมาจากหลวงพระบาง ถูกด้อนมาเป็นกลุ่มประมาณ 5-50 คน โดยมีนายร้อย⁴⁴ คุมมา ค่าจ้างขมุในเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง ตกปีละ 60 รูปี พวกขมุมีความเหมาะสมกับการทำป่าไม้ เพราะแข็งแรงและมาเป็นกลุ่ม สะดวกต่องานป่าไม้ ที่สำคัญมีค่าแรงถูกกว่าพวกอื่น ๆ” (สรัสวดี อ๋องสกุล 2553 : 525)

ภาพที่ 4.4 กลุ่มชาติพันธุ์ขมุ

ที่มา : lannaworld.com

⁴⁴ นายร้อย หมายถึง คนควบคุมคนงานทำไม้สัก เรียกว่า “นายร้อยไม้” เป็นผู้ควบคุมดูแลชาวขมุ

หมยโถม สุนทรสวัสดิ์ ผู้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ทางภาคเหนือของไทย ตั้งแต่ พ.ศ.2439 ถึงพ.ศ.2475” กล่าวถึงชนเผ่าขมุที่มาเป็นแรงงานในการทำป่าไม่ว่า

“แรงงานที่ใช้ในการทำงานในป่าไม้สักส่วนมากได้แก่ พวกขมุ ซึ่งมาจากหลวงพระบาง พวกนี้มาเป็นกลุ่มประมาณ 5-50 คน ทำงานอยู่ในป่าประมาณ 1-3 ปี โดยได้รับค่าจ้างประมาณ 50 รูปี ต่อ 1 ปี สำหรับผู้ที่ไม่มีฝีมือ ส่วนผู้ที่ชำนาญงานในการทำป่าไม้มาก่อนจะได้รับค่าจ้างประมาณ 60-80 รูปี พวกขมุนี้ได้ชื่อว่าเป็นพวกที่เหมาะสมสำหรับการทำป่าไม้นี้ เพราะมีนิสัยขยันขันแข็งมีความอดทนและไวใจได้ ที่สำคัญคือค่าแรงของพวกขมุถูกกว่าพวกอื่นๆ”

(หมยโถม สุนทรสวัสดิ์ 2520 : 189-190)

สำหรับบันทึกของชาวต่างชาติที่เข้ามาสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการบันทึกถึงชาวเขาเผ่าขมุเช่นเดียวกัน คือ คาร์ล บ็อค นักธรรมชาติวิทยาชาวออสเตรียเข้ามาสำรวจดินแดนไทยด้านภูมิศาสตร์ใน ค.ศ.1881 (พ.ศ.2424) ระหว่างที่สำรวจเมืองเชียงใหม่มิ คาร์ล บ็อค ได้เข้าไปดูการโค่นซุงไม้สักได้เห็นการทำงานของคณงานชาวขมุ และอธิบายไว้อย่างน่าสนใจว่า

“ก่อนที่จะออกเมืองเชียงใหม่ ข้าพเจ้าได้ไปดูการโค่นซุงในป่าไม้สักที่ดีที่สุดใน Mi Long Gui (?) อยู่ทางตะวันตกของเชียงใหม่ ซึ่งเจ้าเชียงใหม่ผู้มีสิทธิผูกขาดการตัดไม้ในป่านี้ปล่อยให้พ่อค้าซุงผู้หนึ่งเป็นคนเช่าทำ คณงานที่ใช้ส่วนมากเป็นพวกชาวเขา เรียกว่าพวกขมุ อยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่โขง พวกนี้ผิวคล้ำกว่าพวกเชียงใหม่ รูปร่างเตี้ย แต่มีกล้ามเนื้องาม โดยเฉพาะขาใหญ่มาก พวกนี้ไม่เชื่อถือพระเจ้า แต่บูชาวิญญาณของบรรพบุรุษของตน เขามีกฎว่าจ้างคนพวกนี้ไว้ระยะ 3 ปีและให้ค่าจ้างอย่างงามเป็นเงินประมาณ 80 รูปีต่อปี เป็นค่าแรงของการทำงานหนัก แต่ถึงกระนั้นข้าพเจ้าก็ยังเสียใจที่จะเล่าว่าพวกนี้ยังโดนนายจ้างชั้นรองๆ ลงมาโกงเอาอีกต่อหนึ่ง เพราะพวกขมุที่นายจ้างจะว่าจ้างเป็นระยะสามปีจะต้องได้รับอนุญาตจากเจ้าราชสัมพันธ์เสียก่อนและจะต้องเสียเงินให้เจ้าราชสัมพันธ์เป็นจำนวน 12 รูปีด้วย และเพื่อเป็นการเลี้ยไม่ต้องเสียเงินจำนวนนี้ คณงานผู้เคราะห์ร้ายจึงถูกบังคับให้เอาเงินส่วนหนึ่งที่หามาได้ด้วยความยากลำบากไปชำระเอาเอง พวกชาวเขาเหล่านี้เมื่อกลับคืนถิ่นบนภูเขาก็กไม่ได้เอาเงินไปด้วย แต่กลับเอาไปซื้อหม้อราคาแพงที่พวกกะเหรี่ยงแดงทำขาย” (เสฐียร พันธรังสี และอัมพร ทิยะระ 2550 : 330)

สรุปได้ว่า ชนเผ่าขมุมนั้นเป็นชาวเขาเผ่าหนึ่ง แต่เดิมอาศัยอยู่ในประเทศลาวบริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง สาเหตุที่เข้ามาอยู่ในดินแดนล้านนานั้น เนื่องจากถูกเกณฑ์มาเป็นแรงงานทำป่าไม้ของอังกฤษนั่นเอง

3.2 กลุ่มชาติพันธุ์พม่า

พม่ากับล้านนานั้นมีความสัมพันธ์กันมาอย่างยาวนาน เนื่องจากมีเขตแดนติดต่อกันล้านนามีสถานะเป็นรัฐกันชน (Buffer State) คืออยู่กึ่งกลางระหว่างอาณาจักรใหญ่หลายอาณาจักรกล่าวคือ “ทิศใต้จรดกับอาณาจักรสุโขทัย ทิศตะวันตกจรดแม่น้ำสาละวินติดต่อกับรัฐฉานทิศตะวันออกจรดแม่น้ำโขง ติดต่อกับอาณาจักรล้านช้าง ทิศเหนือจรดเมืองเชียงรุ่ง” (สร้อยดี อ่องสกุล 2553 : 27) จากการที่ล้านนาถูกรายล้อมด้วยอาณาจักรใหญ่หลายอาณาจักร ซึ่งมีผลต่อความมั่นคงของล้านนาทำให้ล้านนาต้องดำเนินนโยบายในการติดต่อกับอาณาจักรต่าง ๆ อย่างระมัดระวัง โดยเฉพาะกับพม่าและกรุงศรีอยุธยา ล้านนามีความสำคัญต่อความมั่นคงของกรุงศรีอยุธยา เพราะถ้าหากพม่ายึดล้านนาได้ ล้านนาจะกลายเป็นแหล่งสะสมเสบียงอาหาร รวบรวมกำลังพลในการเข้าโจมตีกรุงศรีอยุธยา

พม่าปกครองล้านนาถึงสองร้อยกว่าปี (พ.ศ.2101-2317) นับเป็นยุคแห่งความอ่อนแอของล้านนา ในช่วงเวลาดังกล่าว ส่วนใหญ่พม่าปกครอง แต่มีบางครั้งที่อยุธยายกทัพขึ้นมาตีเชียงใหม่ได้เช่น สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เชียงใหม่เป็นอิสระอยู่เป็นระยะ ๆ เช่น ระหว่าง พ.ศ.2270-2306 เนื่องจากเป็นเวลาที่พม่าประสบปัญหาการเมืองภายใน เมื่อพม่าสามารถจัดความยุ่งยากภายในได้เรียบร้อยแล้วก็กลับมาปราบล้านนา ล้านนาเป็นเมืองขึ้นพม่าตั้งแต่สมัยพระเจ้าบุเรงนอง (พ.ศ.2101) จนถึง พ.ศ.2317 ในสมัยพระเจ้าตากสิน ล้านนาจึงเข้ามาสวามิภักดิ์ต่อไทยและร่วมกันขับไล่พม่าออกไปสำเร็จ ล้านนาจึงตกเป็นเมืองประเทศราชของไทยนับแต่นั้นมา (สร้อยดี อ่องสกุล 2553 : 253)

อังกฤษทำสงครามกับพม่าครั้งแรกใน พ.ศ.2369 ครั้งที่ 2 ใน พ.ศ.2395 และครั้งที่ 3 ใน พ.ศ.2428 การที่อังกฤษได้ครอบครองพม่า ทำให้มีคนในบังคับอังกฤษเดินทางเข้ามาค้าขายในหัวเมืองล้านนาเนื่องจากมีดินแดนติดต่อกัน นอกจากชาวอังกฤษแล้ว ชาวพม่าและชาวมอญในบังคับอังกฤษ ก็เริ่มเข้ามาดำเนินธุรกิจป่าไม้ราว พ.ศ.2383 ซึ่งปรากฏหลักฐานว่าในสมัยรัชกาลที่ 3 มีมอญพม่าชาวเมืองมะละแหม่งเริ่มเข้ามาตัดไม้ในป่าปลายเขตแขวงเมืองตาก เมืองเชียงใหม่ และเมืองลำพูน

เนื่องจากล้านนาและพม่ามีเขตแดนติดต่อกัน การที่พม่าปกครองล้านนาถึงสองร้อยกว่าปี (พ.ศ.2101-2317) และชาวพม่าซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษเริ่มเข้ามาทำธุรกิจป่าไม้ราว

พ.ศ.2383 ย่อมทำให้ดินแดนล้านนา หรือมณฑลพายัพใน พ.ศ.2427 มีชาวพม่าอาศัยอยู่และมาเฝ้ารับเสด็จ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ดังที่พระยาพรหมโวหาร กล่าวถึงไว้ในคร่าวว่า

หยาดยายเรียง	บนเตียงตั้งม้า	ปลูวดผ้า	ขาวพราว
แม่เรือนแม่ร้าง	แม่หม้ายฝูงสาว	ทั้งไทยทั้งลาว	เย็บยัดคู่เจ้า
พม่าขมุ	หลูไหลไต่เต้า	เข้าแลเล็ง	แท้ทัก

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 85)

อธิบายความ

“สิ่งของถวายเป็นราชูปถัมภ์ตั้งซึ่งปฐพีด้วยผ้าขาว ทั้งแม่เรือน แม่ร้าง แม่หม้าย หญิงสาว ทั้งไทย ลาว พม่า ขมุ ต่างหลั่งไหลมาชมพระบารมี พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร” (ผู้วิจัย)

3.3 กลุ่มชาติพันธุ์มอญ

กลุ่มชาติพันธุ์มอญ มีคำเรียกกลุ่มชาติพันธุ์นี้หลายคำ คือ มอญ เกลง เมง รามัญ ชื่อมอญ เป็นชื่อที่เจ้าของเชื้อชาติเรียกตัวเอง เกลงเป็นชื่อพม่า หรืออาจจะมียาอื่นเรียก ส่วนรามัญเชื่อกันว่าน่าจะเป็นชื่อถิ่นที่อยู่ เพราะคำเต็มควรเป็นรามัญเทศ คือ ดินแดนของรามัญหรือดินแดนของราม(บรรจบ พันธุเมธา 2550 : 99) ถิ่นฐานเดิมของมอญนั้นอยู่ในประเทศพม่า บริเวณลุ่มแม่น้ำอิรวดี และ สาละวินตอนล่างช่วงเวลาดั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 19 (พ.ศ.1801-1900) เป็นยุคที่มีรัฐมอญมั่นคงอยู่ท่ามกลางบ้านเมืองและรัฐของกลุ่มชนชาติอื่น ๆ เช่น พม่า ไทยใหญ่ ยะไข่ ฯลฯ โดยมีเมืองหงสาวดีเป็นศูนย์กลางมีกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ปกครอง เช่น พระเจ้าฟ้ารั่ว พระเจ้าราชาธิราช พระเจ้าธรรมเจดีย์ปิฎกธร ฯลฯ ดินแดนมอญยุคนี้มีชื่อในคัมภีร์บาลีเรียกว่า รามัญเทศ มีความรุ่งเรืองทางพุทธศาสนาและศิลปวัฒนธรรมยิ่งกว่าสมัยใด ๆ (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติมอญ 2550 : 23)

คนไทยวน เรียกมอญว่า “เมง” ดังตัวอย่าง **“พระเจ้าเชียงใหม่หื้อส่งครัวเมงลงไป”** (อรุณรัตน์ วิเชษฐเชียว 2539 : 533) ความสัมพันธ์ของชนชาติมอญ (เมง หรือ เม็ง) กับล้านนานั้นมีมาอย่างยาวนาน อรุณรัตน์ วิเชษฐเชียว นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ล้านนา อธิบายถึงความสัมพันธ์ของเม็งกับล้านนาไว้ในบทความเรื่อง “เม็ง-ชาติ” ในสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ดังนี้

เม็ง เป็นชื่อเรียกกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มหนึ่งในภาคเหนือ เชื่อกันว่า “เม็ง” เป็นเจ้าของวัฒนธรรมเก่าแก่ซึ่งได้สืบทอดมาถึงคนภาคเหนือในสมัยหลัง ปัจจุบันยังมีชนกลุ่มเม็งอาศัยใน

จังหวัดต่าง ๆ โดยเฉพาะจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน “เม็ง” กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่มีวิวัฒนาการและมีประวัติความเป็นมา วัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อของคนที่แตกต่างกันไปจากกลุ่มชนอื่น ๆ ในภาคเหนือ

คำว่า “เม็ง” เป็นคำที่ชาวเหนือหรือล้านนาเรียกชนชาติในตระกูลมอญ และ เขมร จิตร ภูมิศักดิ์ เชื่อว่า “เม็ง” เป็นคำเดียวกับคำว่า “มอญ” คนมอญโบราณเรียกตัวเองว่า “เรมอญ” (จารึกมอญ พ.ศ. 2022) คนไทยภาคกลางมาใช้ทางรูปอักษรเป็น “รามัญ” แต่มอญออกเสียงเป็น รมน ในเวลาต่อมากร่อนเป็น ห-ม่อน ไทยจึงเรียกตามปากว่า มอญ ส่วนภาคเหนือรับเอาคำว่า เรมอญ (รเมญ) ไปใช้ แต่ออกเสียงตามลิ้นคนล้านนาว่า “เม็ง” เพราะคนล้านนาจะออกเสียง “ญ” สะกดเป็น “ง” เช่น เดือนเพ็ญ เป็น เดือน-เป้ง บำเพ็ญ เป็น ป้ำ-เป้ง บัญชร เป็น เบ็ง-ชร คำว่า เรมอญ จึงออกเสียงเป็น “รเมง” ต่อมากร่อนเหลือ “เมง” เพราะไม่มีเสียง “ร” ในภาษาล้านนา ดังนั้น คำว่า เมงมอญ รามัญ เรมอญ จึงเป็นคำเดียวกัน หมายถึงชนชาติมอญโบราณ ซึ่งเอกสารและในภาคเหนือเรียกว่า “เม็ง”

ร่องรอยของการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์เม็งนั้น ยังมีปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบัน สังเกตได้จากชื่อของหมู่บ้านหลายแห่งที่ลงท้ายด้วยคำว่า “เม็ง” เป็นต้นว่า “บ้านห้วยเม็ง ตำบลเวียงอำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย บ้านสันนาเม็ง ตำบลสันนาเม็ง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ บ้านนาเม็ง ตำบลสุหว่า อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ บ้านเม็ง ตำบลเขลางค์ อำเภอเมืองจังหวัดลำปาง

(อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว 2535 : 14948)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อพม่ายึดครองเมืองหงสาวดีได้ ใน พ.ศ. 2306แล้ว ยังผลให้ เม็งหรือมอญ อพยพเข้ามาในภาคเหนือและภาคกลางเป็นจำนวนมาก ผลจากการสู้รบกับพม่าทำให้ชาวมอญอพยพเข้าสู่ราชอาณาจักรไทย ถึงแก่วระลอก นิธิ เอียวศรีวงศ์ ผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์อธิบายถึงการอพยพของชาวมอญที่เข้าสู่ราชอาณาจักรไทยระหว่าง พ.ศ. 2082 – 2357 ดังนี้

“ การอพยพระลอกแรกที่ปรากฏในหลักฐานของมอญก็คือ เมื่อตะเบ็งชเวตี้หงสาวดีแตกใน พ.ศ.2082 ก็มีชาวมอญจำนวนมากหนีเข้ามากรุงศรีอยุธยา และชนชั้นสูงมอญก็เริ่มเข้ารับราชการในกรุงศรีอยุธยา นับตั้งแต่นั้นมา พอถึง พ.ศ. 2084 เมื่อเมาะตะมะแตกให้แก่วระวงศ์ทองอุ มีการฆ่าฟันชาวมอญลงขนาดใหญ่ ก็เข้าใจว่ามีมอญหนีเข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยาอีก ถูกระลอกแรกของมอญอพยพ ในพระราชพงศาวดารไทยพูดถึงการอพยพอีกครั้งหนึ่งเมื่อพระนเรศวรเสด็จไปพม่าเมื่อคราวพระเจ้าบุเรงนองสิ้นพระชนม์ แล้วประกาศแยกแผ่นดินกับกรุงหงสาวดีทรงเกลี้ยกล่อมมอญที่เข้าสวามิภักดิ์ให้อพยพเข้ามา นับเป็นระลอกที่สอง

การอพยพระลอกสามเกิดขึ้นเมื่อหงสาวดีถูกยะไข่ทำลายใน พ.ศ.2138 (คือเมื่อครั้งพระนเรศวรยกทัพไปตีเมืองหงสา) ก่อนหน้านั้นแม้ว่ามีมอญอพยพหนีราชวงศ์ตองอูมาแล้ว แต่ใน พ.ศ.2129 เมื่อนายราล์ฟ ฟิคต์ (Ralf Fict) เดินทางผ่านหงสาวดี ยังรายงานว่าส่วนใหญ่ของประชากรพุกาขามอญ แต่เมื่อถูกยะไข่ทำลายครั้งนี้ ก็มีการอพยพใหญ่ของมอญมาทางตะวันออกเข้าสู่ดินแดนของกรุงศรีอยุธยาอีก

ระลอกที่สี่ หลังจากที่ว่าราชวงศ์ตองอูย้ายราชธานีไปอยู่ที่อังวะหลังจากหงสาวดีถูกทำลายแล้ว พวกมอญตั้งอำนาจขึ้นใหม่ในแดนมอญของตน โดยมีนักผจญภัยชาวโปรตุเกสร่วมมือ (เดอบริโต) ต่อมาถึงรัชกาลพระเจ้าอนอกเปกหลุน พม่าจึงยกทัพลงมาปราบพวกมอญอีกใน พ.ศ. 2156 ทำให้เกิดการอพยพของมอญเข้าสู่กรุงศรีอยุธยาอีก หลักฐานบางแห่งกล่าวว่าพวกนี้ได้รับอนุญาตให้ตั้งภูมิลำเนาอยู่ตามชายแดน เจ้านายมอญได้ยกกำลังเข้าไปตีเมืองหน้าด่านในเขตพม่าหลายครั้ง (นี้อาจเป็นเหตุผลที่ไม่ปรากฏการอพยพครั้งนี้ในหลักฐานฝ่ายไทย)

ระลอกที่ห้า ใน พ.ศ.2204 หรือ 2205 พวกมอญในเมืองเมะตะมะก่อการกบฏขึ้นอีกแต่ถูกพม่าปราบได้ จึงต้องอพยพหนีเข้ากรุงศรีอยุธยาอีกระลอกหนึ่งผ่านทางด่านพระเจดีย์สามองค์ เข้าใจว่ากลุ่มนี้สัมพันธ์กับกลุ่มมอญที่ตั้งอยู่ชายแดนฉะนั้นน่าจะได้รับการอนุญาตให้ตั้งภูมิลำเนาอยู่ในบริเวณเดียวกัน

ระลอกที่หก หลังจากที่มีมอญสามารถตั้งอาณาจักรของตนขึ้นได้ใหม่ในปลายราชวงศ์ตองอูแล้วยกกำลังไปตีกรุงอังวะแตก อดองพญารวบรวมกำลังพม่าแล้วลุกขึ้นต่อสู้จนในที่สุดก็ตั้งราชวงศ์อดองพญาได้และใน พ.ศ.2300 ก็สามารถตีหงสาวดีได้อีก นโยบายของราชวงศ์นี้คือกลืนมอญให้เป็นพม่าโดยวิธีรุนแรง มีการกดขี่ชาวมอญและวัฒนธรรมมอญหลายประการ จึงมีชาวมอญอพยพหนีเข้าสู่เมืองไทยอีกหลายระลอก **รวมทั้งกลุ่มที่หนีขึ้นเหนือไปสู่ล้านนา และเรียกกันว่าพวกเมง** ในปัจจุบันนี้ด้วย กล่าวกันว่าอดองพญากดดันพวกมอญให้ไปอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินหรือลงใต้ไปสู่ป่าของเทือกเขาตะนาวศรีความวุ่นวายนี้กระทบต่อพวกกะเหรี่ยงซึ่งพากันอพยพเข้าสู่เมืองไทยเช่นกัน เข้าไปอยู่ในเขตป่าตะวันตก แล้วสถาปนาความสัมพันธ์เชิงเจ้า-ข้าขึ้นกับกษัตริย์ไทย ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมือง (เช่น ศรีสวัสดิ์) กลายเป็นเมืองกันชนตามแนวชายแดน (เป็นนโยบายที่ไทยใช้สืบมาอีกนาน โดยใช้กบฏในพม่าเป็นแนว)

ระลอกที่เจ็ด ใน พ.ศ. 2316 เกิดกบฏมอญอย่างกึกก้อง พม่าเผ่าย่างกุ้งจนราบเรียบแล้วปราบปรามอย่างทารุณ ทำให้มอญอพยพเข้าไทยอีก คือมอญอพยพในสมัยพระเจ้าตากสิน ซึ่งทำให้เกิดกลุ่มมอญเก่าและมอญใหม่ที่ฝึกฝนทางการเมืองคนละฝ่าย การอพยพของชาวมอญในระลอกนี้เป็นต้นมานี้แหละที่สืบทอดเชื้อสายโดยตรงและนับตัวเองเป็นมอญสืบมา

จนถึงทุกวันนี้ คนที่นับตัวเองเป็นมอญในปัจจุบันล้วนอพยพเข้ามาจากระลอกนี้หรือหลังจากนี้ทั้งนั้น ส่วนมอญที่อพยพก่อนหน้านี้ก็กลืนหายเป็นไทยไปหมด แม้แต่กลุ่มที่อยู่ตามชายแดนแถบเมืองกาญจน์

การอพยพระลอกที่แปด พ.ศ.2336 เมื่อ ร.1 ยึดเมืองทวายได้ แต่รักษาไว้ไม่ได้ ต้องถอยกลับเข้าไทย ก็นำเอาพวกมอญ โดยเฉพาะที่เป็นพวกหัวหน้าเข้ามาอีก

ระลอกที่เก้า พ.ศ.2357 ใน ร.2 เมื่อมอญกบฏที่เกาะตะมะ ถูกพม่าปราบต้องหนีเข้าไทยเป็นระลอกใหญ่มาก เจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จเป็นแม่กองออกไปรับถึงชายแดนพวกนี้มาตั้งที่ปากเกร็ดและพระประแดง” (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2550 : 142-144)

มอญในล้านนานั้น ส่วนหนึ่งคือพวกที่อพยพเข้ามาในระลอกที่หกและกลายเป็นพวก “เมง” ในปัจจุบันอีกส่วนหนึ่ง คือ มอญ ที่เป็นคนในบังคับอังกฤษที่เริ่มเข้ามาทำธุรกิจป่าไม้ราว พ.ศ.2383 ดังกล่าวมาแล้ว”

กลุ่มชาติพันธุ์ที่ผู้วิจัยยกตัวอย่างในการศึกษาค้นคว้าได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์ขมุ กลุ่มชาติพันธุ์พม่า และกลุ่มชาติพันธุ์มอญนั้น ในปัจจุบันมีสถานภาพที่แตกต่างกัน กลุ่มชาติพันธุ์ขมุในภาคเหนือ นั้น อาศัยอยู่อย่างหนาแน่นที่จังหวัดน่าน และพบที่เชียงราย ลำปาง เชียงใหม่ เป็นชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย พม่า หรือที่ปัจจุบันเรียกว่าประเทศเมียนมาร์ เป็นหนึ่งในประเทศกลุ่มอาเซียน (เอเชียตะวันออกเฉียงใต้) เช่นเดียวกับประเทศไทย ส่วนชาวมอญหรือที่ชาวล้านนา เรียกว่า “เมง” นั้น มีลักษณะที่ผสมกลมกลืนกับชาวไทยมากที่สุดในประเทศไทยมีชุมชนชาวมอญหลายชุมชน เช่น มอญสามโคก จังหวัดปทุมธานี มอญเจ็ดริ้ว จังหวัดสมุทรสาคร มอญบ้านโป่ง-โพธาราม จังหวัดราชบุรี มอญปากเกร็ดจังหวัดนนทบุรี เป็นต้น

4. ระบบเงินตรา

คำว่า “เงินตรา” ของเราเป็นคำที่ดีมากเพราะอธิบายประวัติเบื้องต้นของเงินไทยอยู่ในตัว (พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ 2544 : 47) เราเรียกสิ่งซึ่งใช้เป็นเครื่องมือหรือสื่อแลกเปลี่ยนว่า “เงิน” เพราะเราใช้เนื้อเงินจริงๆ ตั้งต้นขึ้นมาแต่เมื่อใดไม่ทราบ แต่เมื่อเริ่มสมัยสุโขทัยเราก็ใช้เงินแล้ว “ได้เงินได้ทอง ได้ปั่วได้นาง” เป็นคำที่ใช้ในศิลาจารึกสุโขทัย นักค้นคว้าฝรั่งเขียนชมเราว่า ประเทศไทยควรจะภาคภูมิใจ ที่ได้มีระบบการเงินเป็นระเบียบเรียบร้อยมาตั้งแต่โบราณกาล ส่วนดินแดนล้านนานั้น อุดม รุ่งเรืองศรี อธิบายความหมายของเงินตราไว้ว่า เงิน น1.เงิน โลหธาตุชนิดหนึ่งสีขาว เนื้ออ่อนข้างอ่อน น2.มาตราของเงินตราเท่ากับ 1,000 เบี้ย (สมมุติราช) น3:เงินตรา-เงินที่รัฐกำหนดขึ้นเพื่อชำระหนี้ได้ตามกฎหมาย (อุดม รุ่งเรืองศรี 2533 : 310) หน่วยการเงินของไทยนั้น

เรียกว่าบาท แต่เดิมเราใช้มาตรา 8 สำหรับเงินตรา คือ ชั่ง ตาลึง บาท สลึง เฟื้อง อัฐ และโสฬส แต่เกิดความยุ่งยากจึงบัญญัติใช้หน่วยเงินตราเพียง 2 หน่วย คือ บาท กับสตางค์ โดยประเทศไทยได้เริ่มใช้มาตรา 100 ตั้งแต่ พ.ศ. 2441 เป็นต้นมา

ในคราวรับเสด็จพระเจ้าอนงกาเรอ กรมหมื่นพิชิตปริชากร ระบบเงินตราที่ใช้อยู่ในมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ.2416-2440) พบคำแสดงมาตราเงินสองคำคือคำว่า แลบ และ รัช⁴⁵ ไม่มีคำว่า บาท หรือ สตางค์ หรือคำอื่นๆ พระยาพรหมโวหารผู้แต่งคร่าวกล่าวไว้ตอนท้ายของคร่าวถึงมาตราเงินว่า

เรื่องราวคร่าวนี้	เจ้ายอดตระกูล	คนทรงบุญ	ราชบุตร ⁴⁶ เจ้า
มีอาชญาปลง	วางลงเหนือเกล้า	หื้อพรหมละคร	ม่อนไท่
หื้อจัดแจง	แต่งสร้างทำไว้	เมื่อศักราช ⁴⁷ ได้	พอพัน
ปลายสองร้อย	สี่สิบแถมปัน	หกตัวทัน	เท่านั้นเนอเจ้า
จึงจัดเอาทรัพย์	คือรัชชดา	เงินแทงคา	ชาว ⁴⁸ แลบ ⁴⁹ นับได้
ยื่นขอทาน	ประทานปันให้	กับตัวพรหม	ม่อนไท่

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 102-103)

อธิบายความ

“คร่าวเรื่องนี้ เจ้าราชบุตรขัตติยะวงศ์มีคำสั่งให้พระยาพรหมโวหารแต่งไว้เมื่อ จ.ศ.1246 พระยาพรหมโวหารได้รับเงินค่าแต่งคร่าวเป็นจำนวนยี่สิบแลบ” (ผู้วิจัย)

⁴⁵ รัช เป็นเงินตราชนิดหนึ่ง ทำด้วยเงินมีลักษณะกลมแบนคล้ายลูกสะบ้ามีเส้นศูนย์กลางประมาณ 4 ซม. มีเนื้อเงิน 20%-25% มีทั้งแบบเชิงใหม่ และแบบน่าน (อุดม รุ่งเรืองศรี 2533:176)

⁴⁶ เจ้าราชบุตรขัตติยะวงศ์โอรสของพระเจ้าอินทวิชยานนท์

⁴⁷ ตรงกับ จ.ศ.1246 (พ.ศ.2427)

⁴⁸ ชาว แปลว่า ยี่สิบ

⁴⁹ แลบ เป็นมาตราเงินรูปของอินเดียสมัยเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ ซึ่งบริษัทค้าไม้ของอังกฤษขออนุญาตจากรัฐบาลไทย นำมาใช้แทนเงินตราของรัฐบาลไทย ซึ่งไม่เพียงพอต่อการหมุนเวียนเขตล้านนา ระหว่าง พ.ศ.2400 – พ.ศ.2450 หนึ่งแลบมีมูลค่าประมาณ 80 สตางค์ (อุดม รุ่งเรืองศรี พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง พ.ศ.2547 หน้า 316)

คำในมาตราเงินอีกคำหนึ่งที่ปรากฏคือคำว่า **ร็อก** พบในตอนท้ายของคร่าวรับเสด็จพระเจ้านั่งยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร คือเหตุการณ์ที่นักมวยมาชกหน้าพระที่นั่งและได้รับประทานรางวัลเป็นจำนวนห้าเงินแถบร็อกกวีบรรยายว่า

ห้าเงินแถบร็อก	ประทานปลงปิ่น	เป็นรางวัล	ท่านทานปิ่นให้
สมโภชฉลอง	เจ้าองค์ที่ไหว	จอมเมืองไทย	เจื่องท้าว

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 103)

อธิบายความ

“ประทานรางวัลให้เป็นจำนวน ห้าเงินแถบร็อก เนื่องในโอกาสสมโภชท้าวเธอผู้ยิ่งใหญ่จากเมืองไทย” (ผู้วิจัย)

คาร์ล บ็อค นักธรรมชาติวิทยาชาวเยอรมัน ซึ่งเข้ามาสำรวจดินแดนไทยด้านภูมิศาสตร์ ในปี ค.ศ.1881 (พ.ศ.2424) และได้รับพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทำการสำรวจทางด้านภูมิศาสตร์ ของมณฑลพายัพ ได้กล่าวถึงมาตราเงินของมณฑลพายัพปี พ.ศ.2426 ไว้ว่า

“ครั้งนี้มีเรื่องแปลกอยู่อย่างหนึ่ง ที่ว่าเงินไทยนั้นใช้ไม่ได้เลยทางภาคเหนือ นับตั้งแต่ระแหงขึ้นไป ถึงแม้การคิดเงินเป็นทางการจะคิดเป็นเงินบาทก็ตาม เงินที่ใช้กันทางภาคเหนือกลับเป็นเงินรูปของพม่า ดังนั้นข้าพเจ้าจึงต้องแลกเงินไทยที่ข้าพเจ้ามีอยู่เป็นเงินรูปก่อนที่จะออกเดินทางต่อไปเงินตราที่ใช้กันอยู่ในหัวเมืองเหนือเป็นเงินรูปของพม่า ส่วนเงินไทยเป็นอย่างไรนั้นคนพวกนี้ไม่เคยเห็นกันเลย และถ้าส่งให้ก็ไม่มีใครยอมรับ บางครั้งก็อาจจะพบเงินพื้นเมืองเก่าๆ เป็นรูปไข่และบางมากด้านหลังมีตราประทับไว้แต่ก็มักจะเลื่อนไปเกือบหมด ด้านหน้าก็มักมีรอยขีดข่วนต่างๆ ทำให้เหรียญมีรูปร่างบุบบิบบี้ ครอบงำตรงกลางเหรียญมีตราต่างๆ เพื่อให้รู้ว่าเหรียญนั้นเป็นเงินที่เมืองใดจัดขึ้นประทับตราอยู่ เช่น ละคร (ลำปาง) ใช้ตราช้าง เชียงใหม่ ใช้ตราม้า เป็นต้น”

(เสฐียร พันธงสี และอัมพร ชีชนะระ 2550 : 127)

ภาพที่ 4.5 เงินรูปีที่ใช้ในล้านนา

ที่มา : Siamcoins.tarad.com

เอกสารร่วมสมัยเรื่องระบบเงินตราที่สำคัญอีกหลักฐานหนึ่งคือบันทึกของปีแอร์ โอว์ต ผู้ช่วยที่ปรึกษากฎหมายชาวเบลเยียม ซึ่งบันทึกเรื่องราวและภาพการเดินทางเยี่ยมชมหัวเมืองเหนือ และตะวันออกเฉียงเหนือระหว่างวันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2440 - 5 มกราคม พ.ศ. 2441 คือปลายรัชสมัยของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ปีแอร์ โอว์ต บันทึกเรื่องการใช้เงินตราในหัวเมืองเหนือไว้ว่า **“16 สิงหาคม 2440 ออกเดินทาง 05.30 น. เมื่อวานนี้ที่เมืองระแหงข้าพเจ้าแลกเงินเหรียญเป็นเงินรูปพันจากเมืองระแหงไปแล้วเงินบาทจะไม่ค่อยมีคนรับ”** (พิชญ จันทรวิทัน 2546 : 59)

จะเห็นได้ว่าบันทึกของ คาร์ล บ็อค ซึ่งบันทึกในปี พ.ศ. 2424 กับบันทึกของปีแอร์โอว์ต ในปี พ.ศ. 2440 ซึ่งห่างกันถึง 16 ปี เงินบาทของไทยยังคงใช้ได้ถึงแค่เมืองระแหง (จังหวัดตาก) เท่านั้นส่วนสรวดี อ่องสกุล อธิบายถึงสาเหตุสำคัญที่ทำให้มณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ.2416-2440) ใช้มาตราเงินรูปของอินเดีย นั้น มีสาเหตุมาจาก

“ การเข้ามาของจักรวรรดินิยมตะวันตกในดินแดนล้านนา ดึงดูดให้ล้านนามีความสัมพันธ์กับเจ้าอาณานิคมอังกฤษที่ครอบครองดินแดนพม่ามากขึ้น เนื่องจากการปกครองเมืองประเทศราชของสยามมีนโยบายให้อิสระในการปกครองตนเองอย่างมากทำให้ล้านนาผูกพันกับการค้าขายกับชาวอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษโดยผ่านทางหัวเมืองมอญของพม่า ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างล้านนา กับหัวเมืองมอญในความปกครองของอังกฤษมีหลักฐานชัดเจน ดังเช่นเครือข่ายการค้าทางบกมีเส้นทางจากเมืองมะละแหม่งสู่ระแหง ลำพูน เชียงใหม่ และต่อไปถึงทางตอนบน คือ เชียงราย เชียงแสน เชียงตุง และปลายทางที่ต้าหลี่ เส้นทางนี้สะดวกและแพร่หลายมาก มีความสำคัญยิ่งกว่าเส้นทางจากเชียงใหม่สู่กรุงเทพฯ และมีหลักฐานที่บ่งชี้ความสัมพันธ์ทางการค้า

ในระดับลึก ระหว่างอังกฤษกับล้านนา คือการที่อังกฤษนำเงินรูปีมาใช้ในล้านนา เนื่องจากล้านนาไม่มีเงินใช้เพียงพอ อังกฤษเห็นว่าไม่สะดวกต่อการค้า ดังนั้นในดินแดนล้านนาจึงใช้เงินรูปีหรือเงินแถบ จนถึงช่วงครึ่งหลังของรัชกาลที่ 5 จึงเริ่มมีนโยบายใช้เงินบาทในล้านนา”

(สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล 2553 : 386)

จากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร กวีได้กล่าวถึงมาตราเงินที่ใช้ในมณฑลพายัพสองคำคือ แแถบ ซึ่งเป็นมาตราเงินรูปีของอินเดีย กับคำว่า ร้อย ซึ่งเป็นเงินตราชนิดหนึ่ง ทำด้วยเงินมีลักษณะกลมแบนคล้ายลูกสะบ้า คร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร จึงเป็นวรรณกรรมล้านนาที่ได้บันทึกหลักฐานทางประวัติศาสตร์ด้านเงินตราของมณฑลพายัพไว้อย่างน่าสนใจ

5. ประตุมือง

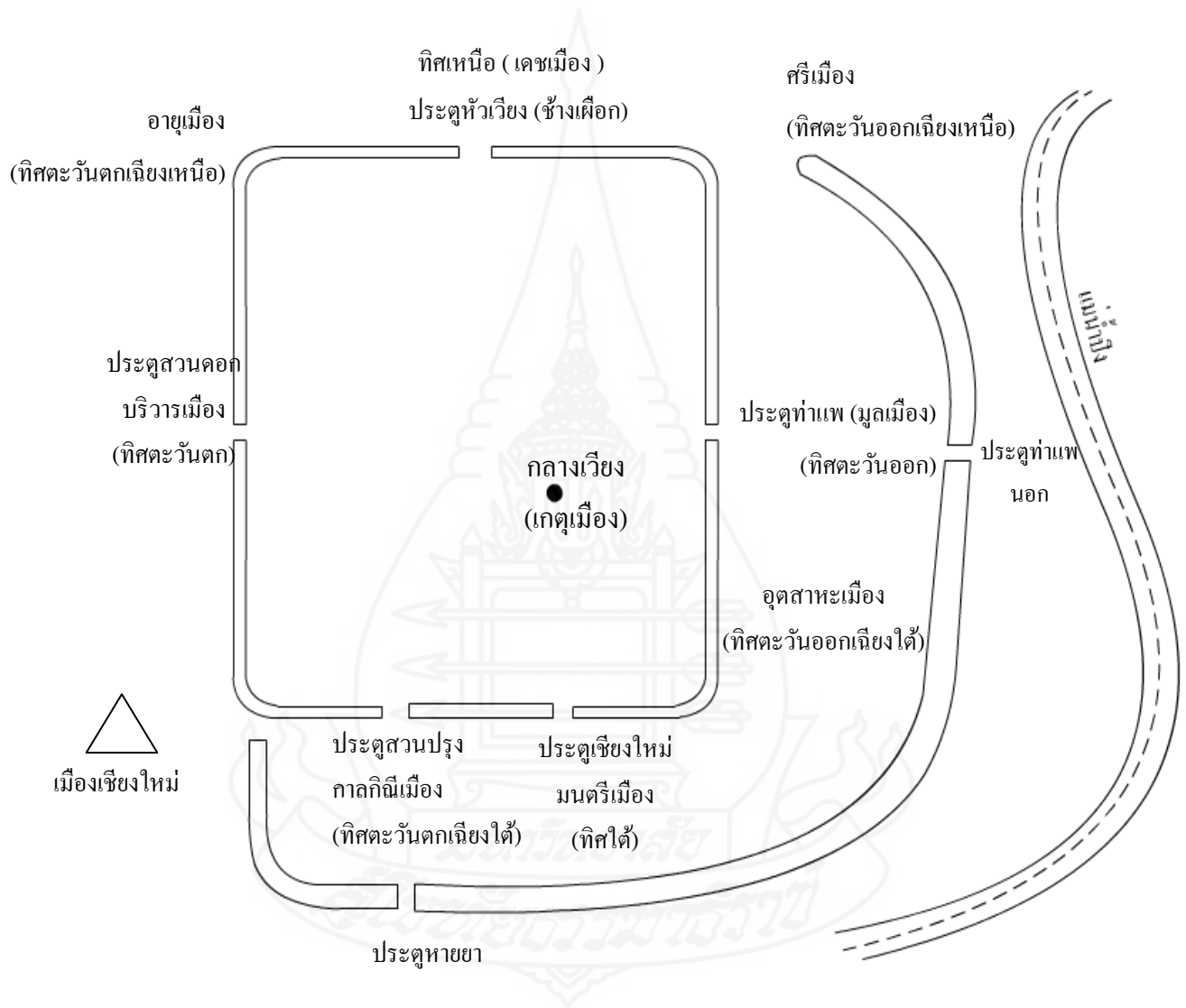
ที่ประทับของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี คือ พระบรมมหาราชวัง นอกจากนั้นยังมีพระราชมณเฑียร พระมหาปราสาท พระอารามหลวงในพระบรมมหาราชวัง และประตูพระบรมมหาราชวัง ซึ่งมีทั้งประตูชั้นนอก และประตูชั้นใน โดยประตูชั้นนอกนั้นมี 12 ประตู ตั้งชื่อคล้องจองกันคือ ประตูวิมานเทเวศร์ ประตูวิเศษไชยศรี ประตูมณีนพรัตน์ ประตูสวัสดิโสภณ ประตูเทพาพิทักษ์ ประตูศักดิ์ไชยสิทธิ์ ประตูจิตรบรรจง ประตูอนงค์ารักษ์ ประตูพิทักษ์บวร ประตูสุนทรทศิศา ประตูเทพาภิรมย์ และประตูอุดมสุดารักษ์ (Wikipedia.org)

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว นักวิชาการประวัติศาสตร์ล้านนา อธิบายถึงที่ประทับของเจ้าผู้ครองนครล้านนาไว้ว่า

“เมืองเชียงใหม่ปกครองด้วยกษัตริย์มาแต่อดีต มีหอคำเป็นที่ประทับคำว่า “หอคำ” หมายถึงตำแหน่งที่ประทับของเจ้าแผ่นดินและเจ้าฟ้าแห่งเมืองในกลุ่มแม่น้ำโขงและสาละวิน และเป็นคำที่ใช้ร่วมกันของคนหลายกลุ่มชาติพันธุ์ หอคำของเจ้าแผ่นดินเชียงใหม่ตั้งอยู่ในพระราชวังหลวง ล้านนาเรียกว่า “เวียงแก้ว” ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ซึ่งเชื่อกันว่าคัดลอกเมื่อประมาณสองร้อยปีเศษมาแล้วกล่าวว่า พญามังรายทรงเลือก ชัยภูมิที่ดีสำหรับสร้างพระราชวังหลวงหรือ “เวียงแก้ว” และทรงสร้างพระตำหนักหอคำและอาคารอื่นๆอีกหลายครั้ง เป็นต้นว่า ราชวัง หอคำ ราชมณเฑียร, หอนอน, ราชวัง, คຸ້ມນ້ອຍ, โรงคัล(สถานที่เข้าเฝ้า) หรือโรงค้ำ (ท้องพระโรงที่ออกว่าราชการ) เหลี่ยม (คลังมหาสมบัติ), ฉางหรือยุ้งฉาง, โรงช้าง, โรงม้า ฯลฯ เช่นเดียวกับชาวไทเขินที่เมืองเชียงตุง และชาวไทยใหญ่ที่เมืองไทยในรัฐชาน ประเทศเมียนมาร์ก็เรียก

ตำแหน่งของเจ้าฟ้าว่า “หอคำ” และ “หอเจ้าฟ้า” ชาวไทยอาหมในแคว้นอัสสัม ประเทศอินเดีย เรียกตำแหน่ง ของกษัตริย์อาหมว่า “หอนอน” และ “หอหลวง”

(อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว เอกสารประกอบการบรรยายวิชาการ สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง ราชบัณฑิตยสถาน วันที่ 3 พฤศจิกายน 2553)

ภาพที่ 4.6 ผังเมืองและประตูเมืองเชียงใหม่

ที่มา : อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2556)

จะเห็นได้ว่าที่ประทับของพระมหากษัตริย์หรือที่เรียกว่า “เขตพระราชฐาน” นั้นมี ลักษณะร่วมกัน เช่น “พระบรมมหาราชวัง” ที่ล้านนาเรียกว่า “เวียงแก้ว” (ที่ประทับของเจ้าผู้ครอง

นคร) “วัง” ที่ล้านนาเรียกว่า “คุ้ม” หรือส่วนอื่นๆ เช่น พระราชมณเฑียร พระมหาปราสาท พระอารามหลวง ในเมืองเชียงใหม่ก็มีองค์ประกอบเหล่านี้เช่นเดียวกันคือ หอคำ ราชมณเฑียร หอนอน ราชวัง คุ้มน้อย โรงคัล โรงคำ ฯลฯ สิ่งที่เป็นลักษณะร่วมกันอีกเรื่องหนึ่งคือ “ประตูเมือง” ซึ่งเป็นปราการสำคัญที่จะป้องกันเมือง

วรชาติ มีชูบท อธิบายถึงเรื่องของประตูเมืองในล้านนาไว้ดังนี้

“ที่สถิตของเจ้าผู้ครองนครในล้านนานั้นเรียกว่า “คุ้ม” หรือตรงกับคำไทยว่า “วัง” นอกจากคุ้มแล้วยังมีกำแพงเมือง ซึ่งมีทั้งกำแพงเมืองชั้นนอกและกำแพงเมืองชั้นในอันเป็นปราการสำคัญที่จะป้องกันเมือง ในบริเวณกำแพงเมืองนั้นยังมีประตูเมืองซึ่งเป็นช่องทางเชื่อมต่อระหว่างภายในและภายนอกกำแพงเมืองทั้งชั้นในและชั้นนอก กระจายกันอยู่ตลอดแนวกำแพงเมืองทุกด้าน” (วรชาติ มีชูบท 2551 : 59)

ในส่วนของวรรณกรรมนั้น วรรณกรรมประเภทนิราศหรือวรรณกรรมบันทึกเหตุการณ์ในลักษณะของจดหมายเหตุ กวีมักจะบันทึกทั้งเหตุการณ์ สถานที่สำคัญไว้ในวรรณกรรมเรื่องนั้นๆ เสมอเช่นความตอนหนึ่งในโคลงนิราศหริภุญชัย กล่าวถึงประตูเมืองเชียงใหม่ว่า เป็นประตูสองชั้น ดังนี้ “ดู ถึงเชียงใหม่มหาม้า ทวารทอง เวียงวาสประการสอง เชื้อนั้ง” (ประเสริฐ ณ นคร 2546 : 104) กวีไม่ได้ระบุถึงชื่อประตูและลักษณะของประตูไว้แต่ก็เป็นหลักฐานร่วมทำให้ทราบว่าประตูเชียงใหม่เดิมเป็นประตูสองชั้น ส่วนประตูเมืองเชียงใหม่ทั้ง 5 ประตูที่ปรากฏชื่อนั้นเป็นประตูเมืองชั้นในที่สร้างขึ้นใหม่ในสมัยพระเจ้ากาวิละซึ่งปรากฏชื่อพร้อมที่ตั้งมาจนถึงปัจจุบัน คือ

“ประตูหัวเวียง หรือประตูช้างเผือก เป็นประตูเมืองด้านทิศเหนือ ถือกันมาแต่โบราณว่าเป็นประตูมงคลในพิธีราชาภิเษกตามโบราณราชประเพณี กษัตริย์ผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่จะเสด็จเข้าเมืองทางประตูนี้ประตูเชียงเรือก (ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เรียกประตูเชียงเรือกปัจจุบันเรียก ประตูท่าแพ) เป็นประตู เมืองด้านทิศตะวันออก ประตูเชียงใหม่ หรือประตูท้ายเวียง เป็นประตูเมืองด้านทิศใต้ ประตูสวนดอก เป็นประตูเมืองด้านทิศตะวันตก นอกจากนั้นยังมีประตูเมืองทางด้านทิศใต้อีกประตูหนึ่ง ชื่อ ประตูแสนปungหรือประตู สวนปรง อยู่ถัดจากประตูเชียงใหม่ไปทางทิศตะวันตกเป็น “ประตูผี” ของเมืองนครเชียงใหม่” (วรชาติ มีชูบท 2551 : 59-60)

จากการตรวจสอบเอกสารหลักฐานการสร้างเมืองเชียงใหม่ นั้นมีคำว่าเมืองเชียงใหม่ นั้นเชื่อว่าสร้างเมื่อ “ตรงกับวันตามสุริยคติ คือวันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 1839 เวลาฤกษ์ 4.00 น.”

(คณะกรรมการตรวจสอบและสืบค้นดวงเมืองและตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ 2539 : 10) โดย

“พญามังรายเชิญพญางำเมืองแห่งเมืองพะเยา และพ่อขุนรามคำแหงแห่งเมืองสุโขทัยมาร่วมกันวาง

ผังเมืองด้วย” (สร้าสวัสดิ์ อ่องสกุล 2553 : 124) โดยสามารถอธิบายผังเมืองและประตูเมืองเชียงใหม่ตามแผนภูมิได้ดังนี้

“บริเวณกลางเวียง	เป็น	เกตุเมือง
ทิศเหนือ	เป็น	เดชเมือง
ทิศใต้	เป็น	มนตรีเมือง
ทิศตะวันออก	เป็น	มูลเมือง
ทิศตะวันตก	เป็น	บริวารเมือง
ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ	เป็น	อายุเมือง
ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ	เป็น	ศรีเมือง
ทิศตะวันออกเฉียงใต้	เป็น	อุตสาหะเมือง
ทิศตะวันตกเฉียงใต้	เป็น	กาลกิณีเมือง”

v

(เก็บความจาก สมโชติ อ่องสกุล “ผังเมืองเชียงใหม่ ในฐานะเมืองประวัติศาสตร์ที่มีชีวิต-อดีตและอนาคต จาก Proceeding of the 6TH International Conference on Thai Studies 2539: 388)

ในส่วนที่สัมพันธ์และสอดคล้องกับประตูเมืองนั้น ประตูเมืองกับทิศทางของเมืองมีความสัมพันธ์กันดังนี้

“ประตูหัวเวียงหรือประตูช้างเผือกซึ่งอยู่ด้านเหนือถือเป็นเดชเมือง ประตูเชียงใหม่อยู่ด้านใต้เป็นมนตรีเมือง ประตูเชียงเรือกหรือประตูท่าแพอยู่ด้านทิศตะวันออกเป็นมูลหรือมูลเมือง ประตูสวนดอกอยู่ด้านทิศตะวันตกเป็นบริวารเมือง แจ่งหัวลินอยู่ด้านตะวันตกเฉียงเหนือเป็น อายุเมือง แจ่งศรีภูมิอยู่ด้านตะวันออกเฉียงเหนือเป็นศรีเมือง แจ่งชะด้า อยู่ด้านตะวันออกเฉียงใต้เป็นอุตสาหะ แจ่งกู่เฮืองอยู่ด้านตะวันตกเฉียงใต้เป็นกาลกิณี แต่ละด้านมีจารึกและยันต์กำกับไว้และถือว่ามีเทวนุตรเฝ้าอารักขาทุกประตูทุกแจ่ง จากกรอบความเชื่อนี้ถือว่าเชียงใหม่มีหัวของเมืองอยู่ทางทิศเหนือ ซึ่งเป็นทิศมงคลเพื่อทำการอันเป็นมงคลเช่น พิธีบรมราชาภิเษก มีหน้าเมืองอยู่ทางทิศตะวันออก หันหน้าไปทางแม่น้ำปิงด้านท่าแพเหมาะแก่การคมนาคม การค้าขาย พิธีกรรมและการละเล่นในเทศกาลสงกรานต์ มีเขตอรัญญิกของเมืองอยู่ทางทิศตะวันตก ด้านเชิงคอกสุเทพ และมีทางออกของศพอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ และมีพิธีสืบทอดเมืองเป็นประจำเช่นเดียวกันการสืบทอดคนและสืบทอดบ้าน” (สมโชติ อ่องสกุล 2539 : 1)

การอธิบายความเชื่อเรื่องดวงเมือง ทักษาเวียงเชียงใหม่ ตามการคำนวณ ของดวงเมือง
เวียงเชียงใหม่มีลักษณะดังนี้

- “1. อายุเมือง ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (แจ้งหัวลิน) พระเจ้าแผ่นดิน
 2. เดชเมือง ทิศเหนือ (ประตูหัวเวียง) การเมืองการปกครอง
 3. ศรีเมือง ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (แจ้งศรีภูมิ) พระเจ้าแผ่นดิน
 4. มูลละเมือง ทิศตะวันออก (ประตูเชียงเรือก) การพาณิชย์กรรม
 5. อุตสาหเมือง ทิศตะวันออกเฉียงใต้ (แจ้งจะต๋ำ) การอุตสาหกรรม
 6. มนตรีเมือง ทิศใต้ (ประตูเชียงใหม่) ที่พักอาศัยขุนนางเจ้าหน้าที่
 7. กาลกนิเมือง ทิศตะวันตกเฉียงใต้ (แจ้งกู่เอื้อง-ประตูแสนพุง) ที่ว่าง
 8. บริวารเมือง ทิศตะวันตก (ประตูสวนดอก) ที่พักอาศัยไพร่พลเมือง”
- (สุรพล คำรหัสกุล 2549 : 17)

คร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร พระยาพรหมโวหารกวีผู้แต่ง
กล่าวถึงประตูเมืองที่สำคัญสองประตูคือ ประตูท่าแพ (ประตูเชียงเรือก) ที่เมืองเชียงใหม่และประตู
ช้างสีที่เมืองลำพูน

5.1 ประตูท่าแพ

ประตูท่าแพ (หรือประตูเชียงเรือก) อยู่ทิศตะวันออกของเมือง เป็นประตูของกำแพงดิน
หรือกำแพงเมืองเชียงใหม่ชั้นนอก ห่างจากแม่น้ำปิงประมาณ 1 กิโลเมตร คำว่า”ท่าแพ”มาจากประตู
เมืองที่มีทางไปสู่แม่น้ำ หรือทำน้ำที่มีแพ (แม่น้ำปิง) ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำของเมือง ทิศ
ตะวันออกเฉียงนั้นเป็นหน้าเมือง หันหน้าไปทางแม่น้ำปิง เหมาะแก่การคมนาคม การค้าขาย พิธีกรรม
เมื่อพระเจ้าอินทวิชยานนท์ จัดพิธีรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรนั้น พระองค์จึง
เสด็จออกทางประตูท่าแพเนื่องจากการรับอาคันตุกะของเมืองเป็นพิธีกรรมสำคัญ กวีบรรยายไว้ว่า

ภาพที่ 4.7 ประตูท่าแพ พ.ศ.2508

ประดับพระองค์ แล้วขึ้นทรงช้าง ขกยาตรฝ่าย คลองเวียง
 อิกทีก พิลิกสานเสียง ออกทวารเวียง ทำแพแก้วกว้าง

(ยุทธร นาคสุข 2547 : 77)

อธิบายความ

“ ทรงประดับพระองค์แล้วประทับบนหลังช้าง เสี่ยงอิกทีกก็ก้องออกจากเวียงทาง ประตูทำแพ ” (ผู้วิจัย)

5.2 ประตู่ช้างสี่

ประตู่ช้างสี่เป็นประตูเมืองสำคัญของนครลำพูน กวีกล่าวถึงไว้เมื่ออธิบายถึงระยะทางจากเมืองลำพูนมาถึงเมืองเชียงใหม่คือ จากประตู่ช้างสี่ ถึงต้นสำโรงและจากวัดอุโมงค์ถึงวัดอุปลาคังความว่า

แต่ลำพูน	มิ่งห้องเขตค่าย	มาถึงที่ห้อง	เมืองพิงค์
ถึงจกบอกไว้	ให้แน่นอนจริง	ฝูงชายหญิง	สงสัยสั้ง
ได้หมดหมาย	วัดวาทอกหมั่น	แต่ทวารเวียง	ธาตุไท่
ประตู่ช้างสี่	มาถึงเค้าไม้	นามชื่อต้น	สำโรง
ห้าพันหกร้อย	หลืบวาปลง	ปลายกวาลง	เท่านั้นแน่นหมั่น
แต่วัดอุโมงค์	แขวงโจงแห่งนั้น	มาถึงทำแพ	บ่น้อย
มีเจ็ดพันวา	ปลายแถมห้าร้อย	ยี่สิบเศษห้อย	แถมแถม

(ยุทธร นาคสุข 2547 : 85)

อธิบายความ

“ ระยะทางจากลำพูนมาถึงเมืองเชียงใหม่จะบอกหญิงชายทั้งสิ้นให้หมดสงสัยว่าจากประตู่ช้างสี่ มาถึงต้นสำโรคนั้นเป็นระยะทาง ห้าพันหกร้อยหลืบกวาลง และจากวัดอุโมงค์มาถึงทำแพนั้น เป็นระยะทางเจ็ดพันห้าร้อยยี่สิบวา ” (ผู้วิจัย)

การที่พระยาพรหมโวหาร ระบุระยะทางจากเมืองลำพูนมาถึงเมืองเชียงใหม่ โดยระบุระยะทางออกเป็นสองช่วงคือ ช่วงที่หนึ่ง จากประตู่ช้างสี่มาถึงต้นสำโรง มีระยะทางเท่ากับ 5,660 วา และช่วงที่สอง จากวัดอุโมงค์ถึงทำแพ มีระยะทางเท่ากับ 7,520 วา เมื่อนำระยะทางทั้งสองช่วง

มารวมกัน จะได้เท่ากับ 13,220 วา หรือ 26,440 เมตร หรือเท่ากับ 26.44 กิโลเมตรโดยมาตราวัดระยะทางปัจจุบันในระบบเมตริก 1 วา นั้นเทียบได้เท่ากับ 2 เมตร (<http://bann-engineer.blogspot.com> ค้นคืนวันที่ 27 เมษายน 2556) ข้อนี้แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของชาวล้านนาว่า มีความละเอียดและถี่ถ้วนอย่างยิ่งในเรื่องการวัดระยะทาง อนึ่งเมื่อเทียบกับระยะทางของกรมทางหลวงในปัจจุบันแล้ว ระยะทางจากเมืองลำพูนถึงเมืองเชียงใหม่ นั้น เท่ากับ 21 กิโลเมตร นับว่าใกล้เคียงมาก (<http://www.4x4.in.th/tchangwat.html> ค้นคืนวันที่ 27 เมษายน 2556)

ลำพูนมีประตูเมือง 6 ประตู นักวิชาการอธิบายไว้ดังนี้ “ประตูเมืองลำพูนมี 6 ประตู คือ 1. ประตูช้างสีอยู่ทางทิศเหนือ 2. ประตูท่านาง อยู่ทางทิศตะวันออก 3. ประตูท่าสิงห์อยู่ทางทิศตะวันตก 4. ประตูท่าขาม (หรือท่าข่า) อยู่ทางทิศใต้ให้เอาศออกทางประตูนี้ 5. ประตูลืออยู่ทางทิศใต้ 6. ประตูม้าวอยู่ทางด้านตะวันตก” (สงวน โชติสุจริตน์ 2552 : 110)

ส่วนการสืบค้นทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์ทางเว็บไซต์ของกาญจนาภิเษกได้อธิบายถึงประตูเมืองที่ลำพูนไว้ว่า

“ประตูเมืองโดยรอบนั้นเดิมมีทั้งหมด 6 แห่ง คือ ประตูท่าขาม ซึ่งเป็นประตูใหญ่ด้านหน้าเมือง หันออกสู่แม่น้ำกวังซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญที่หล่อเลี้ยงชาวลำพูนมาแต่โบราณ ถัดขึ้นไปทางทิศเหนือของประตูท่าขามเป็นประตูเล็กๆ อยู่ด้านวัดพระธาตุหรือภูษัยวรมหาวิหาร คือ ประตูท่าสิงห์ ถัดจากประตูท่าสิงห์ ขึ้นไปทางทิศเหนือคือประตูท่านาง แต่เดิมตรงประตูนี้มีสะพานไม้ขนาดเล็ก ทอดไปยังฝั่งตรงกันข้าม ซึ่งเป็นหมู่บ้านเวียงของตรงกับด้านหลังของ วัดหัวขัว หมายถึงวัดที่อยู่ตรงหัวสะพานนั่นเอง ด้านเหนือของตัวเมืองมีประตูช้างสีเพียงประตูเดียว ประตูแห่งนี้มีตำนานกล่าวถึงความเป็นมาของชื่อประตูเมืองคือ เมื่อครั้งที่พระเจ้ามโหตรทิศ และ พระเจ้านันทยศพระราชโอรสของพระนางจามเทวีได้ช้างสำคัญคู่พระบารมีชื่อ “ผู้กำลังเขียว” มาจากดอยอ่าง สรงแล้วทรงนำช้างเข้าเมืองทางประตูด้านทิศเหนือของพระนคร ขณะที่ช้างเดินผ่านประตูเข้าไปช้างได้เอาสีช้างสีกับประตูเมือง จึงเป็นเหตุให้ประตูนี้ได้ชื่อว่า ประตูช้างสี มาตราบนานเท่าทุกวันนี้ ก่อนนี้ประตูช้างสีทำเป็นซุ้มโค้งภายในมีรูปปั้นของช้างโผล่มาแค่ขาคู่หน้าภายหลังเมื่อมีการขยายประตูเมืองในปี 2482 โดยขยายความกว้างของประตูเมืองออกข้างละ 6 เมตรทำให้รูปปั้นของช้างถูกรื้อออกไปด้วย คงเหลือเพียงแค่ขาคู่หน้าเท่านั้น ต่อมาในปี 2491 ทางเทศบาลเมืองลำพูนได้รื้อแนวกำแพงเมืองลำพูนลงจนเกือบหมด คงเหลือเพียงประตูช้างสีกับประตูม้าวเท่านั้น ด้านประตูช้างสีนั้นได้มีการตัดทอนส่วนสูงลงมาพร้อมกับขยายช่องประตูให้กว้างออกไปและมีการลบมุมของช่องประตูด้านในให้โค้งกับเส้นทางจราจรในส่วนนั้นซึ่งเป็นทางแยกดังที่เห็นอยู่ใน

ปัจจุบันส่วนทางด้านตะวันตกมีประตูชื่อว่า ประตูมหาวัน ซึ่งในปัจจุบันนี้คงเหลือเพียงแนวประตูด้านเหนือเป็นบางส่วนเท่านั้น คือส่วนฐานที่ก่อด้วยศิลาแลง ส่วนของประตูด้านใต้เหลือให้เห็นเพียงกองอิฐดินเตี้ยๆ เท่านั้น ทางด้านทิศใต้ของตัวเมือง มีประตูเล็กเพียงประตูเดียวปัจจุบันไม่หลงเหลือสภาพของประตูเมืองให้เห็นแล้ว กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนกำแพงเมือง ลำพูนเป็นโบราณสถาน เมื่อวันที่ 7 มีนาคม พ.ศ.2478” (http://kanchanapisek.or.th/Kp8/lpo_101.thml. ค้นคืนวันที่ 30 มีนาคม 2556)

ประตูช้างสีของเมืองลำพูนนั้นเป็นประตูทางด้านทิศเหนือเมื่อได้ศึกษาถึงความสำคัญของประตูช้างสีแล้วจะเห็นได้ว่า ประตูช้างสีเป็นประตูมงคลที่พระเจ้ามหันตยศและพระเจ้าอนันตยศ พระโอรสของพระนางจามเทวีนำช้างสำคัญคู่พระบารมีคือช้าง เข้าเมืองทางประตูนี้ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จออกจากเมืองลำพูนทางประตูช้างสี พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เสด็จออกจากเมืองเชียงใหม่ทางประตูท่าแพ เพื่อรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรที่พลับพลาหนองหอย จึงมีความสัมพันธ์กันทั้งในเรื่องของ “เดชเมือง” และ “มูลเมือง” ดังกล่าวมาแล้ว

6. พิธีทูลพระขวัญ

ความเชื่อเรื่องขวัญของชาวล้านนานั้น มีทั้งในระดับสามัญชนไปจนถึงระดับเจ้านาย ในระดับสามัญชนมีพิธีกรรมส่อนขวัญหรือช้อนขวัญ คือเรียกขวัญให้กลับคืนมา เรื่องขวัญของชาวล้านนานั้นมีนักวิชาการอธิบายไว้ว่า

“ขวัญของคนเรา ถือว่าเป็นจุดของพลังทางจิตภาพและกายภาพคนเมื่อนับถือขวัญเสมือนวิญญาณและจิตใจ คนเราจะอยู่ดีมีสุขเพราะมีขวัญดี ขวัญกล้าแกร่ง ฉะนั้นต้องบำรุงขวัญให้กล้าแกร่งเสมอ ขวัญของคนเราท่านว่ามีสามสิบสองขวัญ ถ้าเป็นรูปธรรม กลางศีรษะของคนจะมองเห็นชัดเจนว่าเป็นอย่างไร จุดวงกลมของเส้นผมที่อกบนศีรษะ หรือจุดกลางของเส้นขนที่อกตามแขน คือ รูปธรรมขวัญนี้ก็เรียกว่าขวัญ ส่วนนามธรรมนั้น อวัยวะเกือบทุกส่วนมีขวัญประจำอยู่ เช่นที่ตา หู จมูก หน้า ขา ฯลฯ เป็นต้น” (ทองทวี ยศพิมสาร 2549 : 48)

นอกจากนี้ยังมีการอธิบายเรื่องความเชื่อเรื่องขวัญของชาวล้านนาไว้ว่า

“ความเชื่อดั้งเดิมอีกเรื่องหนึ่งของล้านนาที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับความเชื่อ เรื่องผีคือเรื่อง “ขวัญ” ในเชิงจิตวิทยาของคนล้านนา ทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าคน สัตว์ พืช สิ่งของ ต่างก็

มีขวัญทั้งสิ้น เพราะขวัญเป็นพลังของชีวิตและความคิดเช่นนี้ไม่แยกแยะระหว่างโลกทางวัตถุกับโลกทางจิตใจ มีการทำพิธีเรียกขวัญของคน ข้าว สัตว์เลี้ยง และขวัญบ้านขวัญเมือง ขวัญมีความหมายที่หลากหลายและค่อนข้างสับสนแต่โดยทั่วไปแล้วขวัญหมายถึง “แก่นชีวิต” ซึ่งการกำหนดคุณค่าเช่นนี้ พ้องรับกันในหลายวัฒนธรรม ดังเช่น วัฒนธรรมของมาเลย์และม้งในเวียดนาม ในกรณีของชาวล้านนาซึ่งได้รับอิทธิพลของคติพุทธและพราหมณ์ ขวัญจึงถูกเอามาเชื่อมโยงกับเรื่องเคราะห์กรรมและบุญบาปมากขึ้น ดังนั้นพิธีเกี่ยวกับขวัญจึงถูกนำมาผสมกับพิธีสืบชะตา ทั้งสืบชะตาคน ชะตาบ้านเมือง” (เอกวิทย์ ณ ถลาง 2544 : 63)

ความเชื่อเรื่องขวัญของชาวล้านนาสอดคล้องกับที่นักวิชาการ อธิบายเรื่องประเพณีการสู่ขวัญในล้านนาไว้ว่า

“ การสู่ขวัญหรือสู่พระขวัญเป็นประเพณีของชาวล้านนาแต่โบราณกาลทางภาคกลางนิยมเรียกว่า การรับขวัญ คนที่เดินทางไกลไปต่างถิ่นเป็นเวลานานบางทีก็ประสบความเหน็ดเหนื่อยในการเดินทาง มีความคิดถึงบ้าน หรือต้องเผชิญกับเหตุการณ์ที่ทำให้ตกใจและเสียขวัญ เมื่อกลับมาถึงบ้านเรือนของตนแล้ว ก็นิยมเอาธูปเทียนดอกไม้ไปบูชากราบไหว้พระสงฆ์ และผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ มีบิดามารดาเป็นต้น เพื่อขอให้ท่านซึ่งมีวิทยุติเหล่านั้นเรียกขวัญและปลอบอกปลอบใจ ให้ขวัญกลับมาอยู่กับเนื้อตัวต่อไป อย่างได้ไกลไปที่อื่นอีก คนที่เจ็บไข้ได้ป่วยเป็นเวลานานหรือป่วยหนักจนกำลังใจลดถอยลง มักจะขอให้พระหรือคนเฒ่าคนแก่ทำพิธีผูกมือเรียกขวัญ ในการนี้ท่านจะกล่าวถ้อยคำอันเป็นสิริมงคล เรียกขวัญแล้ว อำนวยพรให้พ้นภัยพิบัติอยู่เย็นเป็นสุขตลอดไป การกล่าวคำเรียกขวัญนี้ บางทีท่านก็กล่าวเป็นโคลงกลอนและอาจเป็นทำนองที่มีเสียงไพเราะด้วย การเรียกขวัญหรือสู่ขวัญเช่นนี้ได้ทำกันแพร่หลาย ภายหลังได้ขยายการทำดอกไม้บูชาเป็นพุ่มดงามเรียกว่าบายศรี ประกอบด้วยเครื่องเช่น ไข่เพิ่มเติมขึ้นอีกโดยเฉพาะในการต้อนรับคนต่างถิ่นหรือผู้มีเกียรติที่มาเยี่ยมเยือน ถ้าเป็นงานต้อนรับขนาดใหญ่มากก็มักจะมีขบวนแห่ด้วย ” (พิเชษฐ ดันดินามชัย 2544: 39)

พิธีทูลพระขวัญจึงเป็นประเพณีสำคัญยิ่งของล้านนา พิธีทูลพระขวัญพระราชวังชั้นสูงจากสยามในล้านนามีหลักฐานระหว่าง พ.ศ.2427-2469 3 ครั้ง คือ

ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2427 พิธีทูลพระขวัญพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2448 พิธีทูลพระขวัญ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธสยาม

มกุฎราชกุมาร

ครั้งที่ 3 พ.ศ. 2469 พิธีทูลพระขวัญพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี

พิธีทูลพระขวัญครั้งที่ 1 พิธีทูลพระขวัญพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จถึงเมืองเชียงใหม่และประทับอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่ได้ราวหนึ่งเดือน พระเจ้าอินทวิชยานนท์จึงจัดให้มีพิธีทูลพระขวัญตามธรรมเนียมของล้านนา ในวันทูลพระขวัญจัดให้มีขบวนช้าง ขบวนม้า ประดับพระเกียรติยศอย่างสมพระเกียรติ เมื่อเสร็จพิธีทูลพระขวัญแล้ว พระเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ และเจ้าดาราดิเรกรัตนไพโรจน์ เจ้าผู้ครองนครลำพูนได้ผูกข้อพระหัตถ์ให้โดยมีพระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์) และพระอุครพิศดาร ร่วมในพิธีด้วย

กวีได้บรรยายพิธีทูลพระขวัญไว้ว่า

เดือนสิบแรม	สองคำพูด	เป็นโยคหม้า	วันดี
ในวันนั้น	ภักธาธิ	เอาวาทิ	เข้าทูลกราบเฝ้า
องค์จอมขุน	ครั้นรู้ทูลเหง้า	ว่าเป็นวันดี	บ่ช้า
ก็หื้อจัดแจง	แต่งห้างช้างม้า	ครบเครื่องถ้วน	เร็วพลัน
จำลองแห่ช้าง	ที่ทูลขวัญ	ปิดทองคำ	นิคเน้นแก้วป้อง
กูปายขน	แย่งแย่งแสงห้อย	ดอกใบเครือ	เรือดำ
งามสนิท	ดิดลายรดน้ำ	เครือเมฆดั้น	หวนดวง
องคเณ	กัษะตัวหลวง	ที่ขวงขีดชา	ก็หาบได้
ด้วยตุ้มขุมผี	สี่ตีนเขบไต	ของจ้งไร	เยื้องร้าย
ฝับทังตัว	แต่หัวรอดท้าย	บ่มีบาดป้าว	แผลรอย
อมโล่ลิ้น	ปากปลิ้นกินฝอย	หางกุดฝอย	ลิ้นดำมันกั้ง
ลูกตาขาว	สาร้าง้าง	----- ⁵⁰	-----
-----	-----	ปลอดลวดเยื้อง	จ้งไร
แสงเสียงเทา	จาด้วยใจ	บ่กลัวอันใด	ในป่าในบ้าน
จ้วงหว่างหลัง	สิ่งสังก็หย้าน	บ่กลัวไฟฝน	ดินล่อ
ระนาดพาทย์พน	บ่หนล่นท้อ	บ่ดูสวกกล้า	ปักแทง
สินธพม้า	ร่างงามเหมือนแปลง	เครื่องคำแดง	พร้อมพริกใส่ถ้วน

⁵⁰ ต้นฉบับชำรุด ข้อความไม่ครบ

รูปสันตะระ	ร่างผายคิงอ้วน	หางยาวพวง	หย่อนย้อย
มีมิ่งขวัญ	อันดิชื่นซ้อย	จับถูกถ้วน	มงคล
สรีระ	รูปร่างเรตน	ร่าแยงยล	องคถูกถ้วน
ทั้งต่ำสูง	พำพิศุย์อ้วน	ก็คอมพอเพิง	แท้ทัก
เป็นของหลวง	ในวังสำนัก	จักแต่งหย่อง	งามดี
ห้าอันครบ	เป็นชั้นบายศรี	ประดับมาลี	ตามชั้นหลั่นถ้อย
พร้อมเป็นจี	พร้อมบานแบ่งสร้อย	หลายวันฉา	ต่างเชื้อ
ดวงบุปผัง	คันธรงเรือง	หอมกลิ่นกล้ว	วิงวอน
โกชนะ	ศิระะสุกร	ของหวานลาว	พราพร้อมกล้วยอ้อย
ตกแต่งจัด	ลำดับแถวถ้อย	โสภณงาม	เลิศขว้าง
ทั้งอัสดา	กุญชาม้าช้าง	ตัวเอกอ้าง	งามอน
ก็จัดแต่งพร้อม	อาทิตย์เที่ยวจร	แดรสู่ทอน	แรมสองคำได้
เดือนสิบเหนือ	คือเดือนแปดไค้	จันทร์เที่ยวใน	ฤกษ์ฟ้า
ยี่สิบสามตัว	บ่มัวต่ำซ้ำ	เป็นโยคหา	วันดี
เม็งว้าวพุทธ	ภัทราติถิ	วันไทมี่	กตสันชื่อหมั่น
ชั้นบายศรี	โกชนโกพร้อมหั้น	ทั้งกุญชา	มิ่งม้า
งามสนิท	เช่นเคไ้ซ้ำ	แหนแห่ห้าง	ลงไป
กลองสว่าม้อง	สนั่นดังไหว	ถึงพลับพลาใน	ที่นั่นแห่งห้อง
สัพพะเอื่องของ	ลำดับเรียงป้อง	ตามที่ควร	ชูไว้
สมุกขฐาน	สองพระเนตรไ้	ตามอย่างเหยี่ยม	บัวราณ
ขณะยามนั้น	ท่านผู้อาจารย์	สานชูลิ	ค่านับกัมมเกล้า
ว่าอชชสุ	ไซโยเป็นเหง้า	ตามพินเทา	วาทะ
รับทูลขวัญ	ทำมั่งคละ	สมโภชเจ้า	อบรม
พิณพาทย์ม้อง	ม่วนก้องเกลียวกลม	ก็ประโคม	ดีสรงเสพเฝ้า
พายฝ้ายตน	ท่านองค์เป็นเจ้า	จอมเมืองเรา	นพพะ
ก็ผูกพระหัตถ์	แห่งเจ้าราชา	จอมเทศเกล้า	ทรงบุญ
ให้มีอายุ	ยืนยาวบ่สูญ	เจ้าหลวงลำพูน	ก็ทูลผูกด้วย
พระกุศล	บันดลเสร้างส่วย	หันมุขพรหม	แห่งท้าว
พากันปิติ	ชมบานชื่นย้าว	ได้หันเจืองเจ้า	ภูธร
เจ้าทายน้า	สัมภารากร	ทั้งพระอุดร	ประชุมพร้อมหน้า

เซ่งบรรดา	มาจากไต้หล้า	วันทำม้ง-	-คละ
ก็มาประชุมๆ	ทั้งหลวงทั้งพระ	สมโภชเจ้า	ภูธร
อัสสามังมา	ใส่เครื่องคำปอน	ทั้งข้างางอน	พลายสารใหญ่อ้วน
ก็น้อมทูลขวัญ	ชุกันพร้อมถ้วน	คันบัวรวมวล	พร้อมแล้ว
สาขัณเห	คันเหวบายแคล้ว	พายฝ่ายเจ้า	หลายองค์
ก็ยาดรยัย	ออกสนามโขง	นิตนังลง	ตามที่ตามถ้าน
คำหนักแถว	ใหญ่ยาวจ้อนจ้าน	คูเชียงกลาน	อาจฤทธิ์
ต่างตัวตน	ต่างคนนั่งนิต	ตามที่ถ้าน	ไผมัน
มหาชนะ	มิดเหน่นเต็มตัน	ผันคุ่มวย	เยียดยัคคอยเหง้อ
ช่วงสถาน	พระลานหน้าเต้อ	เต็มแต่คน	เสียดยัค
พวคนายมว	เลียบเกี่ยวเทียวลัด	ตามช่วงกว้าง	คนชุม
ไฟไฟม็ก	ชักออกตามหุม	จุมมือมัน	เปรียบทะเลล่ง
ถามหาใจ	ต่างคนต่างสู้	กันตัวมันชู	นับไว้
พร่องกินน้ำมัน	พร่องยารากไม้	พร่องกินพริก	หวานสุรา
लगพร่องนั้น	แรงกับคาถา	ตามครุบา	สั่งสอนบอกหื้อ
พร่องบักินสัง	มะล้งตันตื้อ	พร่องสีมื่อดี	ว่องนั๊ก

(ยุทธร นาสุข 2547 : 89 – 95)

อธิบายความ

“เดือนสิบแรมสองค่ำวันพุธ เป็นวันดี เป็นวันกัทราดิถี พระเจ้าอินทวิชยานนท์ทราบว่าเป็นวันดี โปรดเกล้าฯ ให้ตกแต่งข้างม้าสำหรับพิธีทูลพระขวัญ ตกแต่งแห่ช้างและอุบช้างปิดทองอย่างงดงามด้วยลายรดน้ำ ลายเครือเถา ลายเมฆ คัดเลือกช้างตัวใหญ่ลักษณะดี ไม่มีลักษณะข้างร้าย ไม่ตื่นเสียงของระนาดเครื่องประโคม ไม่ดุร้าย เตรียมม้าลักษณะดี หางยาวเป็นพวง มีมิ่งขวัญม้าถูกต้อง จัดเตรียมบายศรีห้าชั้น ประดับด้วยดอกไม้ทั้งดอกตูมและดอกบานหลากหลายพรรณ เครื่องคาวจัดเตรียมหัวหมู เครื่องหวานพร้อมด้วยกล้วยอ้อย ตกแต่งเป็นลำดับถูกต้องสวยงาม ม้าเอก ช้างเอกางอนแต่งไว้พร้อมสรรพ เมื่อถึงวันพุธ เดือนสิบเหนือ(เดือนแปดไต้) เป็นวันกัทราดิถีก็เตรียมพานบายศรี เครื่องคาว เครื่องหวาน ขบวนช้างม้าอันงดงาม มีกลองนำขบวน ฉาบใหญ่ ฆ้อง เมื่อถึงพลบค่ำก็จัดเรียงสิ่งของสำหรับพิธีทูลพระขวัญตามลำดับ อาจารย์ผู้ใหญ่กล่าวคำทูลพระขวัญสมโภชพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิจิตปรีชากร พิณพาทย์ ฆ้อง ประโคมกึกก้อง พระเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ผูกข้อพระกร ขอให้พระองค์มีพระชนมายุยืนยาว เจ้าดาราดิเรก

รัตน์ไพโรจน์ เจ้าผู้ครองนครลำพูน ก็ผูกข้อพระกรด้วย ต่างพากันปีติยินดีที่ได้เข้าร่วมพิธีนี้ เจ้าท้าว
น้ำ พระยาราชสัมภารากร พระอัครพิศดารประชุมกันอยู่พร้อมหน้าในวันอันเป็นมิ่งมงคลนี้ พิธีทูล
พระขวัญเสร็จสิ้นเมื่อเวลาบ่ายคล้อย บรรดาเจ้านายฝ่ายเหนือแยกย้ายกันนั่งตามที่นั่งของตน ชมการชก
มวยที่หน้าพระลาน ผู้คนเบียดเสียดชิดเขียดกันมาดู มีการเปรียบเทียบ นักมวยมีวิธีการต่าง ๆ บ้างกิน
น้ำมัน บ้างกินยารากไม้ บ้างก็กินพริก บ้างกินว่านแซ่สุรา บ้างก็มีคาถาอาคมที่ครูบาอาจารย์สั่งสอน
ไว้ บ้างก็อาศัยกำลังกาย บ้างก็มีมือดีปราดเปรียวว่องไว” (ผู้วิจัย)

หลังจากพิธีทูลพระขวัญแล้ว มีการชกมวยหน้าพระที่นั่ง มีการแสดงละครแต่ไม่รู้
เอิกเกริกเท่าใดนัก สาเหตุเพราะแม่เจ้าทิพไกรสรชายาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์เพิ่งจะถึงแก่
อสัญกรรมทำให้บรรยากาศของงานไม่สนุกสนานเท่าที่ควร

กวีบรรยายไว้ว่า

ทั้งหอบหิวใจ	บไลชื่นข้าว	ทั้งใจบ่ตั้ง	เพื่อนคลอน
หลอนเจ้าลูกเชื้อ	ทิพไกรสร	บ่มิ่งเมื่อมรณ	อยู่เย็นเป็นเจ้า
ก็จักสนุก	สุขเสิบเส้า	เมื่อสมโภชองค์	น้ำวน้อม
ละเบ็งละคร	ก็จักมีพร้อม	ย้อนบ่โศกหม่อม	ทารณ
คราครั้งนี้	แต่งไปตามจน	เพราะใจเววน	บ่ดูทางเหลน

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 97)

อธิบายความ

“ไม่มีแก่จิตแก่ใจ ไม่มีความสดชื่น ด้วยเหตุที่แม่เจ้าทิพไกรสร ชายาของพระเจ้าอินทวิ
ชยานนท์เพิ่งถึงแก่อสัญกรรม ถ้าหากท่านยังมีพระชนม์ชีพอยู่ งานสมโภชก็จะสนุกสนานมากกว่านี้
ละครก็มีพร้อม แต่ความเศร้าโศกมีมากเหลือเกิน ครั้งนี้แต่งคร่าวไปตามหน้าที่ แต่จิตใจไม่มี
ความสุขเลย” (ผู้วิจัย)

พิธีทูลขวัญหรือทูลพระขวัญนี้ถ้าเป็นระดับสามัญชนก็คือพิธีบายศรีสู่ขวัญนั่นเอง
สำหรับการทูลพระขวัญ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ใช้การทำบายศรี 5 ชั้น

กวีบรรยายไว้ว่า

“ห้าอันครบ เป็นชั้นบายศรี ประดับมาลี ตามชั้นหลั่นถ้อย”

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 91)

สำหรับการทำบายศรีนั้น พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้คำอธิบายไว้ว่า

“บายศรี น. เครื่องเซ่นขวัญ หรือรับขวัญทำด้วยใบตอง รูปคล้ายกระทง เป็นชั้นๆ มีขนาดใหญ่เล็กสอปขึ้นไปเป็นลำดับ เป็น 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้น หรือ 9 ชั้น มีเสาปักตรงกลางเป็นแกน มีเครื่องสังเวียงวางอยู่ในบายศรีและมีไข่วัณเฑาะว์อยู่บนยอดบายศรี มีหลายอย่างเช่น บายศรีตอง บายศรีปากชาม บายศรีใหญ่.” (ราชบัณฑิตยสถาน 2538 : 476)

การทำบายศรีเป็น 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้น หรือ 9 ชั้น นั้นเป็นไปตามฐานันดรศักดิ์ของบุคคล บายศรีของภาคเหนือเน้นจำแนกออกได้ดังนี้

- “1.บายศรีเก้าชั้น ใช้ในพิธีทูลข้าวขวัญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถ
- 2.บายศรีเจ็ดชั้น เดิมใช้ในพิธีทูลข้าวขวัญสมเด็จพระบรมราชินีนาถ แต่ต่อมาภายหลังพิธีทูลข้าวขวัญพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีแล้ว เมื่อจะมีพิธีทูลข้าวขวัญสมเด็จพระบรมราชินีก็ได้เปลี่ยนเป็นบายศรีเก้าชั้น ดังนั้นบายศรี เจ็ดชั้นจึงใช้ในพิธีทูลข้าวขวัญเจ้าฟ้าและพระราชอาคันตุกะชั้นประธานาธิบดี
- 3.บายศรีห้าชั้น ใช้ในพิธีทูลข้าวขวัญของเจ้านายชั้นทรงกรม หรือพิธีบายศรีชั้นเสนาบดี
- 4.บายศรีสามชั้น ใช้ในพิธีสมรสของชั้นหลานของเจ้านายฝ่ายเหนือ
- 5.บายศรีชั้นเดียวใช้ในพิธีที่ก่อให้เกิดมงคล เช่น การสมรส การทำบุญบ้าน หรือสืบชะตาเนื่องในวันเกิด เป็นต้น” (พิเชษฐ ดันดินามชัย 2544 : 50)

ภาพที่ 4.8 แผนผังจำลองการจัดพิธีทูลพระขวัญ

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

**พิธีทูลพระขวัญครั้งที่ 2 พิธีทูลพระขวัญสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ
สยามมกุฎราชกุมาร**

พิธีทูลพระขวัญ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อ
ครั้งเสด็จประพาสหัวเมืองเหนือ พ.ศ.2448 เมืองเชียงใหม่จัดพิธีทูลพระขวัญ สมเด็จพระบรมโอรสาธิ
ราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เมื่อวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2448 พระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บันทึกพิธีทูลพระขวัญไว้ในพระราชนิพนธ์เรื่อง “ลิลิตพยุหยา” ดังนี้

จึงยุรยาตร์ออกท่อง	พระโรงพลัน
เจ้าอมาตย์เสนานันต์	แน่นเฝ้า
ประชุมถวายพระวรวงษ์	หน้านอก
พานรัชฎ์จัดครบเกล้า	ลำดับชั้นบายศรีฯ
มีพร้อมบุปผชาติช้อน	สลับตระการ เนตรจริง
อีกสรรพโภชนาหาร	หลากล้วน
ทั้งเมี่ยงหมากรองพาน	คำสุก
ผจงแต่งไฟจิตรถ้วน	ครบสิ้นสิ่งปวงฯ
ข้าหลวงใหญ่และเจ้า	ครองนคร
ทั้งอมาตย์บุตรหลานสตอน	สลับเฝ้า
เฉพาะพัคตร์พระภุช	ทูลบาท พระนา
ฉันทะมอบบุรุษเกล้า ⁵¹	กล่าวจะนี้ทูลขวัญฯ

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2511 : 71-72)

อธิบายความ

“สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จออกท่อง
พระโรง เสนาอำมาตย์เฝ้าทูลละอองพระบาทเนื่องแน่น ประชุมกันถวายการทูลพระขวัญ จัดพาน
บายศรีเก้านั้น

พานบายศรีประกอบด้วยมวดดอกไม้สลับสีเป็นที่น่าสนใจตา โภชนาหารประกอบ
บายศรีมากมาย มีมาก เมี่ยง ตกแต่งมาอย่างวิจิตรบรรจง

ข้าหลวงใหญ่และเจ้าผู้ครองนคร อำมาตย์บุตรหลานเฝ้าแห่นพร้อมหน้า ต่อพระพัคตร์
ของพระองค์ บุรุษเกล้า⁵¹ได้รับฉันทานุมัติให้กล่าวคำทูลพระขวัญ” (ผู้วิจัย)

⁵¹ บุรุษเกล้า หรือ บุรุษเกล้า เขียนตามลักษณะบังคับของโคลงสี่สุภาพเป็นลักษณะของโทไทย

พิธีทูลพระขวัญ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร
ทำพานบายศรีเก้านั้น เป็นชั้นสูงสุดเนื่องจากทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสยามมกุฎราชกุมาร

คำทูลพระขวัญที่บุรุษเฒ่า ทูลพระขวัญ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ
สยามมกุฎราชกุมาร มีใจความดังนี้

“ ศักราชอันใสศรี เป็นวันดีแวนยัง เทพไทยมีมมหิทธิศักดิ์ อัครมหาสุริยเทวนุตร์ คนใหญ่
รุดเข้าสู่ อยู่ ณ ห้องยามดี จันทรมีศรีย้ายถูก ลูกชื่อว่ามหาชัย อังคารไปสู่เมฆ พิเศษใดบกลาย
สุกส์เสารย้ายไปนา ลูกราศีอุดมมาสน์ พฤษหัตถาติคุณมหาชัยราหูไปเป็นคู่ พุชเข้าสู่เมณ สุนทร
บวรมีมมิตร อาทิตยไธโสสถักขณมหาโชคดี วันนี้เหลือประเสริฐ เป็นวันเลิศชัชชนะเป็นวัน
พระปราบศัตรู สัพพัญญูทรงแทนแก้ว ปราบแพ้แล้วหมูปล มารอันผจญมงคลการ ท่านขอ
เป็นวันดี หยิบบายศรีหลายลำ หื้อเป็นลำดับสลับ ประดับไว้ด้วยบุบผาพรรณ อันหอมรสละ
เมวอน ปักแซมซ้อนยอดกาบ มีทั้งกุหลาบดาวเรือง จำปาเมืองจำปาแขก จัดซ่อมแซมซ้อน
กัน เบญจวรรณและเบญมาศดอกหลายชาติหลายสี ดอกจำปีหอมอุ่น ดอกยี่สุ่นคำแล พัน
กระแตจันทรกึ่งซีก อิกมณฑาชะชะวาด เสาวรสชาติสีงาม บุปผาหลามหลากมี ดอกลีลาว
ร้อง คนที่ห้องในวัง เรียกดังว่าช่อนกลิ่น หอมเย็นกลิ่นกลิ่นหวาน ดอกบานควะหอมอ่อน ได้
เรียกจรรนนั้นไซ้ แสงใสคือลำเจียก โยนกเรียกเกียงเหมย บุปผาผกกลิ่นสะอาด ดูดาชาย
สะพรั่งพร้อม เพื่อว่าจะแต่งน้อม นอบเกล้าทูลขวัญฯ”

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2511 : 72-73)

หลังจากเสร็จทูลพระขวัญแล้ว ทางเมืองเชียงใหม่จัดให้มีการชมถวายหน้าพระที่นั่ง รุ่งขึ้น
คือวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ.2448 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร
ทรงมีพระดำรัสขอใจ

อนึ่งในกาละนี้	ตามธรรมเนียม
มีลูกกุยก่าย	ต๋อยเป้ง
ดนตรีปี่กลองทำ	เพลงจ๊ะ ใจงา
ตัวดกอดสอดหมัดเท้ง	ถูกหน้าฮากรีน
บัดคลเจ้าขึ้นเปล่ง	วาจา
แสงจิตต์ปลื้มปรีดา	สุดเกล้า
จบจึงโห่สามลา	คิมเพื่อ พระเฮย
คำรัสตอบขอใจเจ้า	จิบข้าคลาสอง

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2511 : 78)

อธิบายความ

“ตามธรรมเนียมในกาลนี้ จะมีการชกมวย นักมวยรูปร่างกำยำมาชกกัน เสียงดนตรีปีมวยเสียงกลอง นักมวยกอดรัดพิศเหวี่ยง ตวัดหมัดถูกหน้า ผู้ชมพากันหัวเราะชอบใจ

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมารทรงมีพระดำรัสเสร็จแล้วมีการให้สามลา คื้มถวายพระพร ทรงมีพระดำรัสชอบใจ” (ผู้วิจัย)

ลักษณะร่วมของพิธีทูลพระขวัญพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปริชากร กับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมารก็คือหลังจากเสร็จพิธีทูลพระขวัญแล้ว จะมีการชกมวยเพื่อเป็นการเฉลิมฉลอง ซึ่งในคราวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปริชากร ก็มีการชกมวยเช่นเดียวกันกับบรรยายไว้ในคราวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปริชากรว่า

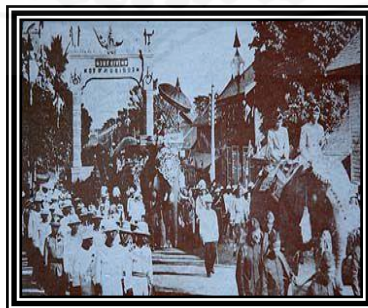
พวกนายมวย	เลียบเกี่ยวเทียวทัต	ตามช่วงกว้าง	คนชุม
ไฟไฟม้ก	ชักออกตามหุม	จูงมือมัน	เปรียบทะเลล้จู้
ถามหาใจ	ต่างคนต่างสู้	คันตัวมันชู	นับไว้
...			
ละเบ็งละคร	ก็จักมีพร้อม	ย้อนบ่โสภหม่อม	ทารน
คราครั้งนี้	แต่งไปตามจน	เพราะใจเววน	บ่ดูท่างเหล้น

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 97)

อธิบายความ

“พวกนักมวย พากันเข้ามาเปรียบมวยเมื่อได้คู่ต่อสู้ที่เหมาะสมตามทั้งสองฝ่ายแล้วต่างคนต่างสู้ก็เตรียมตัวชกกัน”

“ละครก็มีพร้อม แต่ความโศกเศร้ามีมากเกินไปเหลือเกินครั้งนี้แต่งไปตามหน้าที่ไม่สะดวกที่จะดูการละเล่นอะไร” (ผู้วิจัย)

ภาพที่ 4.9 พิธีทูลพระขวัญ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จประพาสสมณทลพายัพ พ.ศ.2469
ที่มา : lannacorner.net

**พิธีทูลพระขวัญครั้งที่ 3 พิธีทูลพระขวัญ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และ
สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี เสด็จประพาสหัวเมืองเหนือ พ.ศ. 2469**

พิธีทูลพระขวัญครั้งที่ 3 จัดขึ้นในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี เสด็จประพาสหัวเมืองเหนือเมื่อปี พ.ศ.2469 เมืองเชียงใหม่จัดพิธีทูลพระขวัญในวันที่ 23 มกราคม พ.ศ.2469 โดยจัดพิธีอย่างยิ่งใหญ่ สมพระเกียรติยศ กระบวนแห่พิธีทูลพระขวัญถึง 20 กระบวน ทั้งกระบวนของลูกเสือ นักเรียน สามัญ กระบวนนักเรียนหญิง กระบวนของชนเผ่าต่างๆ เช่น จีนฮ่อ ลัวะ ยาง แม้ว เข่า มูเซอ ฯลฯ บุญเสริม สาตราภัย อธิบายถึงกระบวนแห่ในพิธีทูลพระขวัญไว้ดังนี้

- “1. กระบวนลูกเสือ เดินแถวเรียง 4 มีแถววงนำ แบ่งเป็น 2 กองพัน
2. กระบวนนักเรียนสามัญ ถือธงไตรรงค์มีจำนวน 296 คน
3. กระบวนนักเรียนหญิง เดินเป็นโรงเรียนมีจำนวน 325 คน
4. กระบวนโยนก ประเทศล้านนา ราษฎรชายหญิง 16 อำเภอ ประมาณ 2,000 คน มี ปลัดอำเภอกำกับ เป็นอำเภอๆ
5. กระบวนชาติจีน มีเล่าโก้ สิงโต มังกร และชนชาติจีน
6. กระบวนชนชาติฮ่อ รดภาพทำเป็นรูปนกยูงอยู่บนภูเขา มีพระแจกอ่านคัมภีร์โกหร่านแล้ว พวกลูกฮ่อชายหญิงและม้าต่าง
7. กระบวนชนชาติลัวะ รดภาพทำเป็นรูปพวกลัวะกำลังไหว้ผี ราษฎรชาย หญิงลัวะเดินตาม
8. กระบวนยาง รดภาพทำเป็นรูปยางแบกข้อฝี่ ราษฎรชายหญิงพวกยางขาวและยางแดงเดิน
9. กระบวนแม้ว รดภาพทำเป็นรูปแม้วชายและหญิงแต่งตัวเครื่องต่างกาย ราษฎรชายหญิง แม้วเดินตาม
10. กระบวนเข่า รดภาพทำเป็นรูปเข่ากำลังเลี้ยงทวย ราษฎรชายหญิงเข่าเดินตาม
11. กระบวนมูเซอ รดภาพทำเป็นรูปมูเซอ กำลังไหว้ผีฟ้า ราษฎรชายหญิงมูเซอเดินตาม
12. กระบวนขมุ รดภาพทำเป็นรูปขมุกำลังตีฆ้องกบ ราษฎรชายหญิงขมุเดินตาม
13. กระบวนพม่า รดภาพทำเป็นรูปนกยูงอยู่บนเขา ราษฎรชายหญิงพม่าเดินตาม
14. กระบวนเงี้ยว รดภาพทำเป็นรูปสิงโตและม้านางรำไปข้างหน้า ราษฎรชายหญิงเงี้ยวเดินตาม
15. กระบวนแขกชีก รดภาพทำเป็นรูปรามาวพวกแขกชีกเดินตาม
16. กระบวนแขกอิสลาม รดภาพทำเป็นรูปคัมภีร์โกหร่าน ราษฎรชายหญิงแขกเดินตาม
17. กระบวนของบริษัทบอมเบย์ รดภาพทำรูปแสดงการป่าไม้ของบริษัท มีช้างลากไม้ ช้างจัดไม้ คนงานบริษัทเดินตาม

18. กระบวนของบริษัทยอร์เนียว รดภาพทำเป็นรูปที่ปักปางไม้ มีต้นสัก มีช้างตัวใหญ่ ขมจี
คอกนกนางนพิตเดินตาม
19. กระบวนของโรงพยาบาลแมคคอร์มิค รดภาพทำเป็นรูปโรงพยาบาล มีเตียงคนไข้ นาง
พยาบาล คณะโรงพยาบาลเดินตาม
20. กระบวนของโรงพยาบาลโรคเรื้อน รดภาพแสดงสถานที่โรงพยาบาล มีแบบเรือนคนไข้
คณะโรงพยาบาลเดินตาม” (บุญเสริม สาทรรักษ์ 2532 : 67-69)

พิธีทูลพระขวัญเป็นพิธีสำคัญของล้านนา ใช้ในการต้อนรับบุคคลสำคัญที่มาเยือนเป็นการ
ให้เกียรติและแสดงมิตรไมตรี พิธีทูลพระขวัญพระราชวงศ์ชั้นสูงจากสยามระหว่าง พ.ศ. 2427 –
2469 จัดขึ้นทั้งหมด 3 ครั้ง ดังกล่าวมาแล้ว พิธีทูลพระขวัญเป็นแกนหลักของคร่าวรับเสด็จพระเจ้า
น้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เพราะแต่เดิมคร่าวเรื่องนี้ก็มิได้ตั้งชื่อไว้ ทางคณะบรรณาธิการ
พิจารณาจากเนื้อหาแล้วจึงตั้งชื่อว่า “คร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร” อันมี
ความหมายถึงการจัดการรับเสด็จ ซึ่งมีพิธีกรรมสำคัญสองพิธีคือ พิธีการรับเสด็จเข้าเมือง และการ
จัดพิธีทูลพระขวัญ การรับเสด็จเข้าเมืองนั้นจะได้อธิบายรายละเอียดต่อไปในส่วนของวัฒนธรรม
ทางดนตรีของมณฑลพายัพ

7. ดนตรีล้านนาจากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

ศิลปะด้านการแสดงได้แก่ การดนตรี การขับขาน และการฟ้อนรำ เป็นศิลปวัฒนธรรม
แขนงหนึ่งของมณฑลพายัพหรือล้านนาที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง นักวิชาการด้านวัฒนธรรม
การดนตรีจัดให้เมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง อยู่ในเขตวัฒนธรรมล้านนาตะวันตก โดยมีการแบ่ง
พื้นที่ดังนี้

“พื้นที่เขตที่ 1 ประกอบด้วยจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง มีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัด
เชียงใหม่

พื้นที่เขตที่ 2 ประกอบด้วยจังหวัดน่าน แพร่ บางอำเภอของจังหวัดเชียงราย พะเยาและอำเภอลำ
ลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ มีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดน่าน

พื้นที่เขตที่ 3 ได้แก่ จังหวัดแม่ฮ่องสอนเพียงจังหวัดเดียว ซึ่งมีศิลปวัฒนธรรมและ

ขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นแบบไทใหญ่” (ธีรยุทธ ขวงศรี 2540 : 47)

ดนตรีล้านนาสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ.2416-2440) จากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้อง
ยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จมาถึงเมือง

ลำปาง มีการจัดการรับเสด็จอย่างสมพระเกียรติ คร่าวบรรยายถึงเครื่องดนตรีที่ใช้ในขบวนกรับเสด็จดังนี้

กลองสว่าม้อง	ร่วมห้องเวหัง	กลองครุ่ม ⁵² ดัง	ตุ๋่มคุ่มนำหน้า
ท้าวพระญา	ประชาไพร่ฟ้า	ไหลหลังมา	พรั่งพร้อม
มาประชุม	สุ่มกันหลังล้อม	ทังหน่อแก้ว	ลำคำ
อีกทีก	มากมายหน้าหน้า	เกณฑ์จ่านทำ	ขบวนแห่เจ้า
เจ้าพรหมา	ภิกษณ์องค์เหง้า	แน่นำเอา	พละ
สถิตตำราญ	พลายสารเชงชะ	เดินออกห้อง	เวียงชัย
มหาชนะ	หลังหลั้หลามไหล	ออกเวียงชัย	ไปปรับไปด้อน

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 53)

อธิบายความ “กลอง ฉาบใหญ่ ม้อง กลองคุ่ม เป็นขบวนนำหน้า บรรดาท้าวพระญาไพร่ฟ้าประชาชนหลังไหลกันมาอย่างพรั่งพร้อม เสียงอีกทีกก็ก้องไปทั่ว เจ้าพรหมภิกษณ์ธาดาเจ้าผู้ครองนครลำปางประทับบนหลังช้างพลายเสด็จออกจากเมืองเพื่อคอยรับเสด็จพระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหมื่นพิชิตริชากร” (ผู้วิจัย)

พระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหมื่นพิชิตริชากร ประทับอยู่ที่เมืองลำปางเป็นเวลา 11 คีน จากนั้นได้เสด็จไปยังเมืองลำพูน ประทับอยู่ที่เมืองลำพูนเป็นเวลา 5 คีน แล้วเสด็จมุ่งสู่นครเชียงใหม่โดยมีเจ้าดาราคิเรกรัตน์เจ้าผู้ครองนครลำพูนตามไปส่งเสด็จ เมื่อเสด็จไปถึงพลับพลาหนองหอยทางนครเชียงใหม่ก็จัดขบวนเตรียมรับเสด็จอย่างสมพระเกียรติโดยมีกลองนำขบวนเกียรดิยศเต็มรูปแบบคร่าวบรรยายไว้ว่า

...	...	กลองแขกได้	กลองชุม
จัดจ่านไว้	เป็นพวกเป็นสุ่ม	มาประชุม	หน้าวังเด่นกว้าง
ช้างเครื่องเงิน	เครื่องคำจ่านห้าง	ม้าเครื่องคำคราน	สินธพ
กลองนำพล	ม้องโหยงคู่ครบ	ทังม้องใหญ่อู้อย	เสียงเครือ
จัดจ่านไว้	บิให้หลอเหลือ	แล้วหอกของเครือ	จัดเจืออาดอ้าง
ช้างเครื่องเงิน	เครื่องคำจ่านห้าง	ช้างงายาว	ชะว้าง

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 75)

⁵² กลองชนิดนี้มีการเขียนหลายอย่าง เช่น กลองคุ่ม กลองครุ่ม กลองชุม ผู้วิจัยเลือกใช้คำว่ากลองคุ่ม

อธิบายความ “ทั้งกลองแขก กลองชุม มีการจัดเตรียมไว้แล้วมาพร้อมกันที่หน้าวัง ช้าง เครื่องเงิน ช้างเครื่องทองที่เตรียมไว้ พร้อมทั้งม้าเครื่องทอง กลองนำพล ม้องโหยงหนึ่งคู่ ม้องใหญ่ก็จัดเตรียมไว้และมีช้างทรงเครื่องเงินและเครื่องทองมียาวาวประกอบขบวนด้วย” (ผู้วิจัย)

ภาพที่ 4.10 วงกลองชุมในขบวนแห่เจ้านายที่สำคัญในนครเชียงใหม่

ที่มา : Thakan.com

เมื่อพระน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตบริหารเสด็จถึงเมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงใหม่ได้จัดการรับเสด็จอย่างสมพระเกียรติดังคราวบรรยายไว้ว่า

เมืงบ่บาน	เสด็จเจ้าชาย	เถิงรอดห้อง	ฐานา
เอาขันดอกไม้	มธูปผา	ราทชนา	เชิญมามิ่งห้อง
จัดแจงเป็น	ขบวนแห่ป้อม	ถัดเรียงรอง	แงงด
หลายสถาน	เป็นถ้านถันลด	บดมิดด้วย	ฝูงพล
ม้องโหยงนั้น	นำก่อนสกล	กลองนำพล	คู่ม้องออกหน้า
ม้องอยู่ถัด	แล้วรงผืนผ้า	หลอนเปลวลมมา	ถิบทั่ว
รูปลวงจิน	ควงคั่นแกว่งทั่ว	เหมือนเกิดด้วย	วิญญาน
ถัดสืบนั้น	ช้างคั่งพลายสาร	พวกนายควาญ	ลูกเจ้าหลานเจ้า
กางจ้องฉัตร	เรือเรือบ่เส้า	เขียวแดงออน	มุยพร้อม
พรองเหลือบัง	เสดลัวโก่งค้อม	จิกใส่แก้ว	คันเงิน
คูมิเดชฤทธิ์	เล่างามสำเริง	หมุกกลองคุมเดิน	ถัดช้างที่หั้น
แล้วหมุดาหวน	แบกปิ่นเข้าชั้น	ตามขบวน	หว่างชั้น
ปี่ชวา	กับกลองแขกนั้น	ติดสืบหั้น	ยังยาย
ถัดต่อนั้น	ตำหนวดทือหาว	แล้วหอกของยาย	หลูปคำไคว่เลี้ยง
ดาบฝักคำ	พรองค้องพรองเกลี้ยง	ถัดรายเรียง	สืบนั้น
ยานมาศสูง	พยุงแอบชั้น	ขอต่างตั้ง	พานคำ

ลำดับชั้นชั้น	ปล่องเลขหล้า	แล้วม้าเครื่องคำ	ยานของหนองหมั่น
เข้าเรียงถัด	ยานมาศหัน	โสภณงาม	ไซ้ซ่า
ถัดนั้นมา	พวกทหารม้า	มาแต่ได้	เมืองไทย
ถัดแต่นั้น	บ่ห่างกันไกล	ทหารใน	เสด็จเจืองเจ้า
ชานยานคำ	แดงจำบ่เส้า	ทั้งจำรองเรา	กูบพร้อม
องค์เสด็จ	ที่ไหว้นบ้น้อม	ทรงนั่งห้อย	ชอมมา
เจ้าครอกน้อย	หม่อมห้ามเทียมตา	สถิตกฤษณา	ไพร่ฟ้าป้อมป้าน
กูบเขยงอน	งามปอนกั้งหมั่น	บ่ไกลห่างองค์	รสคู่
ฝ่ายทางหลัง	พลายพังแม่ผู้	สายสืบเส้น	เนืองนอง
จำรองแห่ช้าง	เต็มไปด้วยของ	กองก่อยาย	แวดล้อมพอมแน้น
ช้างคนหลาย	หยาดยายเป็นแป้น	ตามทางแดน	ระยะ
จดจิมจน	วิพลพะ	เป็นเมฆฟ้า	ชอมมา
กลองสว่าม้อง	ร่วนก้องเวหา	ขึ้นทุ่งนา	กลวงไกลบ่ใกล้
สุริย์แสง	เร่แรงร้อนไหม้	เสโทโคล	เหือย้อย
มหาชน	วิพลบ่น้อย	ไหลหลังขึ้น	ทวยมา
คูแ่งด	ปรากฏงามตา	จักคณา	อ่านนับบ่ได้
พวกไทยเหนือ	จานเจือไทยได้	ไหลหลังเดิน	ละลด

(อุทธรพร นาคสุข 2547 : 79 - 81)

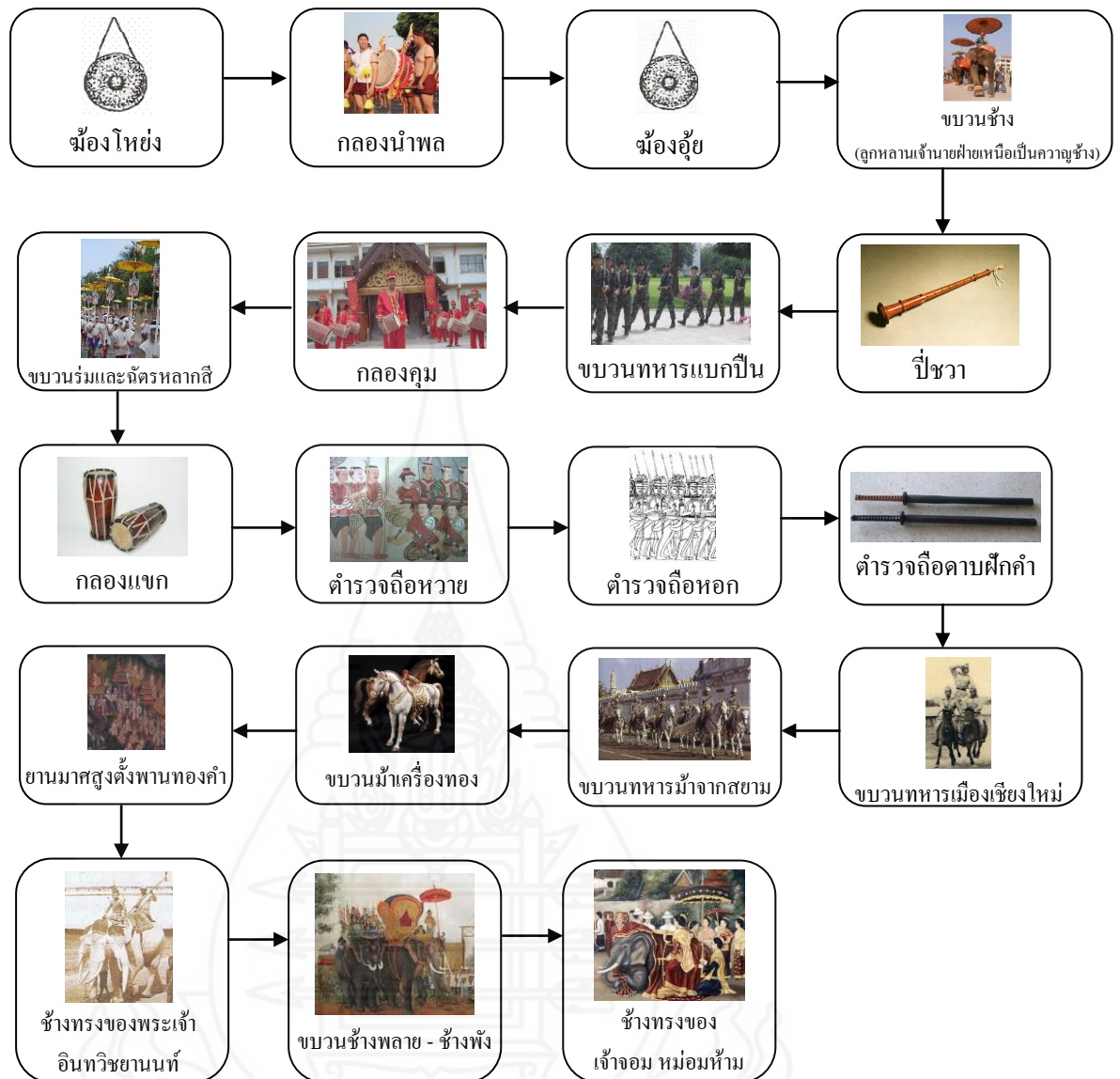
อธิบายความ

“ ไม่นานนักพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ก็เสด็จมาถึงห้องที่เตรียมรับเสด็จมีการนำพานดอกไม้ทูลถวายแล้วเชิญท่านเสด็จมาที่ประทับ ผู้คนที่มาคอยรับเสด็จนั้นแลดูมีดีฟ้ามัวดินไปหมด ม้องโหยงนั้นดินนำมาก่อน ตามด้วยกลองนำพล ม้องคู่ ม้องอ้อย ถัดไปเป็นขบวนธงมีรูปมังกร ถัดไปเป็นขบวนช้างที่มีความสวยงามเป็นลูกหลานของเจ้านายฝ่ายเหนือ บรรดาพระญาติของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ต่างกางร่มและฉัตรหลากสี เช่น เขียว แดง ชมพู ม่วงอมฟ้า เหลือง แสด เขียวเข้ม ส่วนยอดประดับด้วยแก้วและเงิน คู่มองมีเดช มีความสง่างาม หมู่กลองคุมเดินถัดจากขบวนช้างแล้วจึงเป็นหมู่ทหารกองเกียรติยศแบกปืนเดินตาม ปี่ชวาขับกลองแขกเดินตามกันมาติดๆ จากนั้นเป็นหมู่ตำรวจถือหาวย ถือหอกค้ำทอง คาบฝักทอง พานทองคำอัญเชิญมาบนยานมาศสูง ตามด้วยม้าเครื่องทองติดตามด้วยทหารม้ากองเกียรติยศซึ่งมาจากสยามและทหารของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ พระองค์ประทับบนหลังช้าง เจ้าจอมหม่อมห้ามนั่งมาบนหลังช้างด้วย

ด้านหลังนั้นช้างพลาย ช้างพังเดินตามกันมาเป็นทิวแถว บนแท่งช้างมีสิ่งของมากมายทั้งคนทั้งช้าง จำนวนมากเดินตามกันมา” (ผู้วิจัย)

ภาพที่ 4.11 แผนผังเมืองเชียงใหม่จัดขบวนรับเสด็จ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

ภาพที่ 4.11 (ต่อ) แผนผังเมืองเชียงใหม่จัดขบวนรับเสด็จ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร
ที่มา : ผู้วิจัย (2556)

จากแผนผังการจัดขบวนรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรผู้นครเชียงใหม่จะเห็นได้ว่าวงกลองคุ่มมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อพิธีกรรมสำคัญของเมือง คือใช้ประโคนำขบวนรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เข้าสู่เมืองเชียงใหม่ การจัดขบวนเริ่มตั้งแต่ หม่องโหย่ง กลองนำพล หม่องอู๋ย ประโคนำมาก่อนแล้วจึงตามด้วยขบวนธงและขบวนช้างของลูกหลานเจ้านายฝ่ายเหนือ วงกลองคุ่มยังคงความสำคัญอยู่จนถึงปัจจุบัน โดยมีการใช้ประโคนในพิธีสำคัญของนครเชียงใหม่คือพิธีอัญเชิญพระพุทธรูปหิงส์เพื่อออกทรงน้ำในงานประเพณีสารานต์ ขบวนแห่ในการรดน้ำดำหัวผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ ขบวนแห่อัญเชิญพระเจ้าฝนแสนห่า

งานประเพณีอินทขิล และขบวนแห่น้ำสรงพระราชทานพระบรมธาตุคอกยสุเทพ เป็นต้น
(<http://www.thakan.com/lanna-music/74> ค้นคืนวันที่ 16 มีนาคม 2556)

วงกลองคุ่มในล้านนาปัจจุบันยังมีอยู่ที่จังหวัดน่านและจังหวัดเชียงใหม่เท่านั้น
นักวิชาการอธิบายไว้ว่า

“ วงกลองคุ่มเป็นวงกลองประกอบเกียรติยศของเจ้าผู้ครองนครล้านนา และผู้ครองนครน่าน
มาแต่โบราณ ปัจจุบันวงกลองคุ่มยังเหลือให้เห็นอยู่ในล้านนาที่เมืองน่านกับเมืองเชียงใหม่
เท่านั้น สิ่งที่น่าภาคภูมิใจสำหรับวงกลองคุ่มเมืองน่านคือ ยังคงรักษาเพลงโบราณอันเป็น
เพลงที่ใช้เฉพาะการประโคมกลองคุ่มไว้ได้คือ “เพลงม้าย่อง” หรือ “เพลงแห่องค์เป็นเจ้า”
ในขณะที่วงกลองคุ่มของเมืองเชียงใหม่ไม่เหลือเพลงเฉพาะเช่นนี้แล้ว”

(ยุทธพร นาคสุข 2550 : 119)

ปัจจุบันวงกลองคุ่มของจังหวัดเชียงใหม่ยังมีอยู่ที่วัดพุกแด่ม ตำบลพระสิงห์ อำเภอเมือง
จังหวัดเชียงใหม่ โดยวงกลองคุ่มของวัดพุกแด่มประกอบด้วยเครื่องดนตรี ดังต่อไปนี้
(ยุทธพร นาคสุข 2550 : 177)

- 1.กลองตัด (กลองต้อม) จำนวน 1 ใบ
- 2.กลองซุม (กลองคุ่ม) จำนวน 6 ใบ
- 3.ฆ้องโหยัง จำนวน 1 ใบ
- 4.ฆ้องอ้อย จำนวน 1 ใบ
- 5.แนน้อย จำนวน 1 เล้า
- 6.แนหลวง จำนวน 1 เล้า

สรุป วัฒนธรรมทางดนตรีที่ปรากฏหลักฐานในคร่าวรับเสด็จพระเจ้ามังรายเชอ กรม
หมื่นพิชิตปรีชากร ปรากฏในสองเมืองหลักคือ เมืองละคร (ลำปาง) และเมืองเชียงใหม่ ทั้งสองเมือง
อยู่ในเขตวัฒนธรรมทางดนตรีพื้นที่เขต 1 (เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง) ประเภทของเครื่องดนตรีที่ใช้
จึงมีลักษณะร่วมกัน โดยเฉพาะกลองซึ่งเป็นชื่อของวง (กลองคุ่ม, กลองซุม) การเรียกชื่อของกลอง
แตกต่างกันบ้างเช่น กลองครุม (ลำปาง) กลองซุม (เชียงใหม่) นอกจากนี้ยังมีร่องรอยของการรับ
วัฒนธรรมทางดนตรีจากอาณาจักรอื่น เช่น เมืองเชียงใหม่ มีกลองแขก ปี่ชวา ซึ่งเป็นลักษณะของ
การรับวัฒนธรรม มลายู เครื่องดนตรี ชนิดอื่นที่กวีระบุไว้ได้แก่ สว่า (ฉาบใหญ่) ฆ้องโหยัง ฆ้องอ้อย
ซึ่งเป็นการเรียกตามเสียงของเครื่องดนตรีชนิดนั้นๆ

8. ประเพณีสงกรานต์

ประเพณีสงกรานต์เป็นประเพณีสำคัญของล้านนา คำว่า “สงกรานต์” {-กราน}น. หมายถึง เทศกาลเนื่องในการขึ้นปีใหม่อ่างเก่า ซึ่งกำหนดตามสุริยคติ ตกวันที่ 13 – 14 – 15 เมษายน (ราชบัณฑิตยสถาน 2538 : 790)

พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันเสาร์ขึ้นสิบสองค่ำ เดือนหกเหนือ (เดือนสี่ใต้) จ.ศ.1245 (วันเสาร์ที่ 8 มีนาคม พ.ศ.2426) เมื่อเสด็จถึงเมืองเงินขะนั้นเป็นเทศกาลสงกรานต์หรือประเพณี “ปีใหม่เมือง” ของล้านนา ท่านได้ร่วมงานประเพณีสงกรานต์ที่เมืองเงิน

กวีบรรยายไว้ว่า

ลวดจวนกำหนด	พระอาทิตย์ย้าย	ปีใหม่ขึ้น	บัวบาน
ท่านลวดพัก	มหาสงกรานต์	เซาตำราญ	เมืองเงิน ⁵³ แห่งหัน
คันเสร์งาน	สงกรานต์แล้วอัน	จอมนักธรรม	ยาตร้าย

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 43)

อธิบายความ

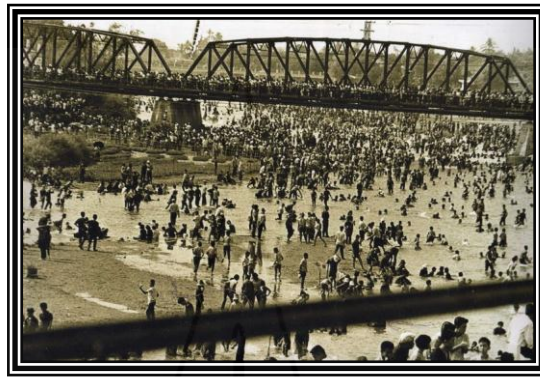
“เมื่อถึงกำหนดพระอาทิตย์เคลื่อนย้ายเข้าสู่ราศีปีใหม่ตามธรรมเนียมโบราณ ท่านจึงมาร่วมงานมหาสงกรานต์พักตำราญอยู่ที่เมืองเงิน เมื่อเสร์งานสงกรานต์แล้ว จึงออกจากเมืองเงิน” (ผู้วิจัย)

กวีกล่าวถึงประเพณีสงกรานต์ไว้น้อยมาก เนื่องจากกวีไม่ได้อยู่ในเหตุการณ์ด้วยตนเอง แต่เนื่องจากสงกรานต์เป็นประเพณีสำคัญของภาคเหนือ ผู้วิจัยจึงขอยกตัวอย่างวรรณกรรมร่วมสมัย คือ “โคลงนิราศระยะทางเมืองนครเชียงใหม่⁵⁴” ของพระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์) ผู้ได้รับโปรดเกล้าฯ จาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ขึ้นไปดำรงตำแหน่ง “ข้าหลวงสามหัวเมือง” ที่เชียงใหม่และ

⁵³ ปัจจุบันเป็นชื่ออำเภอหนึ่งในจังหวัดลำปาง

⁵⁴ โคลงนิราศระยะทางเมืองนครเชียงใหม่ เป็นวรรณกรรมร่วมสมัยเดียวกันกับของคร่ำรับเสด็จพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิต ปรีชากร

ถึงเมืองเชียงใหม่ก่อนพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ประมาณหนึ่งปี (วันพุธที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2426) พระยาราชสัมภารากร บรรยายถึงประเพณีสงกรานต์ที่เชียงใหม่ไว้อย่างน่าสนใจ เช่น วันปากปี ประเพณีขนทรายเข้าวัด ประเพณีสงกรานต์น้ำพระ การรดน้ำดำหัว

ภาพที่ 4.12 สงกรานต์เชียงใหม่ในอดีต

ที่มา : Staties.atcloud.com

วันปากปี

ปากปี ⁵⁵ ขุนจี่เกล้า	ได้เมือง ไปเอ
แพวฝั่งแม่พิงค์เพื่อง	หาดยั้ง
คู่ซุ้มสระศกเนื่อง	ญาติพริ้ว พร้อมหน้า
หม่อจือม้อกทั้ง	ลีนาคลี่เสียงจัญไร

อธิบายความ

“ในวันปากปีประชาชนพากันไปที่ชายหาดแม่น้ำปิง ทำการสระเกล้า ดำหัวญาติพี่น้อง มากันพร้อมหน้ามีการยิงปืนเพื่อขจัดปัดเป่าสิ่งอัปมงคล” (ผู้วิจัย)

ประเพณีขนทรายเข้าวัด

ชาวเมืองเนื่องฝั่งทั้ง	หญิงชาย
ขนก่อเจดีย์ทราย	สาคน้ำ
เรียมผกผ่อชนหลาย	หลากจิด
กอย ป่หันนุชซ้ำ	จิมเศร้าเสรมใจ

⁵⁵ วันปากปี คือ วันถัดจากวันพญาวันไปหนึ่งวัน เทศกาลสงกรานต์ในล้านนา เรียกชื่อวันตามลำดับ ดังนี้ (13-16 เมษายน) วันสังขารล่อง วันเนา วันพญาวัน วันปากปี

อธิบายความ

“ชาวเมืองทั้งหญิงทั้งชายขนทรายเพื่อก่อเจดีย์ทราย เล่นสาดน้ำกัน ตัวเราเมื่อมองคนทั้งหลายแล้ว เกิดความอิจฉาเพราะไม่เห็นน้อง เกิดความเศร้าใจ ” (ผู้วิจัย)

สรagnaพระ – ถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์

लगल้าเอาดอไม้	อยองขัน
ปึงสุทกสุล่งสัน	สู่เจ้า
สระสรงปูบ่าป็น	พรพ่อน หื้อเอ
บางหมู่ทานครว้เข้า	คู่ซ้องสัพพี

อธิบายความ

“บางหมู่เหล่าก็ตกแต่งดอไม้ใส่พาน รดน้ำขอพรจากพระสงฆ์ บางหมู่ก็ทานขันข้าว พระสงฆ์สวดเจริญพร ” (ผู้วิจัย)

รดน้ำดำหัว

เจ้านายหลายลำท้าว	แสนพระยา
แปงพุ่มผกามา	จัดตั้ง
ศาลต่างประเทศศา	ราเรียบ สล่งเอ
รดอาบเข้าหลวงยัง	ผลัดผ้าขอพร

(สนั่น ธรรมธิ 2543 : 47)

อธิบายความ

บรรดาเจ้านายท้าวแสนพระยา นำพุ่มดอไม้มาตั้ง เพื่อรดน้ำดำหัวข้าหลวงตระลาการ ศาลต่างประเทศศา” (ผู้วิจัย)

ถึงแม้ว่าประเพณีสงกรานต์ปรากฏในคราวรับเสด็จพระเจ้านั่งงยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร กวีจะเขียนไว้เพียงหนึ่งบทเท่านั้นคือประเพณีสงกรานต์ที่เมืองเถิน เนื่องจากกวีมิได้อยู่ในเหตุการณ์ดังที่กล่าวมาแล้วประเพณีสงกรานต์เป็นบันทึกเหตุการณ์สำคัญเนื่องจากการเริ่มศักราชใหม่ (จ.ศ.1246, พ.ศ.2427)มีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์สำคัญอื่นๆ เช่น การถึงแก่พิราลัยของแม่เจ้าทิพไกรสร ซึ่งจากการศึกษาค้นคว้าตรงกับวันพุธที่ 25 มิถุนายน พ.ศ.2427 ดังที่อธิบายไว้แล้วในส่วนของการประวัติศาสตร์การเมืองและพิธีทูลพระขวัญพระเจ้านั่งงยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชา

กร จัดขึ้นในวันพุธที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2427 ดังที่กล่าวไว้แล้วในส่วนของประวัติศาสตร์สังคมและวันที่พระยาพรหมโวหารกวีผู้แต่งคร่าว แต่งคร่าวเรื่องนี้เสร็จในวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2427 ซึ่งจะอธิบายไว้ในเรื่องของการใช้ปฏิทินทางจันทรคติต่อไป

9. การใช้ฤกษ์ยาม

ความเชื่อที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งในสังคมของชาวล้านนา ที่ปรากฏในคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร คือความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม แม้ในสังคมยุคปัจจุบันความเชื่อเรื่องฤกษ์ยามก็ยังเป็นองค์ประกอบสำคัญในการดำเนินชีวิตและประกอบกิจกรรมด้านต่างๆ ในสังคม เช่น ทำบุญขึ้นบ้านใหม่ พิธีมงคลสมรส อุปสมบท เดินทาง ซ่อสิ่งของ ฯลฯ ล้วนต้องอาศัยองค์ประกอบของ “ฤกษ์ยามยามดี” ทั้งสิ้น

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 ให้ความหมายของฤกษ์ไว้ว่า

“ฤกษ์ (เริก) น. คราวหรือเวลาที่กำหนดหรือคาดว่าจะให้ผล เช่น ฤกษ์ดี ฤกษ์ร้าย มักนิยมใช้ในทางดี เช่น หาฤกษ์แต่งงาน หาฤกษ์ยกเสาเอก. (ส) ฤกษ์บน น. ฤกษ์ที่พระจันทร์เสวยประจำวันมี 27 ฤกษ์ ฤกษ์ผานาที น. ระยะเวลาที่เป็นฤกษ์ ฤกษ์ล่าง ฤกษ์ที่ประกอบฤกษ์บน มี 9 ฤกษ์” (ราชบัณฑิตยสถาน 2538 : 715) ส่วนคำว่ายามที่เกี่ยวข้องกับฤกษ์นั้น มีคำว่า “ยามโยค” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานอธิบายความหมายไว้ดังนี้... “ยามโยค น. เวลาที่ประกอบด้วยฤกษ์” (ราชบัณฑิตยสถาน 2538 : 671)

คร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรของพระยาพรหมโวหารมีเหตุการณ์ที่ใช้ฤกษ์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการเดินเรื่องสองครั้งคือ

1. ฤกษ์เสด็จไปมณฑลพายัพของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร
2. ฤกษ์เจ้านครเชียงใหม่ จัดพิธีทูลพระขวัญ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

ทั้งสองเหตุการณ์จัดเป็นหลักฐานสำคัญที่สามารถนำไปตรวจสอบอ้างอิงกับหลักฐานร่วมสมัยอื่นๆ ได้ เช่น วรรณกรรมร่วมสมัย, จดหมายเหตุ, ราชกิจจานุเบกษา เนื่องจากการหาฤกษ์ยามในคร่าวเรื่องนี้ ระบุวันเวลาทางจันทรคติไว้อย่างชัดเจน สามารถตรวจสอบกับ วัน เดือน ปี ทางสุริยคติได้ ดังจะกล่าวต่อไป

9.1 ฤกษ์เสด็จมณฑลพายัพ

พระยาพรหมโวหารกวีผู้แต่งคร่าวบรรยายไว้ว่า

วันรอมฎอน	นันทาคติ	ไชยฤกษ์ดี	ฤกษ์ร้ายบ่ต้อง
.....			
ยามจาวกษัตริย์	เจ้าแผ่นดินค้อม	ออกจากห้อง	ไชยยัน
ท่านเล่าไว้	ดาบไปหัน	ศักราชพัน	สองร้อยเต็มเข้า ¹
สี่สิบห้าตัว	บ่มัวหมองเศร้า	หมดจากเงา	เมฆะ
มะแมลนำ	ในกัมโพชะ	ขอมเรียกค่าน	คำไทย
แปลงแต่งคิด	ตามคำเล่าไป	อยู่ไกลยินคำ	ตามจำจื้อได้
เดือนหกเหนือ	แม่นเดือนสี่ได้	สิบสองคำเทิง	ออกทัด
เม็งวันเสาร์ ⁵⁶	แน่มมั่นบ่พลัด	จัดถูกต้อง	เดือนวัน
อมฤ	บ่ต้องพอมหวัน	ปีเดือนวัน	หมดใสเอกกล้า

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 39)

อธิบายความ

“วันนันทาคติ เป็นวันฤกษ์ดี ฤกษ์ร้ายไม่มี พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จออกจากพระนครเมื่อจุลศักราช 1245 ตรงกับปีมะแม เดือนหกเหนือ (เดือนสี่ได้) ขึ้นสิบสอง ค่ำ ตรงกับเม็งวันเสาร์ เป็นอมฤ” (ผู้วิจัย)

9.2 ฤกษ์พิสูทพระขวัญที่เมืองเชียงใหม่

หื้อหาม้อจัน	วันดีฤกษ์ฟ้า	รับสิ่งด้าน	วางลง
.....			
เดือนสิบแรม	สองคำวันพุธ ⁵⁷	เป็นโยคหม้า	วันดี
ในวันนั้น	ภัทราคติ	เอาวาที	เข้าทูลกราบเฝ้า
องค์จอมขุน	ครั้นรู้ทูลเกล้า	ว่าเป็นวันดี	บ่ช้า

⁵⁶ จากการตรวจสอบปฏิทิน 100 ปี ของ Myhora.com วันขึ้น 12 ค่ำ เดือน 4 ปีมะแม จ.ศ.1245 ตรงกับ วันเสาร์ที่ 8 มีนาคม พ.ศ. 2426 วันเสาร์เป็นวันธงชัย

⁵⁷ ตรงกับวันพุธที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ.2427 (เดือนสิบเหนือ เดือนแปดได้)

อธิบายความ

“รับสั่งให้หาวันดีเพื่อทำพิธีมงคล กำหนดวันทำพิธีทูลพระขวัญในวันพุธแรมสองค่ำ เดือนสิบเหนือ (เดือนแปดไฉ้) ตรงกับวันภัทราดิ พระเจ้าอินทวิชยานนท์เมื่อทราบว่าเป็นวันดีก็ไม่รู้ร้อ” (ผู้วิจัย)

วันดีที่สำคัญซึ่งนับเป็นวันดีทำการมงคลได้นั้น พระครูอดุลสีกิตต์ (2553 : 13) อธิบายไว้ว่ามีทั้งหมด 5 วัน คือ วันนันทาดิ วันภัทราดิ วันไชยาคิ วันริตตาคิ และวันปณณาคิ

“สำหรับวันนันทาดิ มีประวัติว่า มีหญิงคนหนึ่งเป็นมเหสีของพระราชา ต่อมาพระราชมารดาทรงเบื่อหน่ายต่อนางทำให้นางเสียใจจึงไปถาม ปุโรหิต โหราประจำราชสำนัก โหราจึงบอกวิธีแก่นางว่าให้นางไปเอาเสื้อผ้าของพระราชากับของนางมาทำเป็นตุ๊กตารูปหนึ่งถวายเป็นพุทธบูชาต่อพระพุทธรูปในวันนันทาดิ (เดือนใดก็ตามที่ขึ้นหรือแรม 1 ค่ำ 6 ค่ำ 11 ค่ำ ตรงกับวันศุกร์ ชื่อว่า วันนันทาดิ) นางก็กระทำตามด้วยอานิสงส์ที่ได้ถวายตุ๊กตารูปในวันนันทาดีนั้น จึงทำให้พระราชากลับมารักนางเหมือนเดิม โหราจารย์จึงถือว่าวันนันทาดิเป็นวันมงคลดีดังคำท่านอธิบายเป็นโคลงว่า

นันทาควรก่อสร้าง	ชมราวาส
ทั้งพระหารศาลา	ใหม่หม้า
ชุดสระรูปพุทธา	ชินธาตุ มวลเหย
การท่องเที่ยวทางค้า	เสฟเฝ้าภูบาล
	(พระมหาราชครู)
นันทาลูกกล้าน	วันดี
ยกย่องมหาเถรชี	ท่านเจ้า
สังฆราชสวามี	อุปราช มวลเหย
อภิเษกราชเหง้า	ตัดช่องตุงไชย

(พระครูอดุลสีกิตต์ 2553 : 13)

พระครูอดุลย์สถิตกิตติ์ อธิบายถึงความสำคัญของวันนันทาคติไว้ดังนี้
 “วันคติทั้งห้าคือ นันทาคติ ภัทราคติ ไชยาคติ ปุณณาคติ วันนั้นเป็นวันดีที่สุด แม้นวันนั้นจะเป็นเสียประจำเดือน วันสุญ-ไสย อุบาทว์ กาลกณณิ วันโลกาวินาศ ก็ตาม เพราะวันคติทั้งห้าเป็นพระยวันสามารถแก้วันเสีย ฤกษ์เสียในวันนั้นได้ แต่ต้องคว้าวคตินั้นเราทำมงคลอะไร เช่น จะสร้างบ้าน วิหาร ศาลา ขุดสระน้ำ หล่อพระพุทธรูป สร้างพระธาตุ ออกเดินทางไปค้าขาย ยกยอมหาเถรสังฆราชราชาภิเษกพระมหากษัตริย์ ทำงาช้างไปท้าว ต้องเป็นวันนันทาคติเท่านั้น...

(พระครูอดุลย์สถิตกิตติ์ 2553: 6)

ดังนั้นการที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จออกจากกรุงเทพฯ ในวันนันทาคติจึงนับเป็นวันดีอย่างยิ่ง (วันศุกร์ที่ 7 มีนาคม พ.ศ. 2427 เป็นวันขึ้น 11 ค่ำ ถูกต้องตามฤกษ์ของนันทาคติ) ส่วนวันภัทราคติซึ่งเป็นวันจัดพิธีทูลพระขวัญนั้น พระครูอดุลย์สถิตกิตติ์อธิบายความสำคัญไว้ว่า “วันภัทราคติเป็นหนึ่งในวันคติทั้งห้าเหมาะกับการทำมงคลเช่นส่งกุสสารการทูตส่งข่าวสาร แต่งงาน คำหัว ถ้างทำความสะดวกเครื่องประดับ ย้ายที่อยู่ แกะสลัก เขียนภาพ ตัดไม้ทำเรือน เข้าอยู่บ้าน ตั้งชื่อยศนามศักดิ์ทำได้ดีในวันภัทราคติเท่านั้น” (พระครูอดุลย์สถิตกิตติ์ 2553 : 7)

ส่วนประวัติวันภัทราคติ พระครูอดุลย์สถิตกิตติ์อธิบายไว้ว่า

“วันภัทราคติ มีประวัติว่า ยังมีนายบ้านผู้หนึ่งจะสร้างบ้านจึงไปถามปุโรหิตว่าจะทำในวันไหนดี ปุโรหิตจึงบอกให้ทำในวันภัทราคติ (เดือนใดก็ตามที่ขึ้นแรม 2 ค่ำ 7 ค่ำ 12 ค่ำ ตรงกับวันพุธ ชื่อว่า วันภัทราคติ) นายบ้านก็กระทำตามนั้น ต่อมาไม่นานในวันหนึ่งพระราชเสด็จออกพระนครไปทางนั้น เห็นนายบ้านสร้างเรือนใหม่สวยงามดี เมื่อเดินผ่านไปแล้วตอนเสด็จกลับผ่านบ้านหลังนั้น บังเอิญฝนตกลงมา พระราชาไม่รู้ว่าเสด็จหลบฝน ณ ที่ใด จึงตรัสแก่เสนาอำมาตย์ผู้ติดตามว่า เมื่อคืนที่ผ่านมามีคนกำลังสร้างบ้านหลังหนึ่ง เราควรไปพักหลบฝน ณ ที่นั้นจึงเสด็จเข้าไป แล้วตรัสแก่นายเจ้าของบ้านว่า เรามาพักอยู่บ้านหลังนี้จงเกิดเป็นมงคลแก่บ้านหลังนี้เถิด แล้วจึงพระราชทานเครื่องประดับที่ทำด้วยทองแก่เจ้าของบ้านเป็นอันมาก เหตุนี้โบราณจารย์จึงถือว่าวันภัทราคติเป็นวันมงคลดังกล่าวมานี้

ภัทราควรส่งได้
 น้าบ่าวสาวนารี
 สรรพวงแหวนเกศ
 แหวนธมรงค์นัยน้อย

สารศรี
 ชื่นช้อย
 สรรพเครื่อง เกราะหยา
 มาศม้าวพระโจอมคำ
 (พระมหาราชครู)

ภัทราควรยกย่าย
สลักแต่งรูปา
แปงเรือนตัดไม้มา
แถมศักดิ์นามเพิ่มหย่อง

เกหา
แต่้มต้อง
สร้างใหม่ ดีเหย
วุฒิราชเรื่องบาน”
(พระครูอดุลสีกิตติ์ 2553 : 14)

การจัดพิธีทูลพระขวัญในวันพุธที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ.2427 (เดือนสิบแปดสงกรานต์ วันพุธ) จึงถูกต้องตามฤกษ์ภัทราคติทุกประการ

การใช้ฤกษ์ยามที่ปรากฏในคราวรับเสด็จพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ปรากฏทั้งในส่วนของราชสำนักสยามและในราชสำนักเชียงใหม่เป็นลักษณะของความเชื่อร่วมกันใน สังคมการยึดถือเรื่อง “ฤกษ์ยามยามดี” เป็นเรื่องของความปลอดภัย ความเชื่อมั่น และประการสำคัญ เมื่อประกอบกับการใช้ปฏิทินทางจันทรคติแล้วเปรียบเทียบกับทางสุริยคติ นับเป็นหลักฐานสำคัญ ในการระบุ วัน เดือน ปี ของเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นดังจะได้อธิบายต่อไป

10. การใช้ปฏิทินทางจันทรคติ

การใช้ปฏิทินทางจันทรคติมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับเรื่องฤกษ์ยามเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากการระบุ วัน เดือน ปี ในวรรณกรรม ปุณโหร พงศาวดาร ตำนาน ใช้วัน เดือน ปี ทาง จันทรคติการใช้ปฏิทินทางจันทรคตินั้น ปฏิทินทางจันทรคติ คือ ปฏิทินที่นับตามคติการโคจรของ ดวงจันทร์ โดยหมายดูจากปรากฏการณ์ข้างขึ้นข้างแรม (<http://wikipedia.org/wiki/%E0>) สำหรับ ปฏิทินจันทรคติของไทย จะมีด้วยกัน 2 แบบดังนี้

10.1 ปฏิทินจันทรคติราชการ

ปฏิทินจันทรคติราชการหรือปฏิทินหลวงเป็นแบบที่ใช้กันมาแต่ดั้งเดิมอาศัยการ กำหนดรูปแบบปีทางจันทรคติ อย่างไรก็ตามหลักการคำนวณหารูปแบบปีจันทรคดียังไม่มีการสรุป เป็นหลักที่ตายตัวแน่ชัดใช้เป็นปฏิทินจันทรคติราชการทั่วไปตลอดจนพระสงฆ์ไทยคณะมหานิกาย

10.2 ปฏิทินจันทรคติปักษ์คนนา

ปฏิทินจันทรคติปักษ์คนนาเป็นแบบที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งราชวงศ์จักรีได้ทรงประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่มีสูตรคำนวณที่แน่ชัดและมีความแม่นยำ ตามธรรมชาติกว่าแบบราชการอยู่มากและได้ทรงนำมาใช้ในพระสงฆ์ไทยคณะธรรมยุตินิกาย

การนับเดือนทางจันทรคติ เริ่มต้นนับเดือนธันวาคมเป็นเดือน 1 เรียกว่าเดือนอ้าย มกราคมเป็นเดือนที่ 2 เรียกว่าเดือนยี่ และนับเดือน 3 เดือน 4 ไปจนถึงเดือน 12 ยกเว้นภาคเหนือ ตอนบนหรือดินแดนล้านนาเดิม ที่มีการนับเดือนเร็วกว่า 2 เดือนกล่าวคือในวันลอยกระทงตรงกับ เดือน 12 ได้ และตรงกับเดือน 2 เหนือ ส่วนวันมาฆบูชาตรงกับเดือน 3 ได้ และเดือน 5 เหนือ

พระยาพรหมโวหารกวีผู้แต่งคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เมื่อท่านระบุนับ เดือน ปี (ปฏิทิน) ทางจันทรคติของทางเหนือ แล้ว ท่านจะแจ้งไว้เกือบทุกครั้งว่า ตรงกับเดือนอะไรทางใต้ เช่น เดือนหกเหนือ ตรงกับเดือนสี่ใต้ หรือเดือนแปดเหนือตรงกับเดือน หกใต้ ดังตัวอย่าง

แปลงแต่งคิด ตามคำเล่าไซ่ อยู่ไกลย่นคำ ตามจำจื้อได้
เดือนหกเหนือ แม่นเดือนสี่ใต้ สิบสองคำเทิง ออกทัด

(ยุทธพร นาคสุข 2547 : 39)

การที่พระยาพรหมโวหารระบุเดือนทางเหนือ (ล้านนา) กับเดือนทางใต้ (กรุงเทพฯ) ห่างกัน 2 เดือน เช่นเดือนหกเหนือตรงกับเดือนสี่ใต้ ไว้ในคร่าวนั้นเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา ค้นคว้าอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการเปรียบเทียบวัน เดือน ปี ทางจันทรคติ กับสุริยคติ และการ เปรียบเทียบกับเอกสารร่วมสมัยอื่นๆ ซึ่งผู้วิจัยเปรียบเทียบไว้ในตารางที่ 4.2 และตารางที่ 4.3 ดังนี้

ตารางที่ 4.2 เปรียบเทียบ วัน เดือน ปี ทางจันทรคติกับสุริยคติ

คร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ของพระยาพรหมโวหาร

ลำดับ ที่	จันทรคติ	หน้า	สุริยคติ	เหตุการณ์สำคัญ
1.	วันเสาร์ขึ้นสิบสองค่ำเดือน หกเหนือ (เดือนสี่ใต้) จ.ศ.1245	39	วันเสาร์ที่ 8 มีนาคม พ.ศ.2426	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น พิชิตปรีชากร เสด็จออกจาก กรุงเทพฯ
2.	แรมสิบค่ำ เดือนเจ็ดเหนือ (เดือนห้าใต้) จ.ศ.1246	51	วันอาทิตย์ที่ 20 เมษายน พ.ศ.2427	เจ้าสุริยเมฆะเสด็จถึงเมือง ลำปาง
3.	ขึ้นสิบสี่ค่ำ เดือนแปดเหนือ (เดือนหกใต้) จ.ศ.1246	54	วันพฤหัสบดี ที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ.2427	เจ้าสุริยเมฆะเสด็จออกจาก ลำปางกลับเมืองเชียงใหม่

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

ลำดับ ที่	จันทรคติ	หน้า	สุริยคติ	เหตุการณ์สำคัญ
4.	แรมหกค่ำ เดือนแปดเหนือ (เดือนหกใต้) จ.ศ.1246	57	วันพฤหัสบดีที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ.2427	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น พิชิตปรีชากร เสด็จออกจาก เมืองลำปาง
5.	แรมห้าค่ำ เดือนแปดเหนือ (เดือนหกใต้) จ.ศ.1246	65	วันพุธที่ 14 พฤษภาคม พ.ศ.2427	เจ้าสุริยเมฆมงคลเสด็จออกจาก เชียงใหม่ไปรอรับเสด็จที่ปาง แม่เส้าเมืองลำพูน
6.	แรมสิบค่ำเดือนแปดเหนือ (เดือนหกใต้) จ.ศ.1246	69	วันจันทร์ที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ.2427	พระเจ้านันทวิษยานนท์เสด็จ ออกจากเมืองลำพูนกลับเมือง เชียงใหม่
7.	แรมสิบสามค่ำ เดือนแปด เหนือ (เดือนหกใต้) จ.ศ.1246	73	วันพฤหัสบดีที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ.2427	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่น พิชิตปรีชากร เสด็จออกจาก เมืองลำพูน
8.	แรมสองค่ำ เดือนสิบเหนือ (เดือนแปดใต้) จ.ศ.1246	89	วันพุธที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ.2427	พิธีทูลพระขวัญพระเจ้าน้องยา เธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรที่ เมืองเชียงใหม่
9.	ปีกาบสัน จ.ศ.1246	101	พ.ศ.2427 สัปตศก ปีวอก	ปีกาบคือปีตามศกไทยเหนือที่ ลงท้ายด้วยเลข 6 หรือ นศก ของไทยได้ส่วนสันคือปีวอก ตามปีของไทยเหนือ -พระยาพรหมโวหารเริ่มแต่ง คร่าว
10.	เดือนสิบสองเหนือ (เดือน สิบใต้) จ.ศ.1246	101	วันเสาร์ที่ 23 สิงหาคม พ.ศ.2427	พระยาพรหมโวหารแต่งคร่าว เสร็จ นำถวายเจ้าราชบุตร ขัดติยะกับเจ้ากาบคำ

แหล่งการตรวจสอบอ้างอิง

- 1.หนังสือ “ตำนานเมืองเหนือ” ของสงวน โชติสุขรัตน์
- 2.หนังสือ “คร่ำหวอดใต้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตบริหาร” ของพระยาพรหมโวหาร
- 3.<http://myhora.com> ค้นคืนวันที่ 10 กันยายน 2554

ตารางที่ 4.3 เปรียบเทียบ วัน เดือน ปี ทางจันทรคติกับสุริยคติ

โคลงนิราศระยะทางเมืองนครเชียงใหม่ ของพระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์)

ลำดับ ที่	จันทรคติ	หน้า	สุริยคติ	เหตุการณ์สำคัญ
1.	วันพุธขึ้น 14 ค่ำ เดือน มาฆะ (เดือน 3) ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ.1244	2	วันพุธที่ 21 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2425	พระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์) เริ่มแต่งโคลงนิราศ ระยะทางเมืองเชียงใหม่ใน โอกาสที่ได้รับพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้ไปดำรง ตำแหน่งข้าหลวงสามหัวเมือง ที่นครเชียงใหม่
2.	วันพุธ แรม 10 ค่ำ เดือน5 ปี มะแม เบญจศก จ.ศ.1245	46	วันพุธที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2426	พระยาราชสัมภารากรถึงเมือง เชียงใหม่ (ก่อนพระเจ้าน้องยา เธอ กรมหมื่นพิชิตบริหาร ประมาณหนึ่งปี)

ที่มา : ผู้วิจัย (2556)

แหล่งการตรวจสอบอ้างอิง

- 1.หนังสือ “โคลงนิราศระยะทางเมืองเชียงใหม่” ของพระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์)
- 2.<http://myhora.com> ค้นคืนวันที่ 10 กันยายน 2554

ในบทที่ 3 เรื่องประวัติศาสตร์การเมืองมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ผู้วิจัยได้สรุปถึงสาเหตุสำคัญที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จไปประทับที่เชียงใหม่ใน พ.ศ. 2427 จากเอกสารทั้งเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรองแล้วสรุปได้ว่า สาเหตุของการเสด็จมณฑลพายัพ และประทับอยู่ที่นครเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2427 นั้น มีจุดประสงค์สำคัญ 3 ประการ คือ

1. ไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษของมณฑลพายัพ เพื่อจัดระเบียบการปกครองเมืองนครเชียงใหม่
2. นำพระคุณทูลและพระธำมรงค์ประดับเพชรของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปพระราชทานให้เจ้าดารารัศมีเนื่องในพิธีโสกันต์
3. ทำหน้าที่ประสานงานขอเจ้าดารารัศมีไปเป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารชั้นต้นจากสำนักจดหมายเหตุแห่งชาติในส่วนของพระราชหัตถเลขาและการเปรียบเทียบ วัน เดือน ปี ทางจันทรคติกับสุริยคติ ปรากฏว่าผู้ที่นำพระคุณทูล (ตุ้มหู) ไปพระราชทานให้เจ้าดารารัศมี นั้นคือ พระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์) ข้าหลวงสามหัวเมือง มิใช่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร แต่อย่างใด

ภาพที่ 4.13 พระราชชายาเจ้าดารารัศมี

ที่มา : Wikipedia.org

จากตารางเปรียบเทียบวัน เวลา ทางจันทรคติกับสุริยคติจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จถึงเมืองเชียงใหม่ภายหลังพระยาราชสัมภารากรประมาณหนึ่งปี (พฤษภาคม พ.ศ. 2427 กับ พฤษภาคม พ.ศ. 2426) และพิธีโสกันต์ เจ้าหญิงดารารัศมีนั้นกระทำในปี พ.ศ. 2426 ดังปรากฏตามเอกสารพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว ลงวันศุกร์ เดือน 12 แรม 9 ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จุลศักราช 1245 (วันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2426) พระยาราชสัการกราบทูลไปยังพระยาราชสัการากร ให้อัญเชิญกระแสดพระบรมราชโองการไปชี้แจงแก่พระเจ้าอินทวิชยานนท์และเจ้าทิพเกษร ดังข้อความว่า

“เรื่องโกนจุกนั้น...เรารับไว้ว่าจะทำขวัญ จึงได้ส่งคุ้มหุระย้าเพชรคูหนึ่งขึ้นมา ให้พระยาราชสัการากรนำไปทำขวัญแต่ต้องชี้แจงให้ทราบ ว่าธรรมเนียมเจ้าแผ่นดินทำขวัญโกนจุกโดยทางราชการนั้นไม่มี เป็นแต่เมื่อบุตรข้าราชการที่ถวายตัวทำราชการอยู่ในวังทูลลาโกนจุก ก็พระราชทานเงินพระคลังในที่ทำขวัญบ้าง แต่บุตรข้าราชการที่ไม่ได้ทำราชการนั้น ต่อทรงพระกรุณาภิเษมมากจึงได้พระราชทานบ้าง มีน้อยราย แต่ก็เพียงพอของพระคลังบางทีทั้งนั้น ไม่นับว่าเป็นราชการแผ่นดิน จึงไม่ได้มีศุภอักษรส่งของขึ้นตามทางราชการ.... แต่การโกนจุกนี้เป็นน้ำท่วมทุ่ง บางคนก็ทำมากบางคนก็ทำน้อยตามอัธยาไศรย ไม่ผู้เป็นการสำคัญอันใดนัก ถึงจะทำการก็คงไม่เหมือนกรุงเทพฯ ที่เดียว ซึ่งผ่อนผันไปไม่ให้เป็นการขัดดอกขัดใจกันในการไม่พอ เรื่องดังนี้เป็นการชอบแล้ว อย่าให้มีความหวาดหวั่นอันใดเลย ” (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันศุกร์ เดือน 12 แรม 9 ค่ำ ปีมะแมเบญจศก จุลศักราช 1245 (วันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2426)

อ้างในจิรัชชาติ สันต๊ะยศ 2551 : 58-59)

พระยาราชสัการากร มีหนังสือพระราชทานกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องการนำคุ้มหุระย้าเพชรซึ่งโปรดพระราชทานไปให้เจ้าดารารัศมีดังนี้

“ ครั้ง ณ วัน ๒๑ ๒ ค่ำ ปีมแมเบญจศก ข้าพระพุทธเจ้าได้นำคุ้มหุระย้าเพชรคูหนึ่งซึ่งโปรดพระราชทานไปให้เจ้าดารารัศมี พร้อมด้วยพระเจ้านครเชียงใหม่ เจ้าทิพเกษรข้าพระพุทธเจ้าได้ให้เจ้าดารารัศมี หันหน้าต่อกรุงเทพฯ กราบถวายบังคมแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้ส่งกลับคุ้มหุระย้าเพชรคูหนึ่งให้เจ้าดารารัศมีฯ มีความยินดีนัก รับไปเปิดหีบคุ้มหุระออกเห็นปลัดทั้งสองข้างแล้วกราบถวายบังคมอีกครั้งหนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชทานชี้แจงความตามกระแสดพระบรมราชโองการทุกประการแล้ว พระเจ้านครเชียงใหม่ เจ้าทิพเกษรกราบถวายบังคมมีความยินดีเป็นล้นเกล้า ” (เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 พิเศษ รวมเล่ม เล่มที่ 26)

จากตารางเปรียบเทียบวัน เวลา การเสด็จไปเมืองเชียงใหม่ของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร การเดินทางไปยังเมืองเชียงใหม่ของพระยาราชสัการากรจากโคลงนิราศระยะทางเมืองนครเชียงใหม่ เอกสารพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีไปยังพระยาราชสัการากร คำกราบบังคมทูลของพระยาราชสัการากร จึงสรุปได้ว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรไม่ควรเป็นผู้อัญเชิญพระคุณทูลและพระธำมรงค์ระย้าเพชรไปเป็นของหมั้น เจ้าดารารัศมี ในพิธีโสกันต์เมื่อปี พ.ศ. 2426 สอดคล้องกับที่ผู้วิจัยได้กล่าวไว้ในบท

ที่ 3 ดังกล่าวมาแล้ว ผู้ที่อัญเชิญไปคือพระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์) ซึ่งดำรงตำแหน่งข้าหลวงสามหัวเมือง ระหว่าง พ.ศ. 2426- 2428

จากการศึกษาวิเคราะห์ ภาพสะท้อนทางประวัติศาสตร์สังคมของมณฑลพายัพสมัย

พระเจ้าอินทวิชยานนท์จากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ผู้วิจัยได้ศึกษาเนื้อหาจากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่น พิชิตปรีชากรอย่างละเอียดและได้ศึกษาวิเคราะห์ภาพสะท้อนทางสังคมของมณฑล จำนวน 9 หัวข้อดังกล่าวมาแล้วนั้น สรุปได้ว่า ภาพสะท้อนทางสังคมของมณฑลพายัพนั้นพญาพรหมโวหารให้รายละเอียดที่ลึกซึ้งชัดเจนมากกว่าทางด้านการเมืองการปกครองซึ่งเป็นชนบของวรรณกรรมที่จะกล่าวถึงการเมืองการปกครองน้อยกว่าทางด้านสังคมอยู่แล้ว ประกอบกับท่านแต่งคร่าวเรื่องนี้ขณะที่มีอายุ 82 ปี จึงมีประสบการณ์ชีวิตมาก สามารถถ่ายทอดเรื่องราวต่างๆ ในสังคมล้านนาอย่างครบถ้วนดังกล่าวมาแล้ว

